

ગુજરાતી રસરસિયેણ શકુન્તલાઓ !

- ૧, 'હસ્તિનાપુરને પાટે રાજર્ષિ શું તપસ્વિની,
આને ચન્દ્રકલા જેવી, સિંહાસને વિરાજશે,
ચક્રવર્તી થશે ત્હારે:' એવું પૂર્વે હતું વર.
- ૨, ઉગ્યા પછી બહુ ય આયમતા જ સૂર્ય,
વીતી બહુ ય રુજની પણ પૃથ્વીમાની;
નક્ષત્ર રાશિ મહ-કંઈ ઉગી અસ્ત પાર્યા;
એ આર્ષ વાણ કળતો ન ઉઘ્યો જ યોગ.
- ૩, ગંગાત્રી-જમનાત્રીના ઉર્મિઓ ઉછળ્યે જતા;
વિશ્વના ઝેણુની પેઠે એ ય પાણી વહી જતાં.
- ૪, પછી મહાપુણ્યવતો યશસ્વી,
મોઝે ઠળા પૂનમચન્દ્ર જેવો,
યમુનાતીરે ત્હાં પુરુષંશ આઘ્યો;
ને રથાપિયું પૌરવપુર ત્યાહિ.
- ૫, અકેકથી અધિક એ, કૃગે શા ગિરિમાળને,
હતા મહાનુભાવો સૌ રાજર્ષિ હસ્તિનાપુરે.

૨

- ૬, હિમાલયે ચરણ હરિણો મહાસત્તા મન્દ મન્દ,
ઘેરાં ઘેરાં મગન ઉડતાં ધૂમ ઢેરાં વિમાન;
ઠહેલી'તી જ્ઞાં સરિત, અપિના પુણ્યના ગ્રેણુ જેવી,
ત્હાં વનખોળે વસતી મીઝડી કે મૂગોમાં મૂગાણી.

૨૦, પૂણિ માનો ચન્દ્ર પૂરે ચલ્લિકાનાં સરોવરો;
જેવાં આ છલકે અંદા સાલે એ રસનાં સરો.

૨૧, રસની, રનેદની, તપની, વડી ભારતભોજની,
કાલિદાસની વાર્તા આ અપુ, દગો, ફળજો, સખિ !

૨૨, સુખ સુખરૂં જીવાસિનિ !
કોઠિલકંઠિ ! કપોતપંખિણિ !
હજો, પિયુને હૃડાવજો;
તુજને આલ અનન્ત ન્હોતરે.

૨૩, આર્ધજૂનું આર્ધવર્ત યયું ભારતવર્ષ આ,
તે પૂરેથી રસ પાયે દુષ્યન્તને શકુન્તલા.

૨૪, તવપંખિની ઓ શકુન્તલા !
રસકોડે હિરેલી ઓ દલા !
તપને મ જૂહીશ જો ! ફો
તપના આતપમાં રમાજ ઓ.

૨૫, પિયુને પ્રેમનાં પાનં જોવાં કલ્યાણનાં અમી;
ભરત શા, લાડિલી ! ત્હારા ચળે પુત્રો પરામી.

પ્રસ્તાવના

શકુન્તલા એકલે નાટકોની રસરાણી.

મહારાજ દુષ્યન્તદેવે માલિનીતીરની એ તપસ્વિનીને હસ્તિ-
નાપુરને રાજસિંહાસને સ્થાપી. મહાકવિ કાલિદાસે હસ્તિનાપુરની એ
મહારાણીને રસજગતને રસસિંહાસને સ્થાપી. શકુન્તલા
શકુન્તલા એટલે તપસ્વિની, મહારાણી, રસેશ્વરી. શકુન્તલા એટલે
રંગમૃગિની મહાદેવી.

અને શકુન્તલાને હતા તથા જનકા. મહેન્દ્રનું સિંહાસન ડાલાવતી ઉમ તપશ્વર્યાનો સક્ત પુષ્પમૃગ્ય લાગ્યમાં સમર્પી જન્મદાતા તપસ્વી ડીશિક એના દેહાપતા. તપોવનમાં એને ઉછેરતા, એના પ્રતિકૂળ દેવને સન્તોષવા તીર્થયાત્રા કરતા, મહર્ષિ કપર એના ધર્મપિતા. અને રસઅંજલિ છાંટીને એના સંજીવનદાતા, 'કવિકુમરુક' ખિરદથી પૃથ્વીપ્રખ્યાત રસર્ષિ કાલિદાસ એના રસપિતા. પરાક્રમી પુત્રોથી ધણી-ખરા વિશ્વવિખ્યાત થાય છે; રસપુત્રોની પરમ તપવાર્તા અને રસકથાથી કાલિદાસ વિશ્વવિખ્યાત થયા.

કાલિદાસ એટલે શકુન્તલાના રસપિતા; શકુન્તલા એટલે કાલિદાસની રસપુત્રી.

ભારકરાચાર્ય ને લીલાવતી કરતાં એ અધિકાં છે એ રસસે-કનાં પિતાપુત્રી.

ભિન્ન ભિન્ન ભાવનાની પસંદાતી ત્રણુઓ, કામ્યરસિકોની કાવ્ય-રચિના ચિત્રવિચિત્ર વિષ્ણવો, પ્રતિહામના અસ્તોદય, દ્વિસસુરીઓનાં રહસ્યાર ને સન્ધ્યા, કલાનાં-સાન્દર્ભનાં-રસનાં ઉત્તરાયન પ્રતિહાસવિષ્ણ-ને દક્ષિણાયન; બે-બે દહાર વર્ષોનાં વિધવિધનાં અજ-વોમાં શકુન્તલા વાળાઅન્ધારના રંગજેરંગી યુગાન્તર, કાળસાગરના ભરતીઓટ સરિખડા, આવ્યા ગાળ્યા ને ગયા. પથુ અવિરત ડાલતા સાગર વચ્ચે ખડકશિખરે પુષ્પમન્દિર માંડી વિરા-જતી મહાદેવીની પેડે, શકુન્તલાનું રસમન્દિર, મહાકાળનાં એ કંઠા-નિલ અતે તોફાની ઉચલપાલવોમાં એ રથું છે, એક જયધ્વજ ફરકા-વતું, સદા અડોલ ને અખંડ. રસસાગરની વચ્ચોવચ્ચ રસની દીવા-માંડી સમી યુગયુગથી શકુન્તલા ઉભી છે; ને કંઈ કંઈ મછવાઓને તેમ જ સફરી જઢાળોને એ રસાર્થવના રસમાર્ગ દાખવે છે.

આજથી બત્રીસ વર્ષ ઉપર, ઈ. સ. ૧૮૬૪ માં, મુંબઈનગરીમાં કાલિદાસ વિરચિત મૂળ સંસ્કૃત નાટક એક દક્ષિણી નાટક-મંડળીએ ભજવ્યું હતું, ને હું જે ત્યારે ત્યાં એક પ્રેક્ષક કાલિદાસના આકર્ષણ હતો. મધરાતના દોઢ વાગ્યા સુધીમાં માત્ર પહેલા ચાર જ એક ભજવાયા હતા. સેયં યાતિ શકુન્તલા વાળો શ્લોક તાળીઓના ધન્યવાદ વચ્ચે ત્રણ વાર ગવાયાનું આજે આટલે વર્ષે જે સાંભરે છે. સૂત્રધાર ઉચ્ચારે છે એમ સાચ્યે જ અમિતવ-શ્રુતિષ્ઠા હતી એ પરિપક્વ નહીં લાગે છે કે ન કિમવિ પરિહાસ્યતે એમ કાંઈ જે ત્યાં ઉણુપ જેવું લાગતું નહોતું:-સિવાય હું, કે મુજ સરિખા અન્ય કો ત્યાં હોય તો તે. એ પ્રસંગે ખરેખર ! હું તો પ્રેક્ષક જ હતો, શ્રોતા ન હતો. શકુન્તલાના ને કાલિદાસના કાવ્ય-અભિમા જ મ્હને ત્યાં ખેંચી ગયા હતા. પણ દેવમન્દિરે દેવમૂર્તિ શું વાણુવાર્તા તો કેટકેટલાંકે કાંધી છે ? અને છતાં વાક્યકથા વિના ય તે એ મન્દિરવાતાવરણમાંથી ધાર્મિકતા ને પુણ્યપ્રયતાનાં દેવમાતા ભાવિક દર્શનોત્સવિયાં ઝોઝાં ભરી જાય છે ? હું જે એ રસમન્દિરનો ભાવિક દર્શનોત્સવિયો હતો, ને કાલિદાસશકુન્તલાના રસધૂપના દેવ-સૌરભનો લેશે કંઈક ત્યાંથી લઈ વળ્યો હતો. ત્યારથી હતાં એમનાં મ્હને આકર્ષણ. જે ત્રણેક દાયકાની ભક્તિ પછી એ દેવમૂર્તિઓએ મુજ શું ખેલવા માંડ્યું છે.

ને નિમિત્ત વિના તો પ્રભુનિર્માણે ફળતાં નથી, નિમિત્ત વિના તો વિધિયોગે અધૂરા હોય. ૧૯૨૧ ના નવેમ્બરડિસેમ્બરની કલ-કતામાની સરકારી રાજનીતિના પડખ-દારૂપે સરકારી આપાન્તરનું નિમિત્ત તોફરીમાંથી રાજનામુ દીધા પછી ત્રણચારેક વર્ષે એક વિદ્યાવિજ્ઞાસી સત્કુટુંબમાં ચિત્તકર્મ સ્વીકારવાનો વળા મ્હારે વારો આવ્યો. ગુજરાતી ઇંગ્લિશ ને સંસ્કૃત કાવ્યો શીખવવાનાં આવ્યાં. મ્હેં તો પ્રથમથી જ -કલ્પું- કે ભણેલાં જ સંસ્કૃત કાવ્ય

હું બધાની રાણી-મૂલે તો સફ કાષ્ટ થે બાણેકું જ બધાને
 છે ને ? જન્મે, ગુણે, અવગુણે ને જીવને હું તો બાહ્ય છું, બાહ્ય-
 જીના પરમ ધર્મે આપણા સ્મૃતિકારે તો બાખ્યા છે બધુનું ને
 બધાવનું. એ કાવ્યરસિક ગુર્જરકુટુંબને બધાવવાને, અને એમને
 નિમિત્તે સમસ્ત ગુર્જરદેશને ભારતીય રસસંસ્કૃતિના મુગટમૂર્તિ રસે-
 શ્વર કાલિદાસની વિશ્વમોહિની કવિતા બધાવવાને હું તો શકુન્તલાનું
 નાટક ભાષાન્તર કરી આ બણે છું. મુંબઈનગરીમાં તો વસન્ત-
 ત્સવનેા રસસમારંભ આની આટલી મુશ્કેલીરસાનું નિમિત્ત છે,

અને આજે તો કાષ્ટક જ મહાપ્રભની સાહિત્યકુંજ શકુન્તલાની
 રસપ્રતિમા વિનાની હશે. ભાષાન્તર એટલે જ છબિ, મૂળ નહીં. અને
 છતાં મૂર્તિપૂજક આપણી ભોમમાં કે અમૂર્તિપૂજક પર-
 ભાષાન્તર એટલે ભોમમાં છબિવિહોણા રસિકોનાં ધર આજ કેટલેટલાં ?
 જ છબિ

આછી-અધૂરી આ ભાષાન્તરે છબિ જ છે. વસન્તમાં
 ફુલફોરમ શું ફોરમનું કાલિદાસનું પદલાલિત્ય જગતહેર છે. પ્રીત
 ગિર્વાણનું એ ગોરવ સુકુમાર ગુજરાતીમાં કેટલુંક ઉતરશે ? શ્રવિ
 અને વપંગ તો આ નાટકમાં, મટાણા રાહિયસખંડ સમા, રમણે
 રમણે દબુકે છે. એ દબુકાર રાહુ થે સબળાયા નહિ હોય; ને સબળેલા
 દબુકારના થે આમાં પડ્યા હશે. કાલિદાસની માડળી બોલીનો મંજુલ
 કસરવ મૃદુલ ગુજરાતીમાં ઝીંચી રાક્ષય; એ માધુર્ય આમાં કેટલું
 ઝીલાયું છે તે તો રસપારખ જાણે ગદ્યભાગમાં કાલિદાસીય શબ્દ-
 રચના પાળવા પ્રયત્ન છે. શકુન્તલામાંની ગદ્યશેલી સરલ ગદ્યશેલી
 નથી. લીલાયી, વિલાસયી સંચરતી, કુંકુમવર્ણી પચલાં પાડતી હંસ-
 ચતિએ જતી રસિકાની સમી એ લલિત વિલાસશેલી છે. આમાં તો
 એનું ગુજરાતી અનુકરણ છે. એક ગુરુરથાને બે લઘુ, પિંગળચામના
 એજમાં એટલી માત્રામેળતા મૂકી, મદારે તો પા સદી-જૂની
 છે. શકુન્તલાનાં ચાર બીનાં ગુજરાતી ભાષાન્તરે એમાં છે,

૧. ઓહોધવતો સકુનો યે અણિ હું. રસમગન જેને અપ્રતિમ લાખે
 ૨. હેની આ પ્રતિમા ઉતારતો ખેડો હું એમાં યે હઠાપણું ફેટલાક
 ૩. દાય નહીં દહે. છતાં યે આપણુ યુજરાતીઓ વિક્રમસંવતના ઉપાસકો
 ૪. યોએ. ને વિક્રમેનો જયધ્વંવત એ જ છે કાલિદાસનો-રસસંવત. વિક્ર-
 ૫. મથી ને કાલિદાસથી જ યુજરાતીઓ તો વર્ષો મણે છે, અમાપ કાલને
 ૬. માપે છે. એ યુગવર્તી ને શકસૃષ્ટિ પ્રતિકાસપૂજ્યોની, એમની અમૃતછાંદી
 ૭. રસવેલેથી જ વીણેલી ફૂલપાંખડીએ, આરતી આજ ઉતારે હું.

જગતમાંની કેા વિરલ મહાપ્રજ્ઞએએ જ નિજ રાજધાનીઓને
 નિજ સંસ્કૃતિગંગાની ગંગોત્રીઓ કાપી છે. ધણીખરીએ તો રાજ-
 મંદિર ને સંસ્કૃતિમંદિર પૃથક પૃથક રાખ્યાં છે.
 મંદિરો સંસ્કૃતિ-ગંગોત્રીઓ
 શ્રીસરોમમાં રાજ્ય ધર્મ વિદ્યા કલા વ્યાપારનાં મંદિરો
 એથેન્સમાં ને રોમમાં જ હતાં ભારતવર્ષમાં નલીન્દ ને
 પાટલીપુત્ર, હરિનાપુર ને કાશી, તક્ષશિલા ને લવકોટ નિરનિરાળાં
 જ રહ્યાં છે. પેરિસમાં ક્રાન્સનું રાજમંદિર ને સંસ્કૃતિમંદિર ઉભય
 છે. ઇંગ્લાંડમાં ઓક્સફર્ડ ને લંડન નોંખતોખાં છે અર્વાચીન યુગની
 હિન્દુ પાટનગરીઓ-પૃથ્વીરાજની દિલ્હી, મહારાષ્ટ્રાઓનુ ચિનોડ,
 છત્રપતીનું પૂના, ખાલસાનું લાહોર-પાટનગરીઓ હતી, સંસ્કૃતિનગ-
 રીઓ ન હતી. છેક પ્રાચીન સમયમાં યે અયોધ્યા ને ચિત્રકૂટ, પાંચ-
 વપુર ને કલ્યાણમ જૂદાં જૂદાં હતા. ભારતના પ્રતિકાસમાં ઉત્તમ-
 પિની અપવાદ લાસે છે. સાદીપનીનો આશ્રમે ત્યાં હતો, ને ભર્તૃહરિનું
 સિંહાસને ત્યાં હતું; વિક્રમાદિત્યનુ શકવર્તીત્વે ત્યાં હતું, કાલિદાસની
 કવિતા યે ત્યાં હતી. એ જ રાજનગરી હતી, એ જ ધર્મનગરી-
 મુક્તિપુરી હતી. સ્વાધ્યાયારી પયગમ્બર ઈશુ ખ્રીસ્ત એના સમકાલિન
 હતા. જૂગોળખંગોળનું એ મધ્યગિન્દુ હતું, અક્ષાશરેખાંશ ત્યાંથી
 મપાતા. અવન્તિકા ભારતવર્ષનું નાભિચક હતી, વિરાટદેહનું યે તે
 ખરે મધ્ય ચક્ર હતી. બાલુદર્શવર્ધનના યુગમાં કનોજ હતું, કે તે પછી

વિદ્યામ્હોરેણું વિજયનગર હતું, તેથી એ ઉજ્જયિની અધિકારી હતી. વિદ્યા
લક્ષ્મી, રાજપદ ધર્મમુચ્ચ એ સર્વ યોગ સંગાથે પામે છે જગનની
વિરલ્લી કે ધન્ય નગરીઓ. એથેન્સ ને રોમ એવી ધન્ય નમરીઓ
હતી; અરન્તિકા એ એવી ધન્ય વિરલ્લી રાજનગરી હતી. મહાપ્રજાઓની
સંસ્કૃતિગગાઓ ત્યાંથી પ્રગટે છે. અરન્તિકા એમ ભારતીય સંસ્કૃતિની
ભારતના મધ્ય યુગમાં પરમ ગંગોત્રી હતી.

મહાભારત એટલે આખ્યાનોનો મહાસાગર. ને ચક્રાન્તલાની
રંગવાર્તા એ મુજે મહાભારતમાં છે. આદિ પર્વના અધ્યાય ૬૯ થી
૭૪-એમ પાંચ અધ્યાયમાં ચક્રાન્તલાપાખ્યાન વિસ્તરેલું
વાર્તાનું વસ્તુમય છે. એમાં દુષ્યન્તચક્રાન્તલાની મિત્રનકથા છે, લોકાપ-
વાદની બીરુનાથી પ્રિયતમાની ઉપેક્ષાકથા છે; શાપવિ-
રમરણકથા નથી, મુદાઅભિષેકનકથા નથી. ભારતકારને-રામાયણ-
કારને સંસાર પૂજ્ય હતો. એમના નાયકોને લોકાપવાદ મહાસત્રુથી
એ અધિકા હન કરતો. એમનાં કાવ્યઆદર્શ સસારઆદર્શ હતાં. બ્રહ્મ-
વેદી સમ સસાર એમને વન્દનીય હતો. કમારસિક કાલિદાસને એ
સાદી જનવાર્તા અત્યારી ભાસી; મનુષ્યમોક્ષની ભૂતો પ્રવલો ને લો-
કાપવાદે અન્તરુસનોપ ન આપ્યો. એટલે વીરી અને શાપના કથા-
ભાગ કાલિદાસે ઉમેર્વા; ને એટલા જ ઉમેરણથી વાર્તા અને પાત્રોને
ઉદ્ધાર્યા. દુષ્યન્તરાજની બીરુના કે બૂધ ન હતી, પ્રિયાની ઉપેક્ષા એ
તો શાપસંભવ હતો. એ શાપે ચક્રાન્તલાએ ન્હોતરેલો ન હતો, પણ
ચિન્નનદુની દેવાસુનોની એ સદજ હલ્લમૂલ હતી. અને પછી એ
શાપને સફળ કરવાને મુદ્રિકાનું સંભારણું આપવાનો વાર્તા આવરણ
થઈ. આમ નાયનાકા દેવાણીની સદજ બૂધનું મૂળ વાર્તાને રૂપાન્તઃ
આપી હલ્લમૂલ સદુર્તા એ હલ્લ કાલિદાસે ચક્રાન્તલા ભરી આકર્ષ્યા.
ને શાપલમસને માથે જાગ જોડાઈ દુષ્યન્તરાજને નિર્દોષ ઠરાવ્યા.
એવી મનુષ્યમૂલોને સમેળી લેછ વિધિયોગની અમૂળ

ભૂમિકા ઉપર કવિએ વાર્તાને આમ મકી. મસારપૂજતા સંસારરમૂતિ સરિખડા ભારતને એમ કલાના રંગ મહાકવિઓની કલા ઉચ્ચગામિની જ હોય; વાર્તાને પાત્રોને વાંચકને સંસારને પગથિયુ જે હોય જ મહાકવિ કાલિદાસની કાવ્યકલા રાજસૂને સાત્ત્વિકતામાં લઈ જઈને મૂકે છે. પારમશક્તિને અડવે ક્યારે સુવર્ણ જ થાય. મહાકવિઓ રમણિઓ છે, ને મહર્ષિઓની ચેડે રમણિઓ પણ જન્મઉદ્ધારક જ હોય

કાલિદાસનાં કે કાલિદાસની કાવ્યકલાના આજ સ્તુતિજ્ઞાન મવા એ તો ગાયું ગાવા જેવું છે. સંસ્કૃત સુમાપિતકારોએ કે ઇર્ષ્ય રસ-ગુણરોએ શું ઉણું રાખ્યું છે ? અને તોયે કાલિદાસની કાવ્યકલાના મોન્દર્પદર્શન તો યુગે યુગે સદા નવવા જ થયાનાં.

કાલિદાસની કાવ્યકલાનો પ્રથમ ગુણ તો ઉપર બાખ્યો તે છે મહાકવિની કલા ઉદ્ધારક છે. વાર્તાને ને પાત્રોને ઉપધારે છે, રાજસૂને સાત્ત્વિક કરે છે, પાર્થિવમાયી સૂક્ષ્મતા મરજે છે, ઇન્દ્રિયમેયરને અંગેયર ભોક્ષમા સ્થાપે છે. વસ્તુગૂચણીની કવિની રસચાતુરી સન્ન મમી કન્યાશુક ને ઉપધારક છે.

કાલિદાસને વિદ્યાસકવિ કહેવું છે. કાલિદાસો વિલાસઃ એ સ્તુતિમન્ત્ર અપૂરો છે. ભાવભાસિત્ય, પદનાવિત્ય, ઉપમાભાસિત્ય; ભાસિત્ય કાલિદાસનું જ છે. ને તેથી વિદ્યાસકવિની વિશેષતા ખોટી નહીં, પણ અપૂરી છે. કાલિદાસને વિદ્યાસકવિ બાખનારા કવચનાં ને મારી-ચનાં તપોવનો પીસરી જાય છે, રધુરચપાના સ્વયંવરની રસ-રમૂતિઓમાં દિક્ષીપનાં ધેનુચર્ચાના તપ જૂસી જાય છે. ભારતની રમ-કુંજોના કાલિદાસ રમરસિયા હતા; ને છતાં જે એ રમણિ ભારતના

તપોવનોના ઉવેષણહાર ન હતા. રસ ને તપ, રત્નેદ ને, સંયમે,
પુણ્ય ને પ્રાયશ્ચિત્ત; ઉભયના જગમહિમા મહાકવિને સુગમ જ હતલ

કાલિદાસના Pathos: કાવ્યમાં નાટક રમ્ય, નાટકમાં શકુન્તલા,
શકુન્તલામાં યોધા અંક, યોધા અંકમાં યે ચાર શ્લોકો; એ સુભાગિત-
પ્રશસ્તિ કાલિદાસના Pathos ની પ્રશસ્તિ છે. કાલિદાસનું Heart-
iology-હૃદયશસ્ત્ર એકદેશી ન હતું. રામાયણભારતનાં સનાતન કાવ્ય-
આદર્શ સંદેશિત નથી, વિશાળ હતાં. પિના દશરથ, મતા કુંતી,
ભરત ને યજ્ઞમણ્ય સમીપાય પાંડવો મમી આન્ધવએમડી, સીતા ને
દ્રૌપદી સમી સતી સાધ્વી પત્નીઓ; કાવ્યકલા એટલે સવનનજીપાસક
ને રસરસિયાનું એકદર્શન એ ભારતરામાયણનો કાવ્યઆદર્શ નથી.
કુલદર્શન-સસાગદર્શન એ ભારતરામાયણની કાવ્યભાવના છે. શકુ-
ન્તલામાં એ કાવ્યભાવનાને કાલિદાસે સન્માની છે. શકુન્તલા એટલે
માત્ર રસરસિયેજ નહિ. શકુન્તલા એટલે રમિકા, તપસ્વિની, પુણ્યમૂર્તિ,
મહાદેવી દુષ્યન્તની પ્રિયતમા, કણ્વની ધર્મપુત્રી, ભારતની રાજમાતા,
વનવેલીઓની સાહેલડી. રાધાકૃષ્ણ વર્ણ સંસ્કૃત સાહિત્યમાં અનુપમ
રસનાયિકા, છતાં સરકારિના ને મંસ્કૃતિની પૂર્ણપ્રતિમા. શકુન્તલા
એટલે રમરમિયેજ મંગાગિણી.

ચિત્રમાના ફલ ને વાડીમાના ફલનો પ્રધાન ભેદ એ છે કે
ચિત્રમાંના અનુકરણકૃપડાંમાં રંગદર્શન હોય, સૌરજદર્શન ન હોય.
વાડીફલમાં તો રંગે રૂપાળાં ને સૌરજે મનોહારી હોય, એમ રસમહોર્ષ
કવિવગેલી કાવ્યવાડીઓમાં વર્ણદર્શનના મનોહારીત્વ ઉપરાંત ધ્વનિ-
વ્યંગનોના અદશ્ય દેવી સુગન્ધ મધમધતા હોય. હવાઈઓના જેવી
ધ્વનિની એવી રસહવાઈઓ આ નાટકના રસગગનમાં કામ કામ
રટે છે. યુગ્ગરાતને આમાવાડિયે જ્યાંમાવાડિયે સંચરનાં કમલે કમલે
વસંતોલ ઝીંઘાય છે એમ કાલિદાસની જે રસકુંજ-કુંજે એ ધરા-

હમા રસસિદ્ધાર શુરે છે.

શબ્દોની વધાર્થતા, શબ્દોના Full import-સકલ અર્થ-સૌરભનો સદુપયોગ, હીરાના ઝગઝટ સમી શબ્દોત્તેજસ્વિતા, કલા-વિધાનની શિદ્ધિમૃદ્ધિની એ ખૂબીનો મહાકવિને લેજે તો મીઠુ જ ગણાય. શુક્ર-ન=પણી, ને શુક્ર-ત્વચા=પણીનોની લાડકી. કુંડલ્યા-જાદતા લતામંડપ સમો એ શબ્દશુરનો ઉડનો વાતાવરણ જે મેન્દાનેરી કલા છે. 'જાતે-લાડકી!' જેવા લાડરહોવા શબ્દપ્રયોગની સુકુમારતા એ મહાકવિને સુયોગ્ય કષ્ટ મહાશુલ્ય તો નથી ઝાડવને શુક્ર-નવા પાણી પાતી થાકી'તી' એ ઝાડવાં એટલે શું? એ થાક શેનો? અપ્સરાઓનું આવાગમન, મહેન્દનું આમ-વચ્ચ, દેવસૃષ્ટિનો વિરમ પ્રમોદોએ અદ્ભુતઅર્થ સદુપયોગ એ કા પ્રિદામ જેવાને માટે વિરમ કલા ન લેખાય કલા એટલે Method of Presentation & Unfolding-વાતનિ, ઉરભાવનો, રસમોદ-ર્યનો ક્રમયઃ વિકાસ ને ઉરધાટનઃ એ અર્થમા એ કલાપરીક્ષા પારખતાં શુક્ર-ત્વતા અપૂર્વ નહીં ઉતરે. પ્રથમદર્શનનો રસપ્રસંગ, સતામંડપમાનો એકાન્તયોગ, વિરહવ્રતિયાઓનું સયોગવિધાનઃ એ રમપાયરીનાં પગધિયે પમથિયે ચડતા કવિજડવાં રત્નચિતરામજીના મીન્દુર્ધ્વઅર્થ ઉદ્દેશતા જાને; કલિદાસની પરમ ઉરધાટનકલા ત્યાં પ્રત્યક્ષ મશે.

સારા એ નાટકના ગર્ભદાર સયો પરમ કલાપ્રસંગ એને તો એક જાણે છે, મહાકવિધારિણીએ વંદકવની તાકો દીલી કરાવી તે એ 'રસપ્રસંગમા' આખા-એ આ નાટકનો અર્થસંદર્ભ છે. એ વંદકવ દીતું થયું તે દીતું જ રહ્યું. વંદકવધારિણી શુક્ર-ત્વચાનું વંદકવ દીતું થયું એનું જ આ નાટક છે. એટલી કીડવર્તી એ પ્રાંચ-૭ પ્રધનાં તપોર્વનવાસનાં પ્રામણિક તપ્તવાં પદ્યમાં તપોર્વનમાં, પુત્રરત્ન સોપાનો,

પ્રાપ્તિ પૂર્ણ થયે તપસ્વિની ચક્રાન્તલા હરિતનાપુરની પટરાણી થઈ, ને પછી રાજર્ષિ બરતે દિગ્વિજય કરી, ચક્રવર્તીત્વ સ્થાપી, આર્યાવર્તનો બરતખંડ કાપી.

૧ મહાકવિઓની કવિતાનો પરમ ગુણ તો પ્રસાદ જ હોય. A Things of Beauty is a Joy for ever એ કવિઉક્તિની મહાકવિઓની કવિતા સદા સાક્ષી જ પૂરે. પ્રસાદ એટલે સુકથ રસસામગ્રીમાંથી પરિણમતો રસાનન્દ સૌન્દર્યમૂર્તિ સદા આસ્વાદ જ જન્માવે એ આસ્વાદ રાજસ્ હોય કે સાર્વિક હોય તદનુસાર એ સૌન્દર્યમૂર્તિના ચે રાજસ્ કે સાર્વિક તેજજોતિ પરબાધ વાદળી સજવન વર્ણે છે, કાલિદાસની રસકલા ચે અમૂળ વગ્મે છે સાક્ષાત્ મૂર્તિમન્ત સત્તિમા શી ચક્રાન્તલાની પુરપ્રભા સાર્વિક જ છે

આવી છે મહાકવિની રસપુત્રી ચક્રાન્તલા, ને આવી છે એને સજવન ઊંટતી રસની અમૃતઅંજલિ શો કે ઇન્સન પાસેથી ચક્રાન્તલાની આશા વધા છે. ઓસની બાગ્યનિર્માણનો ગન્ધન જમતૂનાટકોમાં જકડી બીપણ્ય Classicismમાં ચક્રાન્તલાનું Romance શોધવું સુમળ નથી. Curse of the Ring નદી, પણ વેબરના પાર્સિફાલ ને શેક્સપિયરના રોમિયો-જ્યુલિયેટનો રસમૂળમ નો કે સમર્થ કલાકાર જમનને દે તો બીજું ચક્રાન્તલા રચાય. જમતસાહિત્યના રસમીમાંસકો બને ભારતની કાવ્યકલાને ચક્રાન્તલાથી પારખે કાવ્ય કલાની ભારતીય ભરતીની પરમ રેખાઓ ચક્રાન્તલા ને મેધદન દોરે છે.

ત્યારે આ નાટકનો રસસન્દેશ શો છે? ચક્રાન્તલાનો રસસન્દેશ છે રસકુંજ ને તપોવન. કાલિદાસના કલાસૌન્દર્યમુગ્ધ દેટલાક રસિકો ચક્રાન્તલા નાટકમાંની રસકુંઝે નિહાળે છે, તપોવન વિનાટકો રસ-સારે છે. એ ખડે છે કે સરજીત સાહિત્યમાં રસમૂર્તિ ચક્રાન્તલાની સહિષ્ણુ શેધી જડવી સૂચન નથી. અને એ

રસરાણીને કાસિદાસે તો લાખી છે મર્તિમન્ત સત્કિયા. ભારત બાપે
 છે કે શકુન્તલા એટલે વમન્તનું દમ, પણ વસન્તની બૂસતું દલ.
 દુષ્યન્તશકુન્તલાની વાર્તાવસ્તુમાં જે 'મત્સરહિતરી' 'અસમર્થ' વિ.
 છટાંજવાયાં મદાકવિએ વહેતાં વચનો શું નથી ઉચ્ચરતાં કે બધું જે
 મથાપોગ્ય ન હતું ? મનુષ્યકોટિના બૂવદોષ વિધિપદમાં મૂકવા મદાક-
 વિએ નિજ સકલ ક્ષમાસામર્થ્ય વાપર્યું છે. તો જે આર્થ કવિનું આર્થ
 સંદેષ હતું હતું કે બધું ઉચ્ચારાવે જ છે કે દુષ્યન્તરાજે અનાર્થપણું તો
 કીધું. એમ વાર્તામાં જ મદાકવિએ તપોવનની આવશ્યકતા સિદ્ધ કરી.
 આર્થસંસારની ભાવનામાં જ તપોવનને સનાતન રથાન છે. રાજમ-
 હેધવાસીઓ સંસારઅન્તે તરુમૃગિયાનાં ધોળાં ધામ વસાવે એ તો
 દુષ્યન્તરાજ પણ ચક્રવર્તી પૌરવકુલનું મદાવત બાપે છે. વ્યક્તિઓનાં
 ને પ્રજાઓનાં ભૂતોનાં પ્રાયશ્ચિત્ત પૂરાં થવાં જ જોઈશે સંસાર એટલે
 કેવળ રસકુંજ નહીં. સનાતન આર્થત્વનો સંસારમન્દેશ તેમ જ રસર્ષિ
 કાસિદાસનો રસમન્દેશ અભિન્ન જ છે. સુરર્ષુ એટલે બહી અને સૌ-
 ન્દર્ય; સંસાર એટલે તપોવન તથા રસકુંજ.

અનુક્રમણિકા

જાતિહાસની પ્રસ્તાવના	પા. ૫
અ'ક પહેલો	પા. ૬
અ'ક બીજો	પા. ૨૬
૧/૨ અ'ક ત્રીજો	પા. ૪૭
૧૧ અ'ક ચોથો	પા. ૬૭
અ'ક પાંચમો	પા. ૯૩
અ'ક છઠો	પા. ૧૧૫
અ'ક સાતમો	પા. ૧૫૧

शकुन्तलायुं संभारयुं

શકુન્તલાનું સંભારણું
અંક પહેલો

૧ સમર્થુ જે ખેલું પ્રભે,

વિધિવત હવિનો વહિ જે, જેહ હોતા,
રાત્રીદીના વિધાતા,

શ્રવણુ શુભવતુ જે રહ્યુ વિશ્વ બ્યાપી,
જેને ફહે બીજ સૌનું

પ્રકૃતિ કરી જ, જે પ્રાણીને પ્રાણુ અપે:
પ્રત્યક્ષે આઠ એવા

રૂપધર લહમને રક્ષણે શુભનાથ

(નાન્દી યમ સ્થ)

સૂત્રધાર: (નેપથ્ય ભણી મુખ કરી, નિહાળીને) આર્યે ! નેપથ્ય
વિધાનથી પગવાર્ધા હો તો જરા આમ આવશે ?

(પ્રવેશીને)

નટી: આર્યપુત્ર ! આ આવી

સુત્રધાર: આર્યે! જાહુધા પડિત જનોનો મળેયો છે આ
મમાગલ ખરે! કાલિદાસગૃથ્યા વસ્તુનું
'શકુન્તલાનું મલાત્યું' એ નામનું નવીન
નાટક લેઈને આપણે મમક્ષ હિલના યોગ્ય જ
છે તે તો પ્રત્યેક પાત્રને કાળે ધન લેશે

નટી: આંખે લાવેરો પ્રયોગ ગોઠવે નહીં કાઈ ચે
ઉણુ ઉતરે

સુત્રધાર: આર્યે! હામને ખરેખર જ જુલું છું કે
૨ વિદ્યજન તોખ્યા વિણુ ન માનું રૂકું પ્રયોગનું જ્ઞાન,
જાણિયા ય ગિજિતોના નિજમા ન આત્મશ્રદ્ધાના હૈયા

નટી: આર્ય! એણુ જ છે એ આ પટી જવાનું આર્ય
કુમાવશે ?

સુત્રધાર: બીજુ શુ હોય આ સલાના શ્રવણુ રીઝવનાના
શિવાય ? તો આ, જરા તાણુ જ થેઠેવી,
માણુવા સમોવડી, નીમ નતુ વિશે ઢંઢક ગાવ
હનણુ હમણુ તો

૩ ગમત જલ જીલવા, ને પાટલરૂપરો મુગન્ધી વનવાય,
છાયડી નીજણુ ઢાળે ગમ્ય જ આ દિનના નમતર પહોર

નટી: એન જ છે (દલી આવે)

૪ જદી જદી ભ્રમરે ચુબ્યા, કુમળા કેસરકિરતો લટકન્તા,
સરગવ મુલકા ખેરે કાને તો હૃદયાગી પ્રમદાઓ

સુત્રધાર: આર્યે ! રૂડું ગાયું. અહો ! રાગખાંધી ચિત્તવૃત્તિથી
ચીતર્યા સમો જ છે ફરતો આ રંગમંડપ તો.
ત્હારે હવે કિયું પ્રકરણ લેઈને જોમને આરાધીશું ?

નટી: ખરે ! આર્યમિત્રે તો પ્રથમથી જ ફરમાવ્યું છે
ને કે ' શકુન્તલાનું સંભારણું ' નામ અપૂર્વ નાટક
પ્રયોગ ભજવવાનો છે આજ ?

સુત્રધાર: આર્યે ! ઠીક સંભારાવ્યું મ્હને. આ ક્ષણે તો ખરે !
' વીસર્યો'તો જ હું તે. કાં કે

૫. તણાયો ચિત્તહારી એ તાહરા ગીતરાગમાં:
તેજ સારંગના વેગે જેમ દુષ્યન્તરાજ આ.

(કહી બંને ય જાય છે)

પ્રસ્તાવના સમાપ્ત.

(પછી પ્રવેશે છે રથમાં મૃગ પૂઠે બેઠેલા, હાથમાં બાણધાપવન્તો
રાજા હુધ્યન્ત, તથા સારથી.)

સારથી: (રાજાને ને મૃગને અવલોકીને) આયુધ્યમાન !

૬. કાળિયારે નાંખું દણિ, ને ધનુપ્સબજ આપ શું,
મૃગ પૂઠે પડયા બાણે પેખું સાક્ષાત્ પિનાકીને.

રાજા: સારથી ! આઘે આવી રહુડયા કાળિયારઆક્રધ્યાં
આપણે તો. ને વગી અત્યહારે થે તે

૭. રાત્રી વાજ્ય રૂપાળો,
ક્ષણ ક્ષણ નજરો નાંખતો રથ ધપન્તે,

ઝાઝેરી ત્રોઈ જાણે
શરપતનભયે પીઠ તો પૂર્વકાયે;

જીવન જ મૃગલાંનાં કચ્છાં ખરે ! લોલકા શા !
નૃપ ! તમ વરસ્યા આ વજ્રતીખા શરે કચ્છાં ?

૧૧ માટે આ લલું સાધેલું ઉતારો ખાણું, આપના
પીડયાને રક્ષવા શસ્ત્રો, ન નિરપરાધી મારવા.

રાજા આ પાછુ વાળુ છુ સાથે.

(હઠી બાંધ્યા પ્રમાણે કરે છે)

વૈખાનસઃએ જ સોહે છે પુસ્તકશના કુલદીપક આપને તો.

૧૨. જન્મ જેનો પુરુષશે, શોભે તે આપને જ એ,
પુત્રે એવો શુભવન્તો ચક્રવર્તી જ પામજો !

બીજાઓઃ (હાથ ડચા કરીને) સર્વથા ચક્રવર્તી પુત્રને પામજો !

રાજાઃ (પ્રણામ સાથે) અગીકારુ છુ પ્રાણલુવેણુને

વૈખાનસ રાજવી ! સમિધ વીણી આણુવા નીકળ્યા છીએ
અમે. આ પેલો પુણ્ય માલિનીતીર કને કુલપતિ
કણ્વનો આશ્રમ દેખાય છે. તે જો અન્ય કાર્ય
અવરોધતા ન હોય તો પધારિયે ને સ્વીકારિયે
અતિથિસત્કારને અને વગી

૧૩. નિરખી તપોધનોના વિઘ્નનિવાર્યા ધર્મકર્મ અથ,
‘પણુછઅક સોહન્તા મુજ જુજ રક્ષે કેટલુ ?’એ ન્હાળો

રાજા ને શું વિરાજે છે અહિયા કુલપતિ ચે ?

વખાનસઃ અત્હારે તો ત હુહિતા શકુન્તલાને અતિથિ-
સત્કાર કાજે નીર્મીને એના પ્રતિકૂળ દૈવને સન્તો-
ખવાને સોમતીથે સંચર્યા છે.

રાજાઃ ભલે તો ત્હેમનાં દર્શન લાઉ. ને એ ખરે!
ભક્તિજાણ મહારી મહર્ષિજીને કરશે.

વખાનસઃ તો અમે રજા લઈએ વન જવા.

(કહી સિંધ્યા સાથે સિધાવે છે.)

રાજાઃ સારથી ! ઘોડા ચલાવ. પુણ્યાશ્રમનાં દર્શને
જરા આત્માને પાવન કરીએ.

સારથીઃ જેવી આજ્ઞા આયુધ્યમાનની.

(કદી વળી રથવેગ નિરપે છે.)

રાજાઃ (આંખેર અવગોળને) સૂત ! વણકથ્યે એ જણાય જ
છે કે આ આશ્રમશ્રીમ તપોવનની છે.

સારથીઃ સાથી બંધુ મહારાજે ?

રાજાઃ કેમ ? નથી જોતો તું ? અંહિયાં જ

૧૪. શુકના કોટરને મુખેથી પડિયો સામે જ વૃક્ષો નીચે.
ચળકે છે ક્યંહિ પત્થરો ચ ચીકણા ઇગોળિયાં ફેાડિયા;
ને રથયોગ ખમે, ગતિ ન જાલે વિશ્વાસપામ્યાં મૃગો;
આંક્યા વલ્કલકોરથી દપકતાં દીપિ પધો કુંડના.

અને વળી

૧૮. સાચે જ આ દેહ સ્વભાવસુન્દર,
તેને કરે કોઈ સધાવવા તપઃ
મિથ્યાઃ નીલા પદ્મની પત્રધારથી
શમીલતા તે ઋષિ છેદવા મથે.

વારૂ-વૃક્ષોમાં સન્તાચેલો જ આમ કરીને જરા
એને નિહાળું. (હા હા તેમ કરે છે.)

રાકુન્તલાઃ સખિ અનસૂયા ! પ્રિયંવદાએ અતિ સખત-
ખાંધ્યા આ વઢલથી જકડાઈ ગઈ છું હું. જરા
ઢીલું કર જો એને.

અનસૂયાઃ જાલો. (હા હા કંઈ કરે છે.)

પ્રિયંવદાઃ (હસાને) એમાં તો પયોધરવિસ્તરણા નિઃશ્વા
જોળનને ઠપકો દેને. મહુને શાને ઠપકો દે છે તે?

રાજાઃ ખરે! અણુધટતું જ છે એના દેહને એ વટકલે
એ સાચું કહે છે.

૧૯. ઝીણકી ઝીણકી ગાઠે ઝાઢિયું રકન્ધદેશે,
સ્તનયુગલ વિશાળાં ઢાંકતું, વટકલે આ
ખીલવતું નથી કાન્તિ એહ નવજોળનાની;
ફૂલ જયમ સપડાયું પીગુઢાં પાન મધ્યે.

અને વળી શણગારલક્ષ્મીને નથી પોપતું એ
નથી. કારણ કે

૨૦. સરઝૂલતું જ પદો રમ્ય શેવાળવીટયું,
મલિન સમું શશાકે ચન્દ્રશોભા વધારે;
ત્યમ વધુ મનહરણી તન્વી આ વલ્કલે યેઃ
શું ય નવ શણગારે માધુરી મૂર્તિઓને ?

શકુન્તલા: (આગે અવલોકીને) આ વાયુહલાવી :પહ્લવઅંગુ-
લીએ ઉતાવળ કરાવે છે મ્હને બકુલ છોડવો.
જરા એનો યે સત્કાર કરું. (કહી ચાલે છે.)

પ્રિયંવદા: અલી શકુન્તલા ! અંહી જ જરા ઘડીક ઉભી
રહે; એટલે ત્હારા કને ગયે લતાનોડલી પામ્યા
શે આ બકુલ છોડ સોહાય.

શકુન્તલા: આલું આલું બોલવે જ ખરે! પ્રિયંવદા છો તું.

રાજા: ગમતું પણ છે ત્હેવું જ કહ્યું શકુન્તલાને પ્રિયં-
વદાએ. એને તો ખરે!

(૨૧) અધર કુંપળરંગીલો, કુમળી ડાંખળી સરિખી કરવેલો;
ફૂલડાં સમ લોભવતું યૌવન એને અંગ અંગ ફૂલતું.

અનસૂયા: અલી શકુન્તલા ! આ નવમલિકા: આંખાની—
મનશોધ્યા વરની વધુ: ત્હેં નામ પાડયું છે
વનચન્દની તે. એને વીસરી છો તું.

શકુન્તલા: તો તો પોતાને ય હું વીસરું. (રલી કને નઈ
અવલોકીને) અલી! ખરે! ધન્ય કાળે જ ભેટો થયો
ભાસે છે વેલીવૃક્ષનાં આ નોડલાંનો: નવફૂલડે

જોળનકૂલી 'વનચન્દની ને ઘેરી પહ્લવઘટાળા
માણુવા શા આ આંખાનો.

(કહી નિહાળતી ઉભે છે.)

પ્રિયવદા: અનસૂયા! તું કંઈ જાણે છે કે કેમ શકુન્તલા
વનચન્દનીને ધારી ધારીને આવંડી નિરાખી રહી છે?

અનસૂયા: નથી ખરે! મનમાં ઉગતું કંઈ કહે.

પ્રિયવદા: એ તો 'વનચન્દની જેમ અનુરૂપ વૃક્ષને વરી,
એમ હું ય તો મ્હારે અનુરૂપ વરને પામું'
એમ ધારીને.

શકુન્તલા: એ જ છે ખરે! ત્હારો આતમવાસી મનોરથ,
(કહીને 'શ્વસ દોળે છે.)

રાજા: —ને રખે! કુલપતિની આ પરવણી બાઈજન્મી
તો ન હોય! અથવા એ સન્દેહ શા?

૨૨. મુજ આર્ય ધારે ઉર કોડ એહના,
તો છે ખરે! ક્ષત્રિયંયોગ્ય બાળ તે;
શંકા પડે સજ્જનને કશા-ચ-માં,
પ્રમાણ તો અન્તરસાવ એહનો.

ત્હો ચે તત્ત્વતઃ એને ઓળખી લઈશ.

શકુન્તલા: (ચમકીને) અરે મ્હને! જલસીચનથી બહાવરો
ઉઠેલો નવમહિકાને તરછેડીને મ્હારે મુખડે ભયે
છે ભમરો આ. (કહી જમણે નિરોધવાનું નિરૂપે છે.)

રાજા: (કોડથી)

૨૩. કટાણે નાચન્તી વળી વળી અડે લોલ દગ તું;
રહસ્યો ફેલેતો શો મધુર ગગણે કર્યું જઈને;
કરો વંચિ ત્હો યે અધરઅમીનો સાર તું પીળો:
તું જીત્યો-હું હાર્યો ભ્રમર ! રસના તત્ત્વમથને.

શકુન્તલા: આ દુષ્ટ તો નથી જંપતો. હું ખીન્ને જઈશ.
(એક ડગલું ભરીને) કેમ ? અંધિયાં યે આવ
છે તું ? અલીઓ ! રસો મ્હને—આ દુર્વિનથી
ભભરાથી હારેલીને.

ખન્ને સખીઓ: અમે કોણ ત્હારાં રક્ષણહારાં ! દુષ્યન્તરાજને
ન્હોતર તપોવનો માત્ર છે. રાજરક્ષાને જ યોગ્ય.

રાજા: અવસર છે આ બહિર થવાનો. મા બહીશો—મ
બહીશો—(એમ અર્ધુંક બાહી સ્વગત) તો રાજભાવ
છતો થશે. વાડ-જરા આમ કહીય ત્હારે.

શકુન્તલા: (એક ડગલું ભરી બીનીને, હાથિઆણ ફેંકતી) કેમ, અં-
ધિયાં યે મ્હારી પાછળ ભમે છે ને ?

રાજા: (સત્તર સમીપે સચરીને)

૨૪ પૌરવ પાળે જુઓ, દુર્જનને દે દંડ સદા, ત્હાં યે
મુગ્ધ તપસ્વીકન્યા પ્રતિ આ અવિનયને દો આચરતો ?

(સર્વે રાજને દેખીને કંઈક બોલે ચમકે છે.)

અનસૂયા: આર્ય! ન્હોતું ખરે! કાંઈ ચે મહાઅશુભ. આ
તો અમારી પ્રિય સખી ભમરાપજવી ગાભરી
થઈતી. (કહી શકુન્તલાને દાખલ છે.)

રાજા: (શકુન્તલા બહારી કુખ કસીને) તપ તો વાધે છે ને ?

(શકુન્તલા મનફોજમૂર્ત અનોદ્ધ હસે છે)

અનસૂયા: અત્યુદારે અતિથિવર સાંપડયો છે. અહીં શકુન્તલા !
પર્ણશાળાએ જા, ને ફલમિત્ર અર્ધ આણુ. આ
પાદોદક થશે.

રાજા: આપનાં વિનયવેણુ જ થઈ ગયું આતિથ્ય મહાં

પ્રિયંવદા: તો આ ગાઠ છાયાશીતળા સપ્તપથુને ઓટલે
ધડીક વિરાહને વિનોદવાર્તાએ થાક ઉતારશે આર્ય ?

રાજા: ખરે ! ત્હમે ચ તે આ કામથી ઘાકી ગયાં હશે જ.

અનસૂયા: અહીં શકુન્તલા ! ઉચિત જ આપણે અતિથિની
કને બેસવું તો. અહિયાં બેસિયે.

(કહી શકુ બસે છે.)

શકુન્તલા: (આત્મમત) કેમ વારૂ જાણે આમને ચેખીને
વનવિરોધી વિકાર સંચરે છે મુજમાં ?

રાજા: (સદ્દને વિલોકીને) અહા ! સમવયરૂપથી સર્વણું છે
આપનું સહીપણું.

પ્રિયંવદા: (જનાન્તિકે) અનસૂયા! આ ચતુર, ગમ્ભીર
મૂર્તિના, મીઠું ને ઠાણું ઉચ્ચરતા, પ્રભાવ-
શાળી શા, કોણ લાગે છે વાડ ?

અનસૂયા: સખિ ! મહુને ય તે કુતૂહલ થાય છે. પૃષ્ઠી જોઈ
એમને જ જરા. (પ્રકાશ) આર્યના મધુર બોલકે
જન્મેલો વિશ્વાસ મહુને બોલાવે છે. આર્યથી
ક્રિયો રાજર્ષિવંશ સોહાય છે ? કોણ-કોણ છે
વરહવિહવળાં જનો ? ક્રિયો છે દેશ ? શા કારણે
અતિ સુકોમળાં ચેતપોવને આવવાના પરિશ્રમમાં
પોતે પગલાં કીધાં છે ?

શકુન્તલા: (આત્મગત) હૈયા ! ઉતાવળું થા મા. જે તું
ચિન્તવે છે તે અનસૂયા બોલે છે.

રાજા: (આત્મગત) કઈ વિધે હવે હું છતો થાઉં ? શી
રીતે વા નિજને ધ્યાવું ? વાડ, આમ જરા
એમને કહું. (પ્રકાશ) સુખુદિનીઓ ! પૌરવરાને
ધર્માધિકારે નિયોજેલો જ, તે હું નિર્વિધને ધર્મ-
ક્રિયાઓ થતી નિહાળવા આવ્યો છું ધર્મારણ્યે.

અનસૂયા: સનાથ જ છે અત્કારે તો ધર્મચાલીઓ..

(શકુન્તલા સ્વીકારવળ્લ નિરૂપે છે.)

સખીઓ: (બન્નેનાં આચરણ નાણીને, જનાન્તિકે) અહીં શકુ-
ન્તલાને અહીં આવ તાત હાજર હોત તો-

(શકુન્તલા સખીને અંગુલીથી તરછોડે છે.)

રાજા: આપે ઠીક પારખ્યું. સચ્ચરિત સુણવાને લોકે
મ્હારે છે બીજું ચે પૂછવા શું.

ત્રિયંવદા: સુખેથી પૂછો. અપ્રતિબંધે પ્રશ્નો પૂછાય તપસ્વી
જનને તો.

રાજા: તો આટલું જાણવા ઇચ્છું છું તમ સખી વિશે

૨૬ તહેણે ધર્યું મદનકેલિ ય રોધનારું
આ તાપસીમત, શું લગ્ન સૂધીતું છે તે ?
કે, સાવ નિજ સખી આંખડીઓથી જહાલી,
રહેશે જ શું મૃગલિઓ મંહી એ મૃગક્ષી ?

ત્રિયંવદા: આર્ય ! ધર્માચરણમાં ચે પરવશ છે આ જન
તો. પણ શુરુછનો એને સમોવડ વરને આપ
વાનો સંકલ્પ છે.

રાજા: (આભમત) ખરે ! દુર્લભ નથી આ અભિલાષ.

૨૭ હોંશ ન હારીશ, હૈયા ! સમાધાન શત્રુનાં જડ્યું હાવાં/
ધારે અગ્નિ તું જેને, એ તો છે આ મલ્લિ માવૃયા સરિખું.

શકુન્તલા: (રોષ ભરી નયે) અનસૂયા ! જાઉં છું તું તો

અનસૂયા: શાને વાસ્તે ?

કુન્તલા: આ અસંજલ જકનારી ત્રિયંવદાનું આપ ઝોત-
મીને જઈને નિવેદન કરું.

અનસૂયા: સખિ ! યોગ્ય નથી અતિથિવરને અસત્કાર્યા જ
છાંડી સ્વચ્છન્દે જવું તે.

(ન કાંઈ ચે બોલી શકુન્તલા જવા જ માટે છે)

રાજા: (પકડવાને ઈચ્છતો નિજને જ પકડી રાખીને, આત્મગત)
અહો ! કયાં સમોવડી જ છે કામી જનોની મનો-
વૃત્તિઓ. હું ચ તે

૨૮. ઋષિપુત્રીની પૂઠે જવાનું કર્યું, ત્યહાં તો વિનયે વાર્યો;
સ્થાનથી ઉઠ્યો નથી, પણ જઈને જાણે પાછો વળી આવ્યો.

પ્રિયંવદા: (શકુન્તલાને સંબોધી) અલી ! ન ઘટે જવું તહને.

શકુન્તલા: (ઋકટિ મ્હડાવીને) શાને માટે પણ ?

પ્રિયંવદા: છોડ સીંચવે જ દેવા છે ત્યારે મ્હારા. ચાલ
ત્યારે. પોતાને છોડાવી પછી જજે.

(હી જળથી એને પાણી વાળે છે.)

રાજા: કલ્યાણી ! આડવાં પાછને છેક જ થાકેલી લાગે
છે પોતે. તેથી જ ત્હેના

૨૯. હાથેની ઘટ ઉચળ્યે સુઅરૂણી, ખંભા નમેલા કંઈ,
ધડકાવે સ્તનને મ્હડ્યો અધિકડો નિશ્વાસ અઘાપિ ચે;
રૂંધતાં કર્ણશિરીષ સ્વેદકણનાં જામ્યાં મુખે મૂમખાં,
વેણીથી વિખરેલી, એક કરથી સારેલી, અલકો ઉટે.
તો હું જ એને ઋણુદ્રી કરું છુ. (હી વાંદી
આપવા ધરે છે.)

(બન્ને ય નામમુદ્રાક્ષિતર્થા અક્ષરો વાંધા પરસ્પર નિહાળે છે.)

રાજા: રખે મ્હને ખીજો કેા માનતા. રાજવીની લેટ છે
આ-ચોટલું જ. મ્હને રાજપુરુષ ભલે માનજો.

પ્રિયંવદા: તો તો ન ઘટે એ વીંટીને આ અંગુલીથી
વિછોડવી. આર્યના વચને જ અઝલે આવી છે
એ. (કંઈક હસીને) અહીં શકુન્તલા ! છુટ્ટી કીધી
ત્હને આ અનુકંખાળા આર્યે-અથવા મહારાજે.
ભા હવે.

શકુન્તલા: (આત્મચત) જો પોતા પર મુજ સત્તા હોય
તો ને ? (પ્રાસ) કોણ છે હું છોડનારી કે
રોધનારી ?

રાજા: (મુન્તલાને વિશેષીને આત્મચત) કાં ?-હા-ખરે !
જેવો હું એનામાં, એવી જ એ જ તે મુજમાં
હોય કદાચ. અથવા સ્થાન તો મળે છે મહારા
અભિલાષને, કારણ કે

૩૦ માંપે ન બોલ મુજ બોલની સંગ ત્હો ય
હું બોલું તો મુખડું વારી ય કાન દે તે;
સ્લામે ઉભે ન મુજ શું મુખ માંડી, સાચે,
તેની ન ત્હો ય લગીરે દગ અન્ય કશ્માંય.

(રેખમાં)

અહોહો ! તપસ્વી જનો ! પાસે જ રહેજો તપોવનનાં
પ્રાણીની રક્ષાને કાજ. કાં કે સ્લામે સ્હડયો છે કંઈ મૂગપા-
વિદારી પૃથ્વીય દુષ્યન્ન રાજવી.

૧. દુઃખદીપ્તિ દિપ્તિ પૃથ્વી
 નમતી ન સાન્ધ્ય પ્રભા શ્રી આ જીતે,
 લીલગૃહ સુખી, આશ્રમદૃષ્ટે ને
 તત્ત્વલક્ષ્યાં જલાર્ધ વદન્તે ને,

ને વર્ગી

૨. કૃષ્ણ પાટ્યાં વિષમ જપટે, દન્તમાં લાગે જલે,
 પાયડખેડી વક્ત્રય શ્રી વીંટી વેલનો પાશ્ર્વગાંધ્યો,
 વિખેરન્તો દુરિષ્ટગૃહ, ને વિખર્ત્તિ ગૃ નપની !
 ધર્મારણ્યે ગ્રથથી ભરકયો આ ગૃહે ! દાથી આવે.

(કર્વે કાન હઈ મંદિત ચમકે છે.)

રાજા: (આભગ) અરે ! ચિક્ર હં. પુરજનો મહુને
 ગ્રોધના નપોવનને પજવે છે. ભલે. તો ત્હારે
 પાછો વળુ મુ દં.

મખીઓ: આર્ય ! આ આરણ્યક વૃત્તાન્તથી ગાભરાં છિએ
 અમે ગ્ત હો અમને પર્ણગાંગાએ જવાની.

રાજા: (આગે) પધારો આપ શ્રી. અને હં ય તે
 આશ્રમથીજ રંગ ન થાય એમ પ્રયત્ન-
 શીલ થમંગ.

(સડ જો છે)

મખીઓ. આપ ! અનિમિત્તકાર વણીયાં છતાં જે દૂર-
 જતી દગ્ધનિમિત્ત પણ લજવાઈએ છીએ આપને
 'અત્યંત' લીનવતાં.

(બંને ય નામમુદ્રાકેતર્યા અક્ષરો વાંચી પરસ્પર નિદાને છે)

રાજા: રખે મ્હને બીજો કો માનતા. રાજવીની લેટ
આ-એટલું જ. મ્હને રાજપુરુષ ભલે માનજો.

પ્રિયંવદા: તો તો ન ઘટે એ વીંટીને આ અંગુલીય
વિછોડવી. આર્યના વચને જ અઝણો આવી દે
એ. (દંઠક દસીને) અલી શકુન્તલા ! છુટ્ટી કીધ
ત્હને આ અનુકમ્પાળા આર્યે-અથવા મહારાજો.
જા હવે.

શકુન્તલા: (આત્મચત) જો પોતા પર મુજ સત્તા હોય
તો ને ? (પ્રભાત) કાણ છે તું છોડનારી કે
રોધનારી ?

રાજા: (ગુણજ્ઞાને વિશ્વાસને આત્મચત) કાં ?-હા-ખરે !
જેવો હું એનામાં, એવી જ એ ય તે મુજમાં
હોય કદાચ. અથવા સ્થાન તો મળે છે મ્હારા
અભિલાષને. કારણ કે

૩૦ માંધે ન બોલ મુજ બોલની મંગ ત્હો ય
હું બોલું તો મુખડું વારી ય કાન કે તે,
રુદામે ઉમે ન મુજ શું મુખ માંડી, સાચે,
તેની ન ત્હો ય લગીરે દગ અન્ય કમ્પાંય.

(રેખામાં)

અરોરો ! નપસ્વી જનો ! પામે જ રહેજો તપોવનનાં
પ્રાણીની રક્ષાને દાજ. કાં કે રુદામે મ્હડયો છે કંઈ મુખમાં-
વિદારી પૃથ્વીમાં દુષ્યન્ત રાજવી.

૩૧. હયખરીથી ઉઠેલી પૃથ્વિરેણુ
નમતી જ આન્ધ્ય પ્રભા શી આ પડે છે,
તીડજૂથ મમી, આશ્રમદ્રુમે ને
તરુલટકયાં જલઆર્દ્ર વઢકલે ચે,

અને વળી

૩૨. ધૃષ્ટો પાડ્યાં વિપમ ઝપટે, દન્તમાં ડાળ જૂલે,
પાયઉખેડી વસય શી વીંટી વેલનો પાશખાંધ્યો,
વિખેરન્તો હરિણજૂથ, ને વિધ્નમૂર્તિ શું તપની !
ધર્મારણ્યે રથથી લઠકયો આ જૂવો ! હાથી આવે.

(સર્વે કાન ફઈ કાંઈક ચમકે છે.)

રાજા: (આત્મગત) અરે ! ધિક્ક છે. પુરજનો મહને
શોધતા તપોવનને પજવે છે. લલે. તો ત્યહારે
પાછો વળુ છું હું.

મુખીઓ: આર્ય ! આ આરણ્યક વૃત્તાન્તથી ગાલરાં છિએ
અમે. ગ્લ દ્યો અમને પર્ણશાળાએ જવાની.

રાજા: (મક્કામે) પધારો આપ સૌ. અને હું ચ તે
આશ્રમપીઠા નેમ ન થાય એમ પ્રયત્ન-
શીલ ચર્મશ.

(સહુ ઉઠે છે)

મુખીઓ: આર્ય ! અતિથિસત્કાર વણુદીધા છતાં ચે ફરી
વળી દર્શનનિમિત્ત પણ લજવાઈએ છીએ આર્યને
'આવજો' વીનવતાં.

રાજા: મા-મા કહો એવું. દર્શને ચે આપનાં સન્મા-
નાંઉ છું જ હું.

(શકુન્તલા રાજાની અવધોડી અવધોડી, કંઈ કંઈ મિથે ખચપ
સખીઓ સંગાથે ભય છે.)

રાજા: આછેરી છે ઉત્સુકતા નગર ભણી જવાની.
એટલે અનુચરોને જઈ મળીને તપોવનની પડો-
શમાં જ ડેરા નંખાવું. ખરેખર! નથી જ
નિજને નિવારી શક્તો હું શકુન્તલા પ્રત્યેની
વૃત્તિપ્રવૃત્તિથી. મ્હારે ચ તે

૩૩ તન ચાલે આગળ, પણ પાછળ ભાગે તકડતું હેયું!
રહામે પવને શ્વલ્ભા લઈ જવાતા ચીની ચીર પેડે.

(એમ સહ ભય છે)

પ્રથમ અંક સમાપ્ત

શકુન્તલાનું સંભારણું,

અંક બીજો

દીડી. હમણાં તો નગરે જવાનું મન કેમે ય
તે નથી કરતા. આજ તો એમની એવી ને એવી
જ ચિન્તનઘેરી આંખડલીમાં પ્રભાત ઉઝ્યું. શી
દશા ! જરા નિત્યક્રિયાઓથી પરવારે એટલે મળું.
(કહી ફરે ને અવલોકે છે.) એ જ; હાથે ધનુર્ધારિણી
ને વનપુષ્પની માલાઓ ઝહેરેલી યવનીઓથી ઘેરા-
યેલા આ ભણી જ પધારે છે પ્રિય મિત્ર. લટલા-
અંગભંગ કરી ખુંધા જેવો થઈ ઉભું:—તો એમે
ય કંઈ વિશ્રામ મળે તો. (કહી કપ્પડકંડ ટકવીને ઉભે છે.)

(પણ પ્રવેશે છે પૂર્વવર્ણવ્યા પરિવાર સંગ્રામે રાજવી)

રાજા: ૧. ખરે ! સુલભ નથી પ્રિય એ,
કરે તહો ય હૈયું ભાવદર્શનથી,
મદનજય ન માણ્યે ચે

પરસ્પરની ઝખના રંગ જગવે.

(સ્મિત કરીને) વાંછિત જનની ચિત્તવૃત્તિ મન-
ગમતી કંઈપનારા ને પ્રાર્થનારા આમ જ ઉપ-
હાસને પામે છે.

ખીજે ન્હાળત નેનથી નીકળતાં ઘેરાં કટાક્ષો દૃટયાં,
ચાલે મન્દ નિતમ્બગૌરવથી તે બાલુ વિલાસે જતી;
'જા મા' કહી અવરોધતી ય સખીને છલુકાની દૃષ્ટે વીધી:
હું કાજે જ શું એ ખરે ! સહુ ? અહો ! પેખે જ કામી સ્વને.

વિદૂષક: (એમ જ ઉભો ઉભો) અહો મિત્ર ! મહારા હાય-
પગ નથી લંબાવાતા, તો વાણી માત્રથી ' જય
જય ' બપું છું.

રાજા: અંગોનું આ રહી જવાનું કચ્છાંથી વળી ?

વિદ્વપક: કચ્છાંથી ? ખરેખર ! પોતે જ આંખઆંગળી કરીને
આંસુનું કારણ પૂછે છે !

રાજા: સાચ્ચે ! હું નથી સ્તુભજતો.

વિદ્વપક: અહો મિત્ર ! નેતર જે ખુંધાની લીલાના ચાળા
પાડે છે તે ખરે ! પોતાને જ પ્રભાવે કે નદીવેગને ?

રાજા: નદીવેગ જ ત્હેનું તો કારણ.

વિદ્વપક: મ્હાફં ચે આપ જ છે એમ.

રાજા: એ શી રીતે !

વિદ્વપક: આમ રાજકાલ ઉથેટીને આવા લેવા શિકારગા-
હમાં શિકારી વૃત્તિના આપ થયા તેથી. સાચ્યું
જ કહું છું જે રોજ ને રોજ શિકારપ્રાણી પાછળ
આથડયે મ્હારા તો સાંધાજ ખખળી ગયા છે; મ્હારાં
ગાત્રોનો હું સ્વામી નથી રહ્યો. તો કૃપા કરે
મ્હને એક દિનની ચે રજાની, કે થાક ઉતાફં.

રાજા: (સ્મત) આ ચે એમ કહે છે. ને મ્હાફં ચે ચિત્ત
કારણપુત્રીને સંભારી સંભારીને મૃગયાઓસર્થુ
મયું છે. કારણ કે

૩. પણુછ રહડાવી સજેલું, બાણસાંધ્યું,
ધનુષ નમાવી શકું ન હું મૃગે આ;
કરી સહવાસ શું તેહણે પ્રિયાને
શ્રીખવી કળા કંઈ મુગ્ધ દૃષ્ટિઓની !

વિદ્વપક: (રાજાને અજાણ નિદાળીને) મહારાજ કાંઈક હૈયામાં
જ ગણગણે છે. મહાર્ તો થયું અરણ્યે રદન.

રાજા: (સ્મિત હસીને) બીજું તો શું ? નથી ઉલંઘાતાં
મુજથી બહાલનાં વેણુ; એથી વળગી રહ્યો છું.

વિદ્વપક: ચિરંજીવ હો ! (ઠી નવા ધમ્મ છે.)

રાજા: મિત્ર ! જરા ઉભો રહે. બાકી છે મહાર્ બોલવું.

વિદ્વપક: ફરમાવિયે, મહારાજ !

રાજા: થાક તહારો ઉતર્યે મુને ત્ર તે એક આવીપડયા
કામમાં મહાય કર.

વિદ્વપક: શું મોઢક માણવામાં ? તો ખરે ! આ શુભ જ
સાધી છે ઘડી આપે.

રાજા: હમણાં કહું છું કે એમાં કોણ-કોણ છે તપ્કાં ? અરે !

(પ્રવેશને)

દ્વારપાળ: (પ્રણામીને) ફરમાવિયે, મહારાજ !

રાજા: દ્વારપાળ ! સેનાપતિજીને જરા જોડાવ જો.

દ્વારપાળ: જેવી આજ્ઞા.

(કહી જાય છે. ને સેનાપતિ સંગાથે પાછા પ્રવેશીને)

દ્વારપાળ: પેલા રહ્યા આજ્ઞાવેણુ ઉચ્ચસ્વાને ઉત્કંઠી મહારાજ.
આ લાણી જ દુષ્ટિ દર્ધ રહ્યા છે. પાસે પધારો
આર્થ.

સેનાપતિ: (રાજાને અવલોકીને) દોષિત મનાતી ચે મૃગયા
મહારાજને તો કેવળ શુણ્ણપ જ નીવડી છે. તેથી
જ દેવને તો

૪. અવરિત ધનુદોરી આફળ્યે છાતી રીઢી,
રવિકિરણ સહન્વાં સ્વેદકેશં ન ફૂટે,
અવયવ સુવિશાળા પાતળા—પણ દીસેના;
ગજ ગિરિધૃમતા શા સ્હોય સામર્થ્યસાર.

(સમીપ જઈને) મહારાજનો જય હો !— જય
હો ! પકડાયો છે શિકાર અરણ્યે, તો અંહિયાં
કેમ ત્રિરાજમાન છે દેવ ?

રાજા: મનુદ ઉત્સાહ કીધો છે મહારો મૃગયાવિરોધી
માધવ્યે.

સેનાપતિ: (જનાન્તિકે વિદ્યકને) મિત્ર ! વિરોધમાં ડગતો મા.
હું જરા મહારાજના મનોભાવને અનુસરીશ.
(પ્રકાશ) જાળડે જ એવા મૂર્ખા તો. ખરે ! પ્રભુને
જ પેખોને.

૫. ઉતર્યે મેઢ કૃશોદરે, સુહણવું સ્ફુર્તિસ્ફુરન્તું વપુ,
પ્રાણીનાં ચ ભળાય વિકૃતિવર્યા હૈયાં ભયકોધીલાં;
ગૌરવ એહ ધનુર્ધરાનું—શરથી પાડે નિશાનો ચળઃ
મિથ્યા કો મૃગયાનું ચે વ્યસન ફેડે;

વિનોદ કો એ સમો ?

વિદ્વપકઃ જાવ રે, ઉત્સાહપ્રેરક ! મહારાજ સ્વસ્વભાવને
પામ્યા છે. આપ તો જરા વનવન ભટકતા નર-
નાસિકાના રસિયા કો ઘરડા રીંછને મુળડે પડવાના.

રાજાઃ ભદ્ર સેનાપતિ ! આપણે આશ્રમ સુમીપે પડ્યા
છીએ; તેથી આપનાં વેણ અભિનન્દાતાં નથી
મુજથી. હમણાં તો જરા

૬. છો ન્હાચે મહિયો તળાવજળમાં ડૂંગો અક્ષાળી-મૃડી,
ટાળે મળી તરુછાંચડે મૃગકુલો વાગોળતાં રૂડો ભક્ષે;
ને નીરાંત થકી વરાહપતિઓ છો મોથ કુડે ખભો,
વિશ્રામે ધનુદોરીબન્ધરીકું આ દ્યો આપ છો માહફં.

સેનાપતિઃ જેવું મહારાજને ગમ્યું.

રાજાઃ તો પછી પાછા વાળી લેજો આગળ ગયેલા વન-
ધેરેયાને. અને જેમ મહારા સૈનિકો તપોવનને ન
કનડે લેવી દુહાક દેરવળે. શૂવોઃ

૭. તપોધનો સાગર શાન્તિના છે,
રહે તેહમાં દાહક ગૂઢ તેજ;
અડવે શીળા એ-લ્યમ સૂર્યકાન્ત,
પડવે બીલું તેજ પ્રભા લલકૂંડે.

સેનાપતિ: જેવી મહારાજની આજ્ઞા.

વિદ્વપક: સાગી પડી આપની ઉત્સાહવાર્તા તો.

(સેનાપતિ નય છે.)

રાજા: (પરિજનને અવલોકીને) જાવ, ઉતારો ત્હમારો ચે
મૃગયાવેશ. અને દારપાળ ! તું ય તે પાર
સનું મા રાખ.

પરિજનો: જેવી દેવની આજ્ઞા.

(હઠી નય છે.)

વિદ્વપક: દીધું આપે તો આ માંખીઓમૂનું. હવે પેલા
વૃક્ષછાયાચર્યા છત્રાળા શિલાપાટે વિરાજિયે
મહારાજ; એટલું હું ય તે મુખે બેસું.

રાજા: આગળ ચા.

વિદ્વપક: પધારિયે મહારાજ.

(હઠી બન્ને ચાલે છે. બેસીને)

રાજા: માધવ્ય ! પામ્યો નથી તું લોચનનું ક્ષણ કારણ
કે દષ્ટિમાણ્યા શું તહે દીકું નથી.

વિદ્વપક: ખરે! આપ મ્હારી આગળ જ છે ને?

રાજા: ઓ પોતાનાંને જ મુન્દર જેએ. હું તો ત્હને
આશ્રમના ભાગ્યમણિ રૂપ શકુન્તલા વિશે કહું છું.

વિદ્વપક: (સ્વગત) ભલ્લા ! એમને અવસર જ ન આપું.
(પ્રમથ) અહો મિત્ર ! આપ તો એ તાપસ
કન્યકાના કોડીલા દીસો છો ને શું ?

રાજા: સખે! તજ્યા શી વસ્તુઓમાં પુરુષશ્રીનાં મન
નથી પ્રેવાતાં.

૮. કહે અપ્સરાની તનયા ઋષિપુત્રી; સાંપડી તણ તહેણે;
જેમ આકટે પડિયું શિથિલ જૂઠ્ઠની વેલનું નવફૂલડું.

વિદ્વપક: (હસીને) જેમ કોઇ ખજૂર પેશીઓથી મન-
ઉઠયો આમલીનો કોડીલો થાય, એમ રમણી-
રત્નોના અભાવા થયે આપને પ્રગટયા આના
આ કોડ.

રાજા: એને નથી નિરખી ત્હાં સ્પષ્ટી એમ જ
ભણીશ તું.

વિદ્વપક: તે ખરેખર! રમણીય જ હોય, જે આપને યે
૧

રાજા: મિત્ર ! વિશેષ તો શુ ?

૬ ચિત્રે ચિતારી પ્રથમે પછી પ્રાણ પૂર્યા,
 કે રૂપસાર લઈ શુ વિધિએ ઘડી એ !
 વિધિનું વિભુત્વ-રૂપ એહનું ચિન્તણુ ત્હા
 શ્રીરત્નસુદિધી અનોખી દીસે મ્હને તે

વિદ્વંસકે જો એમ જ છે, તો ઉતર્યા આજથી રૂપાળી-
 એના માન

રાજા: ને મહારા તો મનમા ઘોળાયા જ કરે છે કે

૧૦ ન સૂઘેલુ ફૂલડું, કુપમ નખથી ચે ચાલુચૂટી,
 ન વીધેલુ મણિ એ, નવમધુ ન ચાખ્યા ય ગમનો,
 અખડ જ પુણ્યોના ફળ શુ રૂપ એનું સુવિમળુ:
 ન જાણુ હોડતાનો કળશ વિધિ ઢગશે કવણને

વિદ્વંસકે તો પછી જત્તી ઉદ્ધારે એને મહાગજ કેટો ચે
 ઈશુદીતેલચીકણા માયાળા તપસ્વીને હાથે ન પડે

રાજા પશ્વર્તી છે પોતે, ને હાજરે નથી અહિયા
 વડિલે

વિદ્વંસકે ત્હારે મહારાજની ભણી કેવોડ હતો એનો
 દુનિરાગ ?

ગાતા: પ્રકૃતિથી જ કાવઝી હોય તપન્વી કન્યાઓ ત્હો
 ચે તે

૧૧ મુજ વળ્યે લીધ વાળી જ આખડી,
પણ ઉગ્યુ સ્મિત અન્ય નિમિત્તનું,
વિનયવારી રતિ ત્યમ રહેની તે
ન મદને છતી કીધી, ન છાવરી

વિદ્વપકે તો શુ દષ્ટિ માત્રથી જ આપને ખોળે આવી
વિગળે ?

રાજા ત્હેઠાથી જતા જતા પણ શરમાતાં શરમાતાં ચે
ઠીક પ્રકારે લાવ રહેણે ડારણ કે

૧૨. દર્ભાકુરે ચરણવી ધી સમી જ સહસા
તન્વી ઉભી કંઈક ત્હેડા ડગલાં ભરીને,
ને વક્ષડાળ મહી નહોતું ભરાયું તે ચે
ઉભી જ, વાળી મુખ, વંકલ ફહાડતી શી

વિદ્વપકે તો પછી ભરો ભાતા તપોવનનું તો ઉપવન કીધું
છે આપે, એમ પેળાય છે

રાજા સખે ! તપસ્વીઓએ કેટલાકે ઓળખ્યો છે મ્હને.
તો વિચાર જરા કે શા મિથે ફરી મ્હારે આશ્ર
મભૂમિમા જવું

રાજાપ્રકે: શા બીજા મિથ આપને-રાજવીને ? ' નીવારનો
છટ્ટો ભાગ અમારો ફહાડી આપો ' એ જ

દ્વપકે: તમ્હારું ! બીજો જ ભાગ દે છે આ તપસ્વીઓ તો,
વિસ્મય નાંઠગલાં ચે છાડીને અભિનન્દે છે સૌ ને

૧૩ નૃપોને નીપજે કંઈ જો વર્ણુથી, તે વિનાશી છે,
ને તપનો છઠ્ઠો ભાગ આપે અક્ષય તાપનો

(નેપથ્યમાં)

અહો ! મિહ યયો અર્થ આપણે

રાજા: (માન કરીને) અરે ! ધીર પ્રશાન્ત સ્વરથી લાગે
છે કે તપસ્વીઓ હશે

(પ્રવેશને)

દ્વારપાળ: જય હો—જય હો મહારાજનો. બે ઋષિકુમારો
છડીદારસ્થાને આયા છે.

રાજા: તો ખરે ! વિના વિલંબે પ્રવેશાવ તહેમને

દ્વારપાળ: આ પ્રવેશાવુ, મહારાજ ! (કહી નય છે, ને ઋષિ-
કુમારો સામે પ્રવેશીને) આમ—આમ, ઋષિકુમારો !

(બન્ને ય રાજવીને નિહાળી રહે છે)

પહેલો કુમાર. અહો તેજસ્વી છતાં ચે શ્રદ્ધા જન્માવતી છે
એમની મુદ્રા અથવા હોય જ એ આ ઋષિ
સરિખડા રાજવીમાં કારણ કે

૧૪ લીધ તહેતુ ચે મુનિજન મમો આશ્રમે સર્વમાણ્યો,
રક્ષાયોમે તપ દિન દિને રાજવી એ ય મયે.
'રાજન' પાછગ મૂકી જ 'ઋષિ' શો એક એ પુણ્યશબ્દ
ચાગણુ ગાયે મળી સ્તુતિગીતો એહના આલઅડતા

બીજો કુમાર: જોતમ ! આ જ એ ઇન્દ્રના મિત્ર
દુષ્યન્તરાજ ને ?

પહેલો કુમાર: નહીં તો શું ?

બીજો કુમાર: તેથી જ

૧૫. એમાં નહું શું ? નીલ ઉદ્ધિથી ત્રીમળાંધી ધરા આ
લોગળલાંગા ભુજથી સઘળી એકલા એહ માણે ?
કાં કે વાંછે વિજય રણમાં દૈત્ય શું વેરળાંધ્યા
દેવો એના ધનુષસરથી, ઇન્દ્રના વજ્રથી વા.

બન્ને: (સમીપ જઈને) જય હો રાજવીનો.

રાજા: (આસનથી ઉઠીને) અભિવન્દુ છું આપને.

બન્ને: કહ્યાણુ થાવ.

(કહી ફોર થાય છે)

રાજા: (મહામ સાથે સ્વીકારીને) આરા કરો એમ
ઈચ્છું છું.

બન્ને: વિદિત છે આશ્રમવાસીઓને કે આપ અંહી
વિરાજો છો. તેથી આપને પ્રાયે છે કે—

રાજા: શું કરમાવે છે ?

બન્ને: મહારાજ કણ્વ મહર્ષિ નથી, તેથી રાક્ષસો અમ
યજ્ઞમાં વિપ્ન જગાડે છે; તો કેટલીક રાત્રીઓ
સારથી સંગ્રામે આપ સનાય કરો આશ્રમને.

રાજા: કૃપા કીધી મુજ ઉપર.

વિદ્વપક: (બાબુએ) અત્તહારે તો એ વિનંતિ અનુકૂળ છે આપને.

રાજા: (સ્મિત કરીને) દ્વારપાળ ! મહારા નામથી સાર-
થીને કહે કે ધનુષ સાથે રથને હાજર કરે.

દ્વારપાળ: જેવી દેવની આજ્ઞા.

(કહી નય છે.)

બન્ને: (હાં ભર)

૧૬. પૂર્વજને પગલે પગતા સોહે છે આપને જ એ;
શણીના અનલે યજ્ઞ પૌરવો છે જ દીક્ષિતો!

રાજા: (પ્રણામ સાથે) પધારો આગળ આપ એ. હું ચે
પગલે પગલે આવું છું જ પાછળ.

બન્ને: વિનય હો.

(કહી નય છે.)

રાજા: માધવ્ય ! ને છે ત્હને શકુન્તલાના દર્શનનું
કુતૂહલ ?

વિદ્વપક: ખેલાં તો છલકાતું હતું. હાવાં—રાક્ષસવાર્તાથી તો
છાટો ચે નથી રહ્યું.

રાજા: ખૂંટીશ મા. ભલે, મુજ સમીપમાં રહેજે.

વિદ્વપક: તો—તો રાક્ષસોથી રક્ષાયેલો જ છું હું.

(પ્રવેશીને)

શકુન્તલાનું સંભારણું,

અંક ત્રીજો

અમથી ઉપચાર કરજો. તે તો ખરે ! ભગવાન
કુલપતિ કૃષ્ણના પ્રાણ છે. હું ચ તે જરા યત્ન-
પાવન શાન્તિજલ ગૌતમી સંગાથે મોટલાવું
હું બોને કાઢ.

(૬૬ી નવ ઠ.)

વિહંગલક સમાપ્ત.

(પછી પ્રવેશે છે નમવિદ્વજ અવસ્થામાં રાજવી)

રાજા: (ચિન્તવન કરતો, નિશ્વાસ નાખીને)

૨. બાણ તપમહિમા હું, બાણ એ છે પરાધીન બાળા;
તથાપિ માથે ' ત્હાંથી પાણુ વાગી શકુ ન હું હૈયું.

(મદનપીડા નિવર્ણને)

ભગવન્ પુષ્પધન્વા ! તુજમાં ને ચન્દ્રમામા
વિશ્વાસ ધગનારા છેતગય છે કામપીડાયેલાં
મેા દો કાં કે

૩. તુજ કૂલશર ધરવાં, શીતળાં રશ્મિ ચન્દ્રે,
ઉભય જ હું સમાને ભાસતા અર્થે અવળા,
હિમભગ કિરણે હા ! અગ્નિ વર્ષે જ ઇન્દુ,
કૂલશ પણ ત્હાં કાગમાં વજ્રતીખા.

ભગવન્ કામદેવ ! ત્હને મ્હારી દાઝ નથી. ક'હાથી
હોય ? ભગવાન મન્મથ ! ક'હાથી હોય ત્હને ?
કૂલખાણાવળી છતાં ચે આવડે દઝાડનારો તું ! !
(વિચારીને) હા, બાણ્યુ :

૪. ખરે ! હજી ચે હરકોપગાળ તો

જલે તુંમાં, જ્યમ વડવાગ્નિ સાગરે;

નહિ તો અહો મન્મથ ! ભરમીભૂત તું

ઠપ્પાંથી જ આજે હું શું ઉધ્ધુ આવડો ?

ભગવાન કંઠર્પ ! આમ ઠપકો દીધે ચે ત્હને
મહારી દયા નથી આવતી ?

૫. વૃથા જ સંકટ કરી ચ સો-સો

અનંગ ! મહેં આ તુજને ઉછેર્યો;

હા ! કાન સૂધી ધનુ જેંથી તહેં તો

મહુને જ તાકી તુજ બાળુ છોડ્યું !

અથવા

૬. પૂજું મકરધ્વજને-અળાંક મુજને પીડનારા તુજને;
મહિમપ્રદુષિ નયતી-એને અનુલક્ષી બે વીંધ તું બાળે.

(ગાલીને) ઠપ્પાં જઈને હવે ખરે ! યસકર્મણી
પરવાર્યે ઉપદ્રષ્ટાએ રગ દીધેલો હું સમ-
યાકયા આત્માને વિનોદ પમાડું ? (નિશ્વાસ
નાખીને) ક્રિયું ખરે ! હવે મહારે છે પ્રિયદર્શન
શિવાય શરણું બીજું ? જરા એની જ ચોખમાં
બાઉ. (સૂરને નિદાજીને) આ ઉધ તડકાની વેળાએ
પણ ખરું આ તો લગાવેરવન્ના માલિનીનીરે
સૂખીજન મંગામે સકુન્નતા બાધ છે. ત્હાં જ
જરા બાઉ. (મ કીરે સરખાં વરનું નિષાદને) અહો !
વાયુલદરેણી ખરે ! મનોદારી છે આ ભૂમિભાગ

૭ કમળસુરસિ ભર, માલિનીઝોળોના ડણુ વહતી લહુગીને
અનગતપિયા અગો આલિગે ગાઠ, એ શક્ય અહિયા

(આજ આલી અવરોજને) આ છોડવાઓની પગ
થીએ સુન્દરી હમણા જ ગઈ ધાર હુ

૮ મળી ગયા નથી હજી એ પાદડીદીટડા એણે ફૂલચૂટિયા,
ને આ દ્વિધરન્તી દેખાએ હજી કુપળો છેદી તે

(ચાનીને ને નિહાળીને) આ નેતગ્ગઆચ્છાદા લતા
મહપમા શકુન્તલા વિગરેલી હશે એમ જ
હે (નીને નિહાળીને)

૯ આગે ઠઈઠ ઉચેરી, પાછળ નમતી નિતમ્બગૌગવથી,
દ્વારેણુ પાહુમ્મા હરને કઈ આ નવલી પદપક્ષિ

જગ ડાખળીઓ વચ્ચેથી નિહોડુ (ચાવી, એમ
રીને, હર્ષથી) અહો ! લાધ્યુ મ્હને નેત્રકંથાણુ
આ મ્હારા મનના મનોગ્થની પ્રિયતમા ફૂલ
પાથર્વા શિલાપાટે સૂતી છે, સખીઓ મમીપમા
એડી છે ભલ્લા માણુ એમની છાની ગોઠડી

(કહી વિરોધીને કહે છે)

(પળ પ્રવેશે છે પૂવ થી સ્થિતિમા સખીઓ સગાએ શકુન્તલા)

અખીઓઃ (પગે દોગી, જાવથી) અવી શકુન્તલા ! ને
મુખાગવો તો હે ને ત્હને આ કમળપાનઢોળ્યો
વાયુ ?

ગાકુન્તલા શુ વાયુ દોળો છે મ્હને સખીઓ ?

[સખીઓ ખેદ નિરૂપી એ બીજીની સ્થિતિ જુએ છે]

રાત્રી: અતિશય અસ્વસ્થ શરીરની ગાકુન્તલા દીસે છે
(વિલક ક્ષીને) તો શું આ તે લૂણ લાગી છે ?
હે જોવું મ્હારા મનમાં મૂમે છે ત્હેણ જ છે કાક ?
(અભિલાષથી નિદાણીને) અથવા સન્દેહ દૂર થાય

છ સ્તનો અર્ચ્યા વાળે, બિસનુ ઢળકે એક વલય,
પ્રિયાનુ પીડયુ ચે શરીર મનુષ્ય કેટલુ ચ આ !
ભવે શ્રીખે-મહને મમતપથી હો, તોય ચ કદિ ચે
ન મોઢે કઇ આવા યુવતિ દલવા શ્રીખ ! તુજને

પ્રિયંવદા (જનાનકો) અનસૂયા ! તે ગર્જિના પ્રથમ
દર્શનથી માટીને જ તાત્રાવેલી લાગી છે ગાકુ-
ન્તલાને શું ઈશના કાગ્લે જ આનો આ
સન્તાપ તો નદિ હોય ને ?

અનસૂયા: મજિ ! મ્હારી ચે એવી જ છે દેવાની આ
ચકલ વાડ, પૂણુ છ જરા એને જ (વાકન)
મજિ ! પૂણુ ત્હને કહક ? ખરેખર ! ઉન છે
ત્હાને સન્તાપ

ગાકુન્તલા (૨ વણી માપી જાને) મજિ ! શું કરેનું છે કન ?

પ્રિયા દલા ગાકુન્તલા ! નિઃશન્દ અવગુન્તા બીજે
અમે પ્રદનમીલી કયાના ને તો મે જની મનિ-

હાસઅન્યોમાં કામપીડ્યાંની અવસ્થા સાંભળી
 છે તહેવી પેપુ' હું તહારી ય તે. કહે, કેા કારણે
 છે તહારો સન્તાપ ? રોગ ખરે ! મૂળથી પારખ્યા
 વિના ન આરંભાય ઔષધ.

રાજા: અનમૂયાને ચે આન્યો મહારો જ તર્ક. નથી
 કંઈ મહુને જ મનગમતું મહે' માની લીધું.

શકુન્તલા: (આત્મગત) બળવન્તી જ છે મહારી લગની.
 હમણું ચે સહસ્રા તહેમને કહી શકવી નથી.

પ્રિયંવદા: સખી શકુન્તલા ! એ ખરું કહે છે. શાને
 નિજની અગનને તું ઉવેળ છ ? દિવસે દિવસે
 નક્કી શોપાય છે તહારાં અંગે. લાવણ્યમયી
 કાન્તિ એક તહને નથી તજતી.

રાજા: છે તહેવું કહું પ્રિયંવદાએ તો. એમ જ છે:

૮. અંખાયા જ કપોલ ચન્દ્રમુખડે, હૈયે સ્તનો તો લીલાં,
 શોપાયો કટિલંક, છેક નમિયા ખંભા, છળિ પાંડુરી;
 દામણી ને પ્રિયદર્શના જ, મદને પીંખેલી દર્શે છ આ:
 જાણે પાનખરી અનિલઅડકી ડાદરની શું વેલડી !

શકુન્તલા: તો સખિ ! કેને ખીજને કહીય હું ? પણ
 એમ તો પીડાકારણ ચર્ચ પડીય તહમને.

બન્ને સખીઓ: એથી જ અમારો ચે છે આ આગ્રહ.
 સ્નેહીઓમાં સંભાગ્યું હજ સદ્યાં સરખું થાય.

રાજા: હ. પૃછ્યે ખરે ! સખીજને મુખદુઃખલાગી
કહેશે પીડાની કથની મનમાંની બાલા;
ત્હાજ્યો તૃપાર્ત નયણે જહુ ચે વળીને,
પામું છું ત્હો ય હમણાં લય ભોલડાનો.

શકુન્તલા: સખિ ! જે પળથી મુજ દર્શનમાર્ગમાં પધાર્યા
તે તપોવનરક્ષન્તા રાજર્ષિ—(એટલું અડધું કટી
ભંગ નિરૂપે છે.)

બન્ને સખીઓ: કહે-કહે, પ્રિય સખિ !

શકુન્તલા: ત્હારથી માંડીને તે શું ઉતર્યા અલિલાપથી
આ અવસ્થા આવી પડી છે.

રાજા: (દરખાશ) સાંભળ્યો શ્રવણસાર સર્વદેવ.

૧૦. સન્તાપતો હતો તે સ્મર જ થયો મુજ કલ્યાણક હાવાં;
ધનશ્યામળ જ્યમ ફહાડો શ્રીધમાન્તે લોકને જીવન બદ્ધે.

શકુન્તલા: તો જો ત્હમે સંગત હો તો એવું કરો કે
જેથી તે રાજર્ષિની અનુકમ્પાપાત્ર થાઉં. નહિ
તો ખરે ! મ્હને આપો છેલ્લી તિલાંજલિ.

રાજા: અંશયને છેદી નાંખે છે આ વચનો.

પ્રિયવદ્ધા: (જનાન્તિક) અનમૂયા ! મન્મથપીડમાં આવી
ઉતરી ગયે એને વિલંબ છે અસહ્ય. જે શું
બન્ધાયો છે એનો લાવ, તે છે પારવોના મુગટ-

મણિ. તો એના લાખ્યા અલિલાષ પૂરી
વધાવી લઈએ.

અનસૂયા: તું કહે છે એમ જ કરીએ.

પ્રિયંવદા: (ખાસ) સખિ ! ધન્ય ભાગ્ય. ત્હારે ઘટારત
જ છે ત્હારી લગની. સાગર મૂકીને કચ્છાં નહીં
તો ઉતરે મહાનદી ? કે કોણ હાવાં આંખા વિના
ખટભેગરાની પાંગરી વેલને ચે શીલે ?

રાજા: નથી એમાં આશ્ચર્ય, જો વિશાખાની બે તાર-
લીઓ ચે સશીલેખાને અનુસરે તો.

અનસૂયા: તો પછી શો ઉપાય કરિયે કે નથી વિના
વિલંબે ને જ્વલા સખીના મનોરથ સાંપડે ?

પ્રિયંવદા: છાતું તે તો વિચારવા શુ-શિદ્ધ તે તો સ્હેલું છે.

અનસૂયા: કહે, કય રીતે ?

પ્રિયંવદા: ખરે ! તે રાજર્ષિ પણ ત્હમની સ્નેહધેરી દ્રષ્ટિ-
દાખવ્યા અલિલાષવન્તા હમણાં હમણાં તો
ઉઝાગરે કૃશ દેખાય છે.

રાજા: ખરું. એવો જ થયો છું હું. એમ જ:

૧૧. દુઃસ્વલકડે ફાટી આંખે ભુજે જ ઉન્હાં ઉન્હાં
પ્રતિ રજનીએ ઝાર્યા અધુથી મણિજંખાયું, તે
પણછપ્પીધ એ રેખાને ચે ન અડી, કાંઠા થકી
સરી સરી જતું સોનાકંકણ ફરી ફરી સાંડે હં.

પ્રિયંવદાઃ (વિચારીને) અલી ! મદનલેખ એમને પાડવિયે.
તેને કૂલસન્તાડયો કરી દેવપ્રસાદને નિમિત્તે
એમને હાથે પહોચાડીશ હું.

અનસૂયાઃ ગમે છે મ્હને તો મુકોમળો એ પ્રયોગ. શકુ-
ન્તલા શું કહે છે ?

શકુન્તલાઃ ત્હમારી ચોજનામાં તે બીજું હોય બોલવાનું ?

પ્રિયંવદાઃ તો ત્હારી વાર્તાગૂંથ્યો ચિન્તવી કહાડ જરા
કોઈ એ લલિત પદબન્ધ.

શકુન્તલાઃ અલી ! ચિન્તવું છું હું. પણ તિરસ્કરણીનું
વળી મૂંઝે છે મ્હારું હૈયું.

રાજાઃ (હાજરી)

૧૨. જેની અવગતી ભીતિ ભીડ ! ત્હને,
તે આ ઉસો મીલન ત્હારું અંખતો.
પ્રાર્થી મળે કે ન મળે જ લક્ષ્મી તો.
પણ લક્ષ્મીપ્રાર્થ્યો કયમ હોય દુર્લભ ?

અખીએઃ અધિ નિજ ગુણઅવમાનત્તી ! કોણ આને
દેહહારન્તી શરતચાંદનીને ચન્દરવાથી વારે છે ?

શકુન્તલાઃ (સ્મિત થીને) લે ત્હારે તક્ષીન યાઉં ત્હમાં.
(કહી વેડી પર્દ ચિન્તરે ઇ.)

રાજા: અસ્થાને નથી ખરે! કે મટમટવુંભૂલી આંખ-
ડીએ પ્રિયાને નહાળી રહ્યા છું હું. કાં કે

૧૩. ૫૬ રચતાં ચે ત્હેનું એક ભુકુટિ ચહડિયું મધુરું મુખડું
ગાલ તણા રોમાંચે લાખે એની મુજ પ્રતિની પ્રીતિ.

શકુન્તલા: અલી! ચિન્તન્યું મ્હેં ગીતવસ્તુ. પણ કને કચ્છાં
છે કંઈ લેખનસાધનો ?

પ્રિયંવદા: એ તો આ પોપટહૈયા શા સુકુમાર કમળપાને
નખકોર્યા અક્ષર માંડ.

શકુન્તલા: (કલા પ્રમાણે કરી) અલીઓ ! સાંભળો હવાં.
અર્થસંગત નથી જાણતી હું.

બંને સખીઓ: અમારું તો ધ્યાન જ છે.

શકુન્તલા: (વાંચે છે.)

૧૪. ન જાણું તુજ હૈયું હું; પણ વળી પ્રબળ મદન આઠે ખોરે
સન્તાપે, હે નિર્દય ! તુજ પ્રેમકોડીલાં મુજ અંગેને

રાજા: (સદસ્ય નીસરી કને જઈને)

૧૫. તપવે મદન ત્હને, તો તન્વીંગિ ! મ્હને અખંડ એ જાણે;
દિનકર સશી અંખવતો, ન એટલું એ પોચાણીને ય કદી.

સખીઓ: (નિરખીને, હસન બરી કરીને) નિર્વિલંબે મનોરથ
સ્વયં પધાર્યા આ તો.

(શકુન્તલા ઉઠવા ઈચ્છે છે.)

રાજા: હાં ! હાં ! એ શ્રમ શાને ?

૧૬. કૂલશચ્યા આલિંગ્યાં, ઝટ કરમાતાં ગિસખડે મહેક્યાં,
ભારે સ્મરસન્તાપ્યાં, ન ગાત્રને તુજ વિવેકવિધિ હોયે.

અનસૂયા: આ શિલાપાટે એકદેશને સોહાવો રાજવી.

(રાજા પાસે વિરાજે છે સકુન્તલા લાભવળી બેસે છે.)

પ્રિયવદ્ધા: બન્નેયની ત્હમારી અન્યોન્યની પ્રીત આંખ-
દેખીતી જ છે. તોય મ્હને સખીસ્નેહ ફરીથી
બોલાવે છે કે—

રાજા: કલ્યાણિ ! ન અવરોધશો એને. ઉગ્ર્યું ને અણ-
બોઁયું અનુતાપ જન્માવે છે પછી.

પ્રિયવદ્ધા: શરણી નિજ દેશવાત્સી જનની પીઠ હુરવી એ
છે તમ રાજવીનો ધર્મ.

રાજા: નથી એથી અધિકું કાંઈ.

પ્રિયવદ્ધા: તો ખરે ! અમારી આ પ્રિય સખીને આપને
હીધે જ આ દશાપાલટે ભગવાન મહને આણી
મૂકી છે. તો ઘટે છે એ શરણુપત્રીના જીવિતને
આધાર દેવો.

રાજા: કલ્યાણિ ! વિરહી નથી એ સ્નેહપ્રાર્થના. સર્વથા
સ્વીકારું છું.

સકુન્તલા: (પ્રિયવદ્ધાને અવલેખીને) અલી ! અન્તઃપુરવિરહે
આતુર રાજર્ષિને શાને રોકો છે ?

રાજા: સુન્દરિ !

૧૭. મમ અનન્યપરાયણ હૈયું આ
કદિક ધારી લહે તું જ અન્યથા,
હૃદયવાસિનિ ! હે મહિરાક્ષિ ! તો
મદનબાણ હણ્યો હું હણુંક ફરી.

અનસૂયા: સભન ! બહુવલ્લભા રાજાએને સાંભળ્યા છે.
જેમ અમારી પ્રિય સખી લાંડુજનને ચિન્તાભાર
ન થાય એમ નિભાવજો.

રાજા: કલ્યાણિ ! વધારે તો શું ?

૧૮. ભર્યા રણુવાસે યે જે પ્રતિષ્ઠા મુજ કુલની;
સમુદ્રે બાંધી પૃથ્વી તે, ને ત્હમારી જ આ સખી.

બન્ને સખીઓ: નિરાંત વળી અમને.

પ્રિયવદા: (કલ્યાણ કેશને) અનસૂયા ! આ ગમ નજરે નાંખ-
તો પેલો આતુર મૃગબાળકો જનનીને વલખે છે, ચાલ
તું, મેળવિયે એમને. (કહી બન્ને જવા થકે છે.)

શકુન્તલા: અલીઓ ! નિરાધારિણી છું; એક તો ત્હમારા-
માંથી રહો.

બન્ને સખીઓ: પૃથ્વીનો જે આધાર, તે તુજ સમીપે
હાજર છે.

(કહી નવ છે.)

સખીઓ: આમ-આમ, આર્યા ગૌતમી !

ગૌતમી: (શકુન્તલા કને જઈને) બાળ ! હવે ઓછાં તપે છે
ને તહારાં અંગો ?

શકુન્તલા: આર્યે ! ઠીક છે કંઈક.

ગૌતમી: આ દર્બજલથી પીકાડિતરૂં જ થશે તહારું શરીર.
(શકુન્તલાને સિદ્ધિ છાંયીને) વત્સે ! દિવસ પાક્યો.
ચાલ, પર્યુશાળાએ જ જઈએ. (કહી જવાડું
કરે છે.)

શકુન્તલા: (આત્મગત) હૈયા ! રહેલાં સ્વયં પધાર્યે મનો-
રથ ભીરૂતા છાંડી નહીં. તહેના મનોવિધક
વિચ્છેદે શાને તહારો અત્મહારનો છે આ
સન્તાપ ? (અહું જરીને ચાસન) લતાછાયા
સન્તાપ હરનારા ! આવીશ ફરી વળી તહારા
ઉપભોગને કાજ. (કહી બીજીઓની સંગાથે શકુન્તલા
દુર્ગમજરી ભય છે.)

રાજા: (પૂર્વ સ્થાનકે આવી, નિશ્વાસ નાંખીને) અહો !
વિખવન્તી જ છે વાંછયા અર્થની સિદ્ધિઓ
સદા મહારે ય તે

૨૩. વળી વળી અંગુલિથી જ હોદ્દાંકયું,
'નહિ' 'નહિ' ના કલબોલકે રૂપાણું,
મુખ પડખાફર્યું રમ્ય પરિમણીનું
કયમ ય કરી ઉચ્ચર્યું-ન ચુંબિયું મ્હેં.

ને કંઠમાં ખરે ! હવે બહાર ? અથવા અંહી જ
પ્રિયમાણ્યા ને છાંડ્યા લતામંડપે' ઘડીક યોભું.

(ચામેર નિહાળીને)

૨૪. તનુરોળેલી જ તહેની પુણ્યમંચી આ શય્યા શિલાએ, અને
આ કરમાયલ પ્રેમલેખ નલિનીપત્રે નખેથી લખ્યો;
આ બિસકંડલુ હાથખરિયું; નયનો ચોટયાં રહે એમ, ત્યાં
સહેને કંઠમાં નીકળી ચકું હું બરની આ સૂની પે કુંજથી ?

(આઘાતે)

રાજવી !

૨૫. સાથે સમે યજ્ઞનના વિધિ આદરણે
વેદી જ વન્હિવતીની ફરતી પડેલી
છાયા હડી રહી ભયંકર આ બહુ પે,
સન્ધ્યાની વાદળી શી ભૂખરી, રાક્ષસોની.

રાજા: હું આ આવ્યો.

(કહી ભય ભ.)

ત્રીજો અંક સમાપ્ત.

શકુન્તલાનું સંભારણું,

અંક ત્રીજો

[પછી પ્રવેશે છે કૃષ્ણ વીણવાળું નિરપત્ની સખીઓ.]

અનસૂયાઃ અલી પ્રિયંવદા ! જો કે ગાન્ધર્વ વિધિથી કૃષ્ણાણુ પામેલી શકુન્તલા સમાવડે ભર્તા લોગવતી થઈ તેથી મારા હૈયાને નિરાંત વળી; ત્હો એ આટલી ચિન્તા છે.

પ્રિયંવદાઃ વળી શી ?

અનસૂયાઃ અંહીથી તે રાજર્ષિ યજ્ઞ પૂરો થયે ને ઋષિજને રજા દીધે નિજ નગર પ્રવેશી અન્તઃપુરે સ્થાયે અંહીજનો વાર્તા સંભારશે કે નહીં ? એટલી જ.

પ્રિયંવદાઃ વિશ્વાસ રાખ. ન એવી રૂપમુદ્રાઓ ગુણવિરોધી નીવડે. તાત કાશ્યપે હાવાં આ વાર્તા સાંભળ્યે નથી બાણતી હું કે શું પરિણમશે.

અનસૂયાઃ હું જોઉં છું ત્હાં સધી તો મંમત થશે.

અ. ૪, પા. ૭૦

પ્રિયંવદાઃ શી રીતે ?

અનન્યાઃ શુભવન્તાને કન્યા દેવી એ તો એમને! કાંઈ!
ખેલાંનો જ સંકલ્પ. તેને દૈવ જ સાંપડાવે, તો
તો વિના પ્રયાસે કૃતાર્થ જ થાય વડિલછ.

પ્રિયંવદાઃ (દેવજાળને વિચારીને) સખિ ! વીણાઈ રહ્યાં પૂજન
પૂરતા કૃતાર્થ.

અનન્યાઃ પણ સખી શકુન્તલાના સૌભાગ્યદેવને વધાવ
વાના છે ને ?

પ્રિયંવદાઃ ખરૂં. (કહીને તે જ નર્મ નિરવે છે)

(નેપથ્યમાં)

અહો ! આ હું આવ્યો છું, હો !

અનન્યાઃ (નન દર્શને) સખિ ! અતિથિ આવ્યાં હાગે છે
કેમકે.

પ્રિયંવદાઃ પરુશાભામાં શકુન્તલા છે જ.

અનન્યાઃ આજ તો હંયાસની છે તે ખત્ર છે આટલાં
કૃતાર્થ.

(કહી જવાનું કરે બે.)

(નેપથ્યમાં)

અયિ અતિથિર્વેખલહારિણી !

૧. તું ચિન્તવે જેહ અનન્ય ચિત્તથી,
જાણ્યો ન આ આવી ઉભો તપોધને,
સ્મરાવતાં ચે સ્મરશે ન તે ત્હને,
પૂર્વે કરી વાત ન જેમ કેફી કો.

પ્રિયંવદા: હા ધિક્ક! હા ધિક્ક! ભૂંડું જ થયું. કોઈક
પૂજનચોખ્ખની અપરાધિણી અર્ધ હૈયામૂની શકુ-
ન્તલા. (આજન નિદાળીને) ને નથી તે જેવા તહેવા
ચે. એ તો છે સહજમાં કોપતા દુર્વાસા મહર્ષિ.
એમ શાખીને આવેગવાધી, વારી વરાય નહિ
એવી, ગતિથી પાછા વળી ગયા.

અનમયા: અગ્નિ વિના અન્ય કોનું જાળવાનું છે સામ-
ર્થ્ય? જા, પગમાં પડી પાછા વાળ એમને.
એટલામાં અર્ધપાણી કરી રાખું છું હું.

પ્રિયંવદા: એમ જ. (હાી નય છે.)

અનમયા: (ખીજે પગલે ઠોકર વાગવાનું નિરૂપીને) અહો! ઉતા-
વળે ઠોકરાતી ગતિથી પડી મ્હારે આગલે
હાથેથી ફૂલછાળ. (હાી પુષ્પ સાંભરવાનું નિરૂપે છે.)

(પ્રવેશને)

પ્રિયંવદા: સખિ! સ્વભાવવાંકા તે કોની વીનવણી સ્વી-
કારે? કેમે ચ તહો ચે ક્રીધા અનુકમ્પાળા.

અનમયા: (રિગત કરીને) એમનું તો જહુ એટલું ચ તે. કહે.

પ્રિયવંદા: પાછો વળવાની ના જ પાડી ત્હારે મ્હેં
વિનવ્યા ભગવાન! પહેલ્લે જ જાણી, આપના
તપ પ્રભાવથી અજાણી, દીકરીનો એક અપરાધ
ભગવાને ક્ષમા કરવો ઘટે છે.

અનસૂયા: પછી ? — પછી ?

પ્રિયવંદા: પછી ' નહિ મ્હારું વેણુ અન્યથા થવાતું. પણ
ત્હમે કંઈક સંભારણુ ધરેણું દાખવ્યે શાપ
નવારાશે ' એમ જોલતા જોલતા જ અન્તધાન
થઈ ગયા.

અનસૂયા: શક્ય છે તો હાવાં આશ્વાસન લેવાનું. છે તે
રાજર્ષિએ જ જતી વેળાએ નિજ નાભાભિધાન
કોતરી વીંટી સંભારણુ કાળે પોતે જ ખુરાવેલી
તે વડે શકુન્તલા ઉપાયસંપન્ન થશે.

પ્રિયવંદા: સખિ ! ચાલ એટલામાં એનું દેવકાર્ય આંટોપી
લેઈએ.

(કહી ચાલે છે)

પ્રિયવંદા: (નિદાનીતે) અનસૂયા ! જો ખુલ્લે જરા ઠાળે
હાથે ઠાળેલા વદનાળી, બાણે ચિત્રચીતરેલી શી
પ્રિય સખી, નાથનાઠા ચિત્તનીને ચોતાનું જે
... ..

અનસુયા: પ્રિયંવદા ! આપણાં બેના મ્હોડેથી ત્રીજે મ્હોડે,
તેજે, આ વાર્તા ન બાય. રક્ષવી જ નેમશે
સ્વભાવકોમળી પ્રિય સખીને તો.

પ્રિયંવદા: કોણ વળી ઉઠ્યાં પાણી નવમસ્તિકાને છાંટે
છે ને ?

(બંદી ભવ છે.)

વિષ્કંભક સમાપ્ત.

(પણ પ્રવેશે છે હંધમાંથી હઠેલો ગ્રિધ્ય.)

શિષ્યઃ વેળા જાણવાની આજ્ઞા કરી છે મહેને પ્રવાસવળથા
મહારાજ કાશ્યપે. અજવાળામાં જઈને જરા
નિહાળું કે કેટલીક રહી છે રાત્રી (ચાલીને ને
નિહાળીને) આ તો પ્રભાત. ઐમ જ છે;

૨. આ જાય અસ્તશિખરે પતિ ઔષધીનો,
ને સૂર્ય આ અરુણ સારથી સંગ આવે;
જે તેજના ઉદયઅસ્તની સાંકળે એ
બાંધ્યો નૃલોક શું દશાપશ્વિર્તથોગે ?

અને વળી

૩. હા ! આથમ્યે શરી જ પોયણી એહ મહારાં
હર્ષે ન નેત્ર, સ્મૃતિ સોહતી એની શોભા;
હાલા વિદેશ વિચર્યે અભળા જનોનાં
દુઃખો ય નિરવધિ દુઃસહ થાય, સાચે!

(પડેલો જાળી પ્રવેશીને)

પ્રિયંવદાઃ સખિ ! આપણા એટલા ખેદને ચેવિનોદ ઉતારશે. એ તપસ્વિનીને નિરાંત થાવ એટલે થયું.

અનસૂયાઃ ત્હારે તો પેલી આંખાડાળે લટકતા નાળિયેરના સંપુટમાં આ કાળેની જ કાલાન્તરનલતી મૂકી રાખી છે મ્હેં બકુલમાલા; તે હાવાં હાથઉતારી કર. ત્હાર સોરી હું તો ત્હેને કાળે મૃગદાયન તીર્થભાટી દુર્વાકુર—એવાં એવાં મંગલ ચણગાર સળંગ કરે છું.

પ્રિયંવદાઃ કર ત્હારે

(અનસૂયા ભય છે. પ્રિયંવદા દૂધમાં વીણવાળું નિરપે છે.)

(નેપથ્યમાં)

ગૌતમી ! શબ્દ ઘો ચાર્ગરવાદિને સકુન્તલાને તેડીને જવાની.

પ્રિયંવદાઃ (કાન ધ્રુવે) અનસૂયા ! ઉતાવળી થા—ઉતાવળી. આ તો ખરે ! હસ્તિનાપુરે જતા ઋષિએ બોલે છે.

(તણગાર લાગ્યામાં લેઈ મવશાને)

અનસૂયાઃ સખિ ! આવી ચાલો જઈએ.

પ્રિયંવદાઃ (નિદાનીને) આ પેલી સૂર્યોદયે જ અબયંગ—સ્નાન કીધી, હાથે નીવાર લીધેલી ને સ્વસ્તિ—

પાચન કરતી તાપસીઓથી અસિનન્દાતી. શકુન્તલા
બેઠી એની કને જઈએ.

(કદી કને જાય છે)

(પણ પ્રવેશે છે વહુબા પ્રમાણેની આસનબેઠી શકુન્તલા)

પહેલી તાપસી: (શકુન્તલાને) લાડકી ! ભર્તાનું બહુમાન
મથવતા મહાદેવીપદને પામજે.

બીજી તાપસી: વત્સે ! વીરજનની થજે.

ત્રીજી તાપસી: વત્સે ! સ્વામીની માનીતી થજે.

(એમ આસિષો દધને ગૌતમી સિવાય તાપસીઓ જાય છે)

સપ્તીઓ: (-ને જઈને) સખિ ! કલ્યાણકર્તા હો તહારું
અભયગ સ્નાન.

શકુન્તલા: સ્વાગત છે મહાડં મપ્તીઓનં આવે. અહિયાં
બેસો.

બન્ને મપ્તીઓ: (મગલ પાત્રો લઈ, ખસે બેસી ને) સખિ !
મગલ થા, એટલે મગલ આભૂષણ ધરાવિયે.

શકુન્તલા આને થ તે બહુ માતુ છુ. હર્લસ થશે હાવાં
તો મહારે મપ્તીમજ્યા શણગાર (કદી આવુ
સારે ■)

બન્ને મપ્તીઓ: સખિ ! ઘટતું નથી તહને મગલ કાલે
આંસુ પાડવાં (મહી આવુ લોકને શણગાર
ધરાવવાનું નિયમે છે)

ત્રિયંવદાઃ આ તો આલંકારયોગ્ય . રૂપને આશ્રમમુલક
 . સાધનો વડે ઝંખવિયે છીએ આપણે .

(હાથ લંબાવતા બે ઋષિકુમારો પ્રવેશીને)

અન્ને કુમારોઃ હ્યો આ અલંકારો. અલંકારો એમને.

(સહુ વિસ્મય પામી નિહાળી રહે છે .)

ગૌતમીઃ વત્સ નારદ ! કંઈકંથી આ ?

પહેલો કુમારઃ કાશ્યપ બાપુના પ્રભાવથી.

ગૌતમીઃ શું તપોબળે ઉતાયાં ?

બીજો કુમારઃ છેક તો નહિ. સુષ્ટિયે. મહારાજની આજ્ઞા
 મળ્યે અમે શકુન્તલાને કાજ વનરૂપતિઓનાં
 ફૂલ વીણતા હતા. ત્યાં તો તે જ ઘડીએ

૫. હીરનું મંગલ ચીર ચન્દ્રધવળું કોઈક વૃક્ષે ઢીધું,
 પદચોલા ય સુહાવવા નિરઝર્યો કેાએ ય લાક્ષારમ્;
 ને સ્પર્ધા ફૂટી કુંપળોની કરવી હાચેળી કાંઠા સ્પી
 રહાડીને વનદેવીએ જ બીજીએ ચણગાર અર્ધ્યા બીજા.

ત્રિયંવદાઃ (સકુન્તલાને વિચારીને) અલી ! આ કૃપાપ્રસાદ
 તો શુકન છે ત્યારે ભર્તાગિદે અનુભવવાની રાજ-
 લક્ષ્મીનાં.

(સકુન્તલા લગ્ન દાખવે છે .)

પહેલો કુમાર: ગૌતમ ! ચાલ, ચાલ. અભિષેકપરવાર્યા
કાશ્યપ બાપુને વનસ્પતિસેવના જણાવિયે.

બીજો કુમાર: એમ જ.

(કહી બન્ને જાય છે.)

સખીઓ: ઓ ! ઘરેલુંની અણખેરનારીઓ છીએ અમે.
ચિત્રકલાના પરિચયથી ત્હારાં અંગેને
શણુગારીશું.

શકુન્તલા: અજાણી નથી મ્હને ત્હમારી નિપુણતા.

(બન્ને એ અક્ષંકાર ધરાવવાનું નિશ્ચે છે.)

(પછી પ્રવેશે છે સ્નાનપરવાર્યા પિતા કાશ્યપ.)

કાશ્યપ:

૬. 'આજે જય શકુન્તલા' લહી જ એ હૈયું હિલોળે મ્હડયું,
ઉઠતાં અશ્વ જ ઠંઠ થંભી રૂંધતાં, નેત્રો ય ચિન્તાજડ.
વાત્સલ્યે વનવાસી વિહ્વળ હું એ છું આમ ને આવડો,
તો સંસારી-ય-ને શું શું નવ પીડે પુત્રીવિરહની પીડા ?

(કહીને ફરે છે.)

સખીઓ: હલા શકુન્તલા ! શણુગાર ધરાવાઈ રહ્યાં. ખેર
હવે હીરનાં ચીરની જોડ.

(શકુન્તલા કહીને ખેરે છે.)

ગૌતમી: લાડિલી! આ ત્હને આનન્દવરસંતી આંખડી-
એ જાણે ભેટતા ગુરુજી પધારે. શિષ્ટાચાર
કરજે જરા.

શકુન્તલા: (લગ્નતી) તાત ! વન્દું છું.

કાશ્યપ: વત્સે !

૭. શર્મિષ્ઠા શી ચયાતિને સ્વામીમાનવતી થજે;
પુત્ર ત્હારો ય સામ્રાજ્ય એ પુરુ શો જ પામજો.

ગૌતમી: ભગવન્ ! આશિષ નહિ, આ તો વરદાન છે.

કાશ્યપ: બાળ ! આજ જલ્દી, હોમઅગ્નિની પ્રદક્ષિણા
કરી લે.

(સર્વે પ્રદક્ષિણા કરે છે.)

કાશ્યપ: (વેદમંત્રથી આશિષ દે છે)

૮. નિશ્ચે વેદીકરતા ક્ષ્યાનરોધ્યા,
ઇન્ધનપૂર્યા, દર્ભ ચોમેર વેર્યા,
હુવિગ્રન્ધોથી પાપનો નાશ કરતા,
પાવન કરજો સૌ ત્હને હોમઅગ્નિ.

પ્રયાણ કરો દ્વાપાં, (નજર ફેરવે) કપ્પાં ઉ
ચાર્ગરવાદિ ?

(પ્રવેશને)

શિષ્યોઃ ભગવન્ ! આ રહ્યા અમે.

કાશ્યપઃ ભાગીનીને ત્હમ્હારી માર્ગ દાખવે.

શાર્ગરેવઃ આમ—આમ, ભગવતિ !

(સહુ ચાલે છે.)

કાશ્યપઃ ૨ અરેરે ! અહો ! પામે ઉભેલાં આ તપોવન-
તરુઓ !

૯. પાણી થે ન પીવા જતી પ્રથમ જે ત્હમને અપીધાં મૂઢી,
ભૂપણ્ડાલી ય ચૂંટતી ન તમ જે સ્નેહે કરી પલ્લવો;
ને જેને, ફલ ફટતાં જ ત્હમને, ખેડેલો થતો ઉત્સવ,
તે આ જાય શકુન્તલા પતિગૃહે, સર્વે ય આપો રજ.

(કાશ્યપનો દહુસ સામન્યાત્મ કહીને)

૧૦. અનુભતિ હીધ આ શકુન્તલાને
વનતરુ ને વનવાસી ભાંડુઓએ;
કલરવ કરી કોકિલા સખીનો
હીધ પ્રતિઉત્તર આ સમો સુહાતો.

(આકાશમાં)

૧૧. હો રમ્ય વાટ કમલિનીનીલાં સરોથી,
હો વૃક્ષછાયથી કુળા રવિરશ્મિતાપ;
હો પદ્મની રજ થકી મૃદુ માર્ગરેણુ,
શાન્તાનુકૂલ પવનો, શિવ હો જ પન્થ.

(સહુ વિસ્મય પામી કાન દે છે.)

ગૌતમી: લાડકી ! લાંડુ જન શી પ્રેમાળ તપોવન દેવો-
ઓએ રજા દીધી ત્હને જવાની. પ્રણામ કર
ભગવતીઓને.

શકુન્તલા: (પ્રણામ કરી, ચાલીને, જનાન્તિકે) અત્રી પ્રિયંવદા !
આર્યપુત્રની દર્શનોત્સુક છું; છતાં ये આશ્રમ-
ભૂમિ પરિત્યાગતાં મ્હારાં પગલાં દુઃખભારે
આગળ ઉપડે છે.

પ્રિયંવદા: ન માત્ર તું જ તપોવનવિરહે વિહ્વળી છે.
ત્હારા આવીપડયા વિયોગે તપોવનની ये એવી
જ સમવસ્થા દીસે છે.

૧૨. દર્શકોળિયો મૃગીનો પડિયો, મયૂરે નર્તન પરિત્યાગ્યાં;
ખરતાં પાન પીળાં તે જાણે સારે અથ્થુ પુષ્પલતા.

શકુન્તલા: (સાબરી આવ્યે) બાપુ ! લતાખેતડ વનચન્દનીને
જરા ' આવજો ' કહી લઉં.

કાશ્યપ: જાણું છું ત્હારી-ત્હેનો સહોદરકનેહ. આ રહી
જરા દર્શિણે.

શકુન્તલા: (લતા અને જઈ આવિંઓને) વનચન્દની ! આંખા
સંગે છે, ત્હો ये મ્હને સ્હામી લેટ આમ-
લંબાવ્યા આ ચાખાળાદુથી. આજના દિનથી
ખરે ! દૂરવાસિની થઈશ ત્હારા મફી.

કાશ્યપ: ૧૩. નિર્ધારિયો પ્રથમ મ્હેં તુજ કાજ જેવો,
તેવો પતિ તુજ સમોવડ પામી પુણ્યે;
આંખે જ આશ્રય લીધો નવજૂઠ્ઠાએ આ,
તેની જ-તહારી ઉતરી મુજ નિત્યચિન્તા.

અંહીથી મારગડે વળો હાવાં.

શકુન્તલા: (સખાઓને) અલીઓ ! એને તહમારે બેને
હાથે સોંપું છું.

સખીઓ: ને અમને કેને હાથે સોંપતી ના ?

(કહી આંખુ સારે છે.)

કાશ્યપ: અનમ્રયા ! છોટા રઠવાનું. ને તહમારે બન્નેએ
તો કામ રાખવી જોઈએ શકુન્તલાને.

(સહુ ચાલે છે.)

શકુન્તલા: બાપુ ! આ પાર્જુશાળા સૂધી જ સંચરતી ગર્ભ-
ધીરી હ રેણીના જગ્ગારે છેડા છોટે ત્યહારે એ
પ્રિય મહુને જણાવવા નહકી પાઠવજો કોઈને ય તે.

કાશ્યપ. નહિં જૂઠું એ હું.

શકુન્તલા: (ગતિભંગ નિરૂપીને) કોણ ખરે ! ખેંચે છે આ
માહરો પાલવછેડલો ?

(કહી પાંછળ ફરે છે.)

કાશ્યપ: બાળ !

૧૪. ઇગ્નિ તેજ મુખડે વ્રણ રૂઝવા ત્હે
જેને સીંચ્યું હતું, કુશાગ્ર થકી વિંધાયે,
સામાની મુઠ્ઠી નીરી પુત્ર કરી ઉછેર્યો,
મૂકે ન તેહ મૃગ આ મીઠી ! તુજ કેહો.

શકુન્તલા: બાળ ! સહવાસત્યાગતી મુજની પાછળ પાછળ
કાં આવ છ ! જન્મેયો ત્હારથી તો જનની
મિના જ ઉછર્યો છે. હાવાં જે મુજવિરહી હારી
બાપુ ચિન્તા ધરશે તો પાછો વળ. (મદી જતાં
જતાં રહે છે.)

કાશ્યપ: ૧૫. પાંખણઉંચેરી દગનો દગધર્મ રૂંધે,
એ અશ્રુમાળ પડતી અટકાવ ધેર્યે.
નીચા ઉંચા નવ લહે ભૂમિદેશને આ
માર્ગે ખરે ! ચરણ તો લથડે ■ ત્હારાં.

માર્ગદેવ: ભગવન્ ! ' જલતીર સુધી બહાલાંને વળાવવા
જવું ' એમ સાંભળેલું છે. તો આ સરોવરનીર.
આદેશસન્દેશ આપી અંહીથી પાછા વળવું યદે.

કાશ્યપ: તો ખરે ! આ ઉમરાળા ઝાડને છાંયડે જઈએ.

(મદી ચાલીને ને જાયને)

કાશ્યપ: (આત્મવત) ને શો ખરે ! મહારાજ દુષ્યન્તને
છાજતો મન્દેશો મ્હારે ઠહાવવો ? (મદી ચિન્તા રે છે)

શકુન્તલા: (જ્ઞાનિકે) અલી ! જો. કમળપાનને પટાન્તરે
યે સહચરને ન પેળાન્તી આતુર ચક્રવાકી જલ્પી
રહી છે કે ‘ ન કર્યાનું કરું છું ’ ‘ ન કર્યાનું
કરું છું, હો !

અનમ્બા: સખિ ! એવું મા ભાલ.

૧૬. એ યે બહાલા વિણની શોકવધી રજની વિતવે વલ્લખી;
ભારે ય વિરહદુઃખો સહન કરાવે એક આશાબન્ધ.

કાશ્યપ: શાર્ગરવ ! આમ ત્યારે મહારા વચનથી તે રાજ-
વીને શકુન્તલા સોંપીને કહેવું—

શાર્ગરવ: આજ્ઞા કરો ભગવાન.

કાશ્યપ: ૧૭. અવલોકી અમ સાધુ સંયમધની, પોતાનું ઉચુંકુલે,
ને રહેજે—વણવાળી કોની તમ શું ઢળતી પ્રીતિ એહની,
ઘટતા ગૌરવથી જ પત્ની ભણી આ આપે જ જોવું ઘટે;
ભાગ્યાધીન પછીનું, હોય નવ તે ભોલ્યું વધૂભાંડુએ.

શાર્ગરવ: ઝીલ્યો સન્દેશો.

કાશ્યપ: વત્સે ! ત્હને હવે શીખ દેવાની રહી. અરણ્યવાસી
છતાં એ છીએ સંસાર જાણુપહાર અમે.

શાર્ગરવ: બુદ્ધિમન્તોનો તો ખરે ! કોઈ એ કાંઈ વિષય
નથી એમ નહીં.

કાશ્યપ: ને તું અહીંથી સાસરવેલને પામ્યે.

૧૮. સેવા કરી વડિલો તણી પ્રિય સખી યાજે સપત્નીની સે,
સ્વામીના, તરછોડવે. ય. નવ તું રોષે વિરૂદ્ધ જતી;
નોકરને અતિ દાખજો સુજનતા, લાગ્યે તું કૂલીય માઃ
એ વિધલે ગૃહિણીનું પદ સુવતિઓ, છે શાપ કુલનો ખીછ
અથવા ગાતમાં શું ધારે છે ?

ગૌતમી: એવો જ હોય વહુવાડાંને તો ઉપદેશ. દીકરી !
એ ખરે ! સન્ધુ ચે હુંચે ધારજો.

કાશ્યપ: વત્સે ! લેટી લે મ્હને ને સખીજનને.

શકુન્તલા: તાત ! અહીંથી જ શું પ્રિયવદા ને અનસૂયા
સખીઓ પાછી વળશે ?

કાશ્યપ: વત્સે ! એમને ય છે વરાવવાની. એથી ન પ્રટે
એમને ત્હાં ગાયે જવું. ગૌતમી આવશે
તહારી જંગાયે.

શકુન્તલા: (પિળાને બંધીને) કેવી રીતે હાવાં તાતજોળેથી
ખરી પડેલી, મલયાદ્રિતટથી સમૂળી ઉખડેલી
અન્દનલતા શી, હું પારકા દેશમાં જીવન
નિભાવીશ ?

કાશ્યપ: વત્સે ! કાં આવડી જીરૂ યા છ ?

૧૯. કુલીન પતિના પ્રીતિઈયાં ચક્રી ગૃહિણીપદ,
વિપુલ વિજયે ત્હેના ક્ષણ ક્ષણ પીતવી કામે ગૂંતા,
પ્રસન્ની, રવિ ચો પ્રાચીઓળે સખૂત જ પાવન,
સુજ વિરહનો વત્સે ! લેયો ન ચોક લહીય તું.

(શકુન્તલા પિતાના પગમાં પડે છે.)

કાશ્યપઃ મહારી શુભેચ્છાઓ તુજને ફળને સહુ.

શકુન્તલાઃ (સખીઓ કને નઈને) અલીઓ ! જાન્ને ય મહુને સંગાથે જ લેટે.

સખીઓઃ (તેમ કરીને) સખિ ! જરા ય જો તે રાજવી સંભારવે થાંથા થાય, તો ત્હેમને આ ત્હેમનું જ નામકોતરી વીંટી દાખવજે.

શકુન્તલાઃ એ સન્દેહે જ તહમારે કમ્પારી છટે છે મહુને.

સખીઓઃ મા ખહીતી. અતિસ્નેહ જ છે શંકાનું મૂળ.

શાર્ગંદવઃ યુગાન્તરે મહડયા સૂર્યદેવ. સાંતરાં થાવ હવે.

શકુન્તલાઃ (આશ્રમ બહી મુખ માઠી ઉશીને) તાત ! કમ્હારે હવે ફરીથી પેખીશ હું આ તપોવનને ?

કાશ્યપઃ ત્રાંભજ.

૨૦. ચોખંડમંડલની દીર્ઘ યમ્મ સપત્ની,
દુષ્યન્તપુત્ર નિઃશત્રુપદે ય સ્થાપી.
ત્હેને જ ચોખી કુલભાગ, પતિની સંગે
પગલાં પછી તું કરજે શિવ આશ્રમે આ.

ગૌતમીઃ લાડકી ! વીતે છે જવાની વેળા. પાછા વાળ
ખાપુને; નહીં તો કમ્હાંઈ ચે લગી વળી વળીને
એતું એ જ બોલશે.—પાછા વળો, મહારાજ !

શકુન્તલાનું સંભારણું,

અંક પાંચમે।

(પછી પ્રવેશે છે આસનવિરાજ્યા રાજવી ને વિદૂષક.)

વિદૂષક: (કાન દર્શને) અહો મિત્ર ! સંગીતશાળાએ ધ્યાન
દેશો જરા ? ગીતના શુદ્ધ ઠલખોલની સ્વર-
માલા સભળાય છે. ધારું છું કે દેવી હંસપદિકા
સુર ધૂંટવાતું કરતાં હશે.

રાજા: મુગો થા, તો સાંભળું જરા.

(આમ્રમમાં આવે છે.)

૧. નવનવ રસના રસિયા ! માણી વળ્યો એમ આમ્રમંજરી તું
કમળે છેક હવાં જઈ વસ્યો મધુપ ! કાં ? વિસર્યો શું એને ?

રાજા: અહો ! શું રાગ વહેવડાવતું સંગીત !

વિદૂષક: શું ? જરા સ્હમજ્યા સંગીતનો અક્ષરાર્થ ?

રાજા: (સ્મિત કરીને) એક વેળા પ્રણયપાત્ર હતી એ
ને આ દેવી વસુમતી વિશેનો મ્હુને ઠપકો

સ્ક્રમજીં છું. સખે માધવ્ય ! મહારાં વેણથી
હુંસપદિકાને કહે કે ચાતુરીથી કપકાર્યો છે
મહને.

વિદ્વપક: લેવી મહારાજની આજ્ઞા (હાતે) અહો મિત્ર !
પાગે હાથે ચિખાથી ત્હમલે પકડાવાયેલા,
અસરાઓથી ઠોકાતા સંન્યાસી સમા, મહારે
નહીં રહે છટવાઆરો પછી.

રાજા: જા, ચહેરીની ચતુરાઈથી સુન્દરો દેગે એમને.

વિદ્વપક: શી દશા આ ?

(હાલી બધ ઇ.)

રાજા: (આભગત) કેમ કંઈ ખરે ! એ વિધના અર્થતું
ગીન સાંભળીને બહાવાંના વિરહ વિના ય તે
અતિશે તનમનાટ થાય છે મહને ? અથવા

૨. રમ્યો નિલાગી, મધુરાં મુણી કાંઈ શબ્દો,
હિલકંડી થાય જગનાં મુખિયાં ય પ્રાણી;
સાચે ! પછી મન રમરે છે, અઅણનાં ચે,
દુયે જટલ જનમાન્તરનાં ય બહાણં.

(મ્હી બેખાતો યત્તે ઇ.)

(૫મી પ્રવે ઇ મંડળ)

મંચુકી: અરે ! કંઈ ખરે ! બાવળી દશાએ ખરામ્યો
હું દું !

૩. આચાર માત્ર ગણીને લઈ હું ગયોતો
અન્તઃપુરે નૃપતિને છડી વેત્રની જે,
વીત્ય ખહુ વરસ તેહ થઈ જ મ્હારે
પ્રસ્થાનવેળ ધૂળતાં અવલંબરૂપ.

—અને ખરું છે કે ધર્મકાર્ય ન ઉવેખાય દેવતું.
તો એ અત્મહારે જ ધર્માસનેથી ઉઠેલા આ
રાજવીને વળી વિશ્રાન્તિ—મોઠાન્તા કણ્ઠ શિષ્યોતું
આગમન નિવેદન કરવા ઉત્સાહ નથી થતો.
મ્હને. અથવા શું વિશ્રાન્તિવિહોલો જ છે આ
લોકતન્ત્રનો અધિકાર ? કેમકે

૪. ઘોડા રવિના જ અખંડ જોડયા,
અને અહોરાત્ર જ વાયુ વાય;
સદા ઉપાડે ભૂમિભાર શેષઃ
પટ્ટાંગલાગી નૃપધર્મ તે ય.

તો ફરજ મ્હારી પાળવાની જ મ્હારે. (અર્થાત્તે
ને અવગ્રાહને) આ રહ્યા દેવ.

૫. પ્રભ પ્રભ નિજ સમી નિયન્ત્રી
એકાન્ત થાક્યા મનના ભજે તે;
દિને ધૂમાવી ગજગૃથ લેમ
શીખા સ્થળે સૂર્ય સીઝયો ગજેન્દ્ર.

(કને જઈને) જય હો—જય હો દેવનો. એ તો
ખરે ! હિમગિરિની તળેટીના અરણ્યવાસી કાશ્ય-

પસન્દેશ લેઈને સ્ત્રીઓ સંગાથે કે તપસ્વીએ
પધાર્યા છે. સાંભળીને પ્રમાણિયે દેવ.

રાજા: (આદરથી) શું ? કશયપનો સન્દેશો લેઈને !

કંચુકી: જ હા.

રાજા: ત્હારે તો ખરે ! મ્હારા વેલુથી વિનતિ કરો
ઉપાધ્યાય સોમરાજને કે એ આમ્રમવાસીઓને
વેદવિધિથી સત્કારીને પોતે જ અંહીતેથી લાવ
હું એ અંહી તપસ્વીદર્શનને કાંઈ ઉચિત
પ્રદેશે બેઠો વાટ બેઠું છું.

કંચુકી: જેવી દેવની આજ્ઞા. (સ્ત્રી નજરે)

રાજા: (જીને) છટ્ટીધારિણી ! યજ્ઞશાળાનો માર્ગ
દાખલ.

પ્રતિહારી: આમ, દેવ ! આમ.

રાજા: (અગ્રે છે. અપિમરને વાત દાખલને) પ્રાર્થ્યા નનો
રથ પામ્યે સર્વે એ સુખી થાય છે પ્રાણીઓ
પણ રાજાને તો મનોરથસિદ્ધિ છે દુઃખપ્રધાન
નારિણી.

૧. ઉત્પાદ માત્ર ઉત્તમો શમયે પ્રતિષ્ઠા,
કાઠે મળ્યાનું પરિપાલનભાવ બારે;
નિજ દાય દંડ પરિયેત જ છત્ર પેર,
ના યાકને શમવવા, શમ શાવ, શાવ.

(નેપથ્યમાં)

વૈતાલિકોઃ વિજય હો દેવનો.

પ્રથમ વૈતાલિકઃ ૭, નિજ સુખ નવ વાંછો, લોક કાજે મથો છો,
પ્રતિ દિવસ ત્હમારી વૃત્તિ એ રીતની જ;
નિજ શિર ઝીલી પોતે વૃક્ષ તો તિમ્ર તાપ
શમવતું પરિતાપો છાંયથી આશ્રિતોના.

મીલે વૈતાલિકઃ ૮. વિપથ વિચરતાને વારતા દંડ ઝાલી,
ઠલહુ શમવી સૌના રક્ષણાર્થે મૂઝો છો;
અતુલ વિશવ આલે નામના બાણીતામાં,
પણ તમ મંહી શામે જન્ધુકૃત્યો પ્રજાનાં.

રાજાઃ આ તો ખિન્ન મનનો ચે હું બલે નવે
સરળયો !

(મ્હી દે છે.)

પ્રતિહારીઃ આ તાજ ધોવાણથી ચોલીતો, હોમધેતુની
કનેનો જ ચક્ષુશાળાનો ઓટલો. ચુડિયે, દેવ !

રાજાઃ (૨૯૩ પરિજનથી વીંટળાઈ બેસે છે.) છડીધારિણી !
શા ઉદ્દેશથી ભગવાન દાસ્યપે મુજ કને ઋષિ-
ઓને પાઠવ્યા હશે ?

૯. હા ! શું તે મતિયાં-મહાતપસીનાં વિધ્ને બિહલાયાં તપ ?
ધર્મારણ્યરમન્ત પ્રાણી પ્રતિ શું કીધું કૃદું કોઈએ ?
અથવા કે મુજ પાપથી અટકિયું વેલીનું શું કાલવું ?
એવા તર્કવિતર્કકૃષ્ણું મન આ ચંકાથી છે વિદ્યશું.

અં. ૫, પા. ૧૦૦

પ્રતિહારી: સુચરિતે આનન્દતા ઋષિજનો દેવને અભિનન
વા પધાર્યા હોય એમ ધારું છું.

(પણ પ્રવેશે છે મીત્રમી સંગાથે શકુન્તલા, ને લેમની પંખ
શુનિઓ; અને લેમની થે પાળજ કંચુકી ને પુતોલી)

કંચુકી: આમ પધારિયે આપ.

શારંગદેવ: શારદવત !

૧૦. મહાભાગી સાથે ! નરપતિ ન માઝા ઉઘટતા;
ન કો વણોમાં કો વિપથ વિચરે-કો ન અધમે;
તથાપિ આ મ્હારું મન સતત એકાન્ત ભજતું,
હવેલી આ માને જનભરી ચ વહિવીટી સમી.

શારદવત: અસ્થાને નથી લ્હમને પુરપ્રવેશવે એવું મનું.
હું ચ તે

૧૧. ન્હાયો તેલખીનાને, શુદ્ધ અશુદ્ધ જ, ભાગ્યે ઉપ્યાને,
મુદ્રા જેમ બાંધ્યાને. તમમમુખસંગી જત પેપું આંદીનાં.

શકુન્તલા: (અપહાસ જાણ કરીને) અહો ! કેમ મ્હારી
જમણી આંખડી ફરકે છે ?

મીત્રમી: બાજા ! જલો ત્હારું અમંગળ સૈદ ભર્તના
પુત્રદેવના ત્હારું કલ્યાણ કરે.

૧૧૫

(૧૫૩ ૫)

પુરોહિત: (રામને કામવીને) અહો ! અહો ! તપસ્વીઓ !
પેલા મહારાજ, વર્ણશ્રમના રક્ષણહારા પહેલેથી
જ આસન છાંડી આપની વાટ જીવે છે. મળે
એમને.

શાર્ંગરવ: અહો મહાપ્રાણાણુ ! ખરે ! એ અભિનન્દનીય છે;
તથાપિ અમે આમાં તટસ્થ છીએ. કારણ કે

૧૨. તરુવરો નમ્ર બને ફળો ફળ્યે,
નવાં જળોથી નમતો ઘણું ઘન;
ફૂલાય ના સત્પુરુષો સમૃદ્ધિથી;
સ્વભાવ છે એ જ પરોપકારીનો.

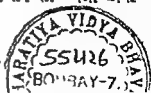
પ્રતિહારી: દેવ ! પ્રસન્નમુખાળા ને પ્રસન્નવર્ણા દીસે છે એ.
ધાર્જ છું કે શાન્તિકાર્ય કાળે પધાર્યા છે
ઋષિ જનો.

રાજા: (સમુન્નતભાવે દેખાને) ને આ દેવી !

૧૩. દો ખૂરખાવન્તી આ ? નથી અતિ ઉધડી કાન્તિ સલ્લગ્નીની;
તપોધનોની મધ્યે, પીળાં પાન વચ્ચેની કુંપળ સમી ?

પ્રતિહારી: દેવ ! કુતૂહલગર્ભગ્રેયોં ચે મહારો તર્ક નથી વધતો
આગળ. ને ખરે ! દર્શનીય તો વળી એની
મૂર્તિ લાગે જ છે.

રાજા: હશે. ન હેરાય પરચીને.

રાકુન્તલા: (હૈયે લાચ મૂકીને આત્મગત) હૈયા ! આ
ધડકે છે કેમ ? આર્યપુત્રનો ભાવ વિચારી
જરા ધીરૂં થા.

પુરોહિત: (આગળ જઈને) આ વિધિવત્ પૂજેલા તપસ્વીએ
કાંઈક એમના ગુરુઓનો સન્દેશ છે, કૈવે તે
સાંભળવો ઘટે.

રાજા: સાવધાન છું.

ઋષિઓ: (દસ્તા ઉઠા કરીને) વિજય હો! રાજવીને.

રાજા: સહુને અભિવંદું છું.

ઋષિઓ: મનવાંછ્યું મળ્યું સદા.

રાજા: તપમાં તો નિર્વિઘ્ન છો ને મુનિઓ ?

ઋષિઓ: ૧૪.આપ સ્ત્રો, વિઘ્ન શાં ત્યાં સન્તને ધર્મકાર્યમ
ભાસ્તર તપતાં કષ્ટાંયી આવિર્ભાવ તમસ્વ તમે

રાજા: તો સાર્થક જ છે મુજ રાજપદ. અને લેઈ
દૃઢવાણુને કાચે ભગવાન કાશ્યપ તો કુશળ છે ને

ઋષિઓ: સિદ્ધિમન્તોને તો હોમકુશળ સ્વાધીન જ હોય છે.
આપનું આરોગ્ય મૂકીને તે આમ કહાવે છે:—

રાજા: શી આજ્ઞા છે ભગવાનની ?

શાર્ગરેવ: કે 'પરસ્પર મળ્યાં ત્હારથી જ આ મહારી દુહિતાને
આપે સ્વીકારી, ત્હેની મ્હેં પ્રીતલયાં બાન્નેયને
અનુમત દીધી છે. કાં કે

૧૫. છો છ અમારે મન મેર પૂજ્યમાં,
શકુન્તલા પુણ્ય જ મૂર્તિમન્ત છે;
મેળાવી એ સમશુણનાં વધૂવર
લાંબે સમે વિધિય ગાળથી બચે.

તો હાવાં આ ગર્ભવન્તીને સ્વીકારો સહુધર્મા-
ચરણને કાજ: ' એમ કહ્યાંયું છે.

ગૌતમી: આર્ય ! કંઈકે કહેવાનું મન થાય છે; જો કે
મ્હારે બોલવાનો અવસર નથી. કેમકે

૧૬. પૂછ્યું ન વડિલને એણે, નહીં ત્હમે એ પૂછ્યું બન્ધુજનને;
એકલકાંએ કર્યું, તો શું હું લાખું એ એકલકાં ત્હમને ?

શકુન્તલા: (આત્મચ) આર્યપુત્ર હવે શું લાખશે ?

રાજા: વળી આ શું બોલો છો ?

શકુન્તલા: (આત્મચ) અગ્નિ જ છે ખરે ! ઉપડતાં વેણ તો.

શાર્ગરેવ: એમ કાં કંઈ ? આપ તો સઘળી એ લોકરીતના
પારંગત છે .

૧૭. સતી ચ રહે મહિયરને જ આશરે,
—જો સ્વામી હો તો—જન અન્યથા લહે
બહાલા—અબહાલા પરણ્યા કને જ તો
પ્રમદા રહે, એકલું ભાંડુ ઈચ્છતાં.

રાજા: શું ? આ દેવીને પૂર્વે હું પરણ્યો છું ?

શકુન્તલા: (ખેલ્લી, આત્મગદ) હૈયા ! આવી પડી ત્હારી
આશંકા.

શાર્ગરવ: ૧૮. કીધનો આ શું અભાવો ?
ધર્મવિમુખતા ? ક્યારેની સી અવસા ?

રાજા: અસત્ય—દુષ્ટપનાજન્ય એ પ્રશ્ન જ કચ્છાંથી ?

શાર્ગરવ: માથે ખરે ! વિકારો
પ્રાય: સંપદસાંપડિયા જનને.

રાજા: વધુ પડતું મ્હારે માથે નાંખો છો.

ગૌતમી: બાળે ! ઘડીક લજવાતી મા. ઉતારી લઉં છું
જરા જૂરખો ત્હારો; કે પછી ત્હને ભર્તા બોળજે.
(કહી કલા પ્રગલ્ભે કરે ઠ.)

રાજા: (શકુન્તલાને નિદાનીતે, આત્મગદ)

૧૯. વિમળ રૂપની મૂર્તિ આજ સહેજે મળતી,
પ્રથમ પરિગૃહીતી, વા ન ? અણનિર્ણયે એ
નવ હું ચક્રું જ માણી, ના હું ત્યાગી ચક્રું મે;
જમર ન્યમ પ્રભાતે મોગરો બો— રિ

(કહી વિચારતો બેસે છે.)

પ્રતિહારી: અહો ! ધન્ય છે ધર્મપીપાસુ મહારાજને. નહીં તો તો આવડું કંઈ રૂપ સુખે આવી મળ્યું પેળી કેા ખીલે વિચારવા થંભે ?

શારંગરવ: અહો રાજવી ! કાં આમ મૌન ધારે ?

રાજા: અહો તપોધનો ! ચિન્તવતાં છતાં ચે નથી ખરે ! આ દેવીને સ્વીકાર્યાનું સાંભરતું. તો શી વિધે આ સ્ત્રીમન્તિનીનાં લક્ષણ દાખવતીને નિજને ક્ષેત્રી જ માત્ર ગણાવાને અંગિકાર હું ?

શકુન્તલા: (બાબ્ ફરીને) આર્યને તો પરણ્યાનો જ સન્દેહ છે. તો કંહાં હવાં મહારી આંધેની અધીરી આશાઓ ?

શારંગરવ: મા અંગિકારથો. ભલે.

૨૦. અનુમોદી જેણે બલમર્દી પુત્રી,
શુ તે મુનિ તમ અપમાન યોગ્ય ?
સ્વીકારવા પાત્ર ગણ્યા જ જેણે,—
વ્યમ દસ્થુને દે ધન કેા સ્વહસ્તે.

શારંગરવ: શારંગરવ ! વિરમ તું હવે. શકુન્તલા ! કહેવાનું કહ્યું અમે તો. ને મહારાજે ચે કહ્યું. દે એમને હવે પ્રતીતિઆણુતો પ્રતિઉત્તર.

શકુન્તલા: (બાબ્ ફરીને) આવડો અવસ્થાભેદ પામ્યા પછી એવડા અનુરાગને સ્મરણ્યે ચે શું ? પોતાને

જ હાવાં મ્હારે શોચવાની, એવું નિર્માણ લાગે છે. (પ્રવ્રજ) આર્યપુત્ર !—(એમ અડધું બોલીને) પરણ્યાની જ હાવાં શંકા પડયે નથી એ કહેવું યોગ્ય મ્હારે પૌરવરાજ ! ઘટે છે લેશે ય આપને એમ પહેલાં આશ્રમભૂમિમાં સ્વભાવે જ મુગ્ધ હૈયાની મુજને સન્કેતદાણે કોણથી છેતરીને પછી અત્હારે આવઆવડા ભોલે નકારવાનું ?

રાજા: (મન ઢાંચીને) શાન્તિ હો પાપની.

૨૧. કુળને ઠરી રજમેલું, મુજને ક્યમ આ મયે પતિત કરવા ? તટ ધસી પડયે જ સરિતા પ્રસન્ન જલને, ત્યમ તટતરુને યે

શકુન્તલા: ભલે. જો પરપરિગ્રહની શંકાના પરમાર્થભાવે આપ આમ વર્તતા હો તો સંભારણીથી આ આપની શંકા નિવારું છું હું.

રાજા: ઉમદા ધારણા એ.

શકુન્તલા: (વીંટિયાન પરચીને) હા ધિક્ક ! હા ધિક્ક ! વીંટિસૂની છે મ્હારી આંગળી. (૪૫ પેઢી મોત-મોને નિદાણ રહે છે.)

ગૌતમી: ખરેખર ! ઈન્દ્રઆરે ઉતરતાં શચીનીચીનાં જગમાં વન્દન વન્દતાં પડી ગઈ ત્હારી વીંટી.

રાજા: (ચિમ્ત થીને) આ તો ' સ્ત્રી વ્યતની તત્કાલિણી બુદ્ધિ ' કહેવાય છે એ જ છે ને ?

રાકુન્તલા: આમાં તો જરા વિધાતાએ પ્રકાશ્યું પ્રભુત્વ
ળીજું આપને ભાણું.

રાજા: સાંભળવા જ બેઠો છું અત્દહારે.

રાકુન્તલા: ને એક કોઈ દિવસે નવજૂઈના માંડપટે
કમલપાનના પડિયાભર્યું પાણી હાથમાં લેઈ.
આપ બેઠા હતા.

રાજા: સાંભળ્યું એટલું.

રાકુન્તલા: તે જ ક્ષણે એ મ્હારો પુત્રમન્યો દીર્ઘાપાંગ
નામનો મૃગબાળકો આવી રહ્યો. ‘આને
ખેટલું પીવા ઘો’ એમ કહી અનુકમ્પા દાખવી
‘બચૂ’ ‘બચૂ’ કરી આપે પાણી લણી એને
ન્હોતર્યો. પણ પરિચયઅભણ્યો તે હાથ ન
લાધ્યો આપને. પછી ત્હને મ્હેં પકડ્યે એ પાણી
શું એણે પ્રીત કીધી. ત્દહારે આપ એમ હસ્યા
કે ‘સમવાસનાવાળા શું જ સૌ શ્રદ્ધાશીલ હોય;
ત્હમે બન્ને ય આ અરણ્યવાસીઓ છો.’

રાજા: આવી મૂળથી જ સ્વાર્થસિદ્ધિની કેવળ અસત્યમય
વાણ્મીકપથી વિષથી જનો જ છેતરાય.

ગોતમી: મહાભાગ ! નથી ઘટતું એવડું બોલવું આપને.
તપોવનઉછરેલી આ બાળકી અબ્બણી જ છે
છેતરવાની રમતની.

ગૌતમીઃ આગળ થાવ

(કહી જવા માટે છે.)

શકુન્તલાઃ કાં ? આ ઠગારાએ તો ઠગી; ત્હમે ય મ્હને પરિત્યાગશે ?

(કહી પાછા નવ છે.)

ગૌતમીઃ (ઈલા રહીને) વત્સ શાર્ગરવ ! આપણી પાછળ જ આવે છે આ કરુણરહતી શકુન્તલા. નઠોર ભત્રાંએ નકાર્યે શું બીજું કરે મ્હારી બાળકી ?

શાર્ગરવઃ (સપથો પાઝ વળીને) કાં ? ઉછાંછળી ! સ્વતન્ત્રતા ધારે છે કે ?

(શકુન્તલા બહીષ્કર્ષી મૂકે છે.)

શાર્ગરવઃ શકુન્તલા !

૨૭. ભૂપ ભણે કહી લેવી તું હોય જો,
કુળઉડી પછી ક્રોધ તું તાતને ?
ગણવી હો મત નિર્મળ ત્હારું, તો
પતિકુલે તુજ દાસ્ય ય છે ભણું.

રહે અમે જમ્યો છીએ.

રાજાઃ અહો તપસ્વીઓ ! કાં એમને છેતરો છો ?

૨૮. ચન્દ્ર એક પોયણને, સૂર્ય જિલાવે દમળને જ એક;
પરસીને અડવે ચે સંયમશીલની ઉદાસી જ વૃત્તિ.

શાર્ગરવઃ નો પૂર્વજન્મ અન્યસંગતમાં આપ વિસારો, તો
અધર્મભીરુ કઈ વિધે કહેવા આપને ?

રાજાઃ આપને જ લ્યહારે આમાં ભારે-હળવાનું પૂછું છું.

૨૯. મોહ્યો હું એકમાં ? કે તે જૂઠું રહે ? એક સંશયે
થાઉં હું પત્નીત્યાગી ? કે પરમીરપરિપાપિયો ?

પુરોહિતઃ (વિચારીને) નો એમ છે, તો આમ કરો.

રાજાઃ આજ્ઞા કીજિયે મહને, કુલગુરુ !

પુરોહિતઃ દેવી જરા પ્રસવ સૂધી અમારે લ્હાં રહે. ‘આમ
કેમ કહો છો ?’ એવું પૂછો તોઃ આપને ઋષિ-
જને પૂર્વે જ ભાષેલું છે કે પહેલ્લે જ પુત્ર
ચક્રવર્તી જન્મશે. તો નો એ સુનિદોહિત્ર તે
લક્ષણવન્તો જન્મે તો અભિનન્દીને આમને
અન્તઃપુરે પ્રવેશાવવાં; નહિ તો પિતાને ઘેર
એમને પાછાં પાઠવવાંઃ એ જ મારગ છે.

રાજાઃ જેમ શુરુજીને રહે તેમ.

પુરોહિતઃ વત્સા ! મહારી સાથે ચાલ.

શકુન્તલાઃ ભગવતી ધરતીમાતા ! મારગ ઘો મહને.

(એમ રાણી રાણી જવા નીકળે છે, ને પુરોહિત ને વર-
સ્વીચ્છા સંજાએ જાય છે.)

(સાવધી સ્મૃતિવિસ્મરણે રાજ સકુન્તલામાં તલ્લીન ચિન્તન
કૃષ્ણે રહે છે.)

(નેપથ્યમાં)

આશ્ચર્ય ! આશ્ચર્ય !

રાજા : (ધન પડતાં)—એ શું વળી થયું ?

(પ્રવેશને)

પુરોહિત : (વિસ્મયથી) દેવ ! અહલુત જ ખરે ! બન્ધુ-

રાજા : શું થયું તે ?

પુરોહિત : દેવ ! કદવશિધ્યેથી વિંટળાયેલી

૩૦. તે નિન્દન્તી નિજનું ભાગ્ય ગાતા

હાથ ઉછાળી લાગી આક્રન્દવાને;

રાજા : ને ખછી ?

પુરોહિત : સ્ત્રીભૂતિનું અસરાતીર્થતટનું

ન્યેતિ એને એક ઉપાડી આણું.

(સર્વે વિસ્મય દાખવે છે.)

રાજા : ભગવાન ! પ્રથમથી જ એ લક્ષ્મીને તો મહેં ન-

કારી જ છે ને ? વૃથા તર્કથી હવે શું વળવાનું ?

આપ જરા વિશ્રામ લ્યો.

પુરોહિત : (નદાગોને) વિજય હો ! (છઠી ભવ છે)

રાજા: છટીધારિણી ! જહેબાકજો છું હું. શયનમાળનો
મારગ દાખવ.

પ્રતિહારી: આમ-આમ, દેવ ! (દલી નય છે.)

રાજા: ૩૧. 'ન સાંભરે લેશે એ
નકારી મુનિતનયાને પરખ્યાનું;
ઉડું ડંખતું તહો ચે
પ્રતીતિ પૂરે જાણે મુજ હૈયું.

(એમ સર્વે ચે નય છે.)

પાંચમો અંક સમાપ્ત.

(પછી પ્રવેશે છે મહેરકોટવાળ રાજસાળો, ને અચળે હાથ બાધેલ
એક જણને લેઈને બે રક્ષકો.)

રક્ષકો: (પુરુષને પ્રદાસીને) અરે ચોર ! કહે; કચ્છાંથી તહે
આ મણિઅન્ધમાંડયા નામઆલેખી રાજમુદ્રિકા
ચોરી આણી ?

પુરુષ: (ભય ઘખવીને) કૃપા રાખો, મહેરગ્રાન ! તધી
હું એવું કરવાવાળો.

પહેલો રક્ષક: શું ? ચોખીતો બ્રાહ્મણ કરીને રાજેન્દ્રે દાન
દીધી છે ત્હારે ?

પુરુષ: તો સાંભળો હાવાં. હું ઇન્દ્રઆરામાંનો રહેવાત્રી
માઝી છું.

બીજો રક્ષક: બીંતફોડા ! શું અમે જાત પૂછી તહારી ?
રાજસાળો: મૂચક ! કહેવા ઘો સહુ અનુક્રમે; મા એને
વચમાં આંતરો.

સૂચક: જેવું મહેરબાનનું કરમાન. આ તો જમદાર
યે મંહી જઈને પાછો આવ્યો તું.

(કહી પુરુષને બન્ધનમુક્ત કરે છે.)

પુરુષ: (રાજસાળાને મણુમીને મહેરબાન ! હવે મહારી
આજીવિકાનું શું ?

રાજસાળો: મહારાજની મુદ્રિકાના મૃત્યુ જેટલી આ બક્ષીને
મોકલાવી છે.

(કહી પુરુષને પાતે આપે છે.)

પુરુષ: (પ્રણામ કરી, સ્વીકારીને) કૃપાળુની કૃપા થઈ મુજ
ઉપર.

સૂચક: આ કંઈ બોધી કૃપા કે, શૂળીથી ઉતારી હાથી-
હોઢે બેસાડ્યો ત્હને ?

બાનુક: કૃપાળુ ! બક્ષીસ લાખે છે કે તે વીંટી મહારાજ-
ની મનમાનીતી હતી.

રાજસાળો: ત્હેમાંનો મહામૂલો મણિ મહારાજનો મનમા-
નીતો હતો એમ નથી ધારતો હું. મુદ્રિકાદર્શને
મહારાજને પ્રિય બન કે સાંભર્યું. ઘડીક તો
સ્વભાવગ્રંભીરા તે ચે આંખમાં આંસુ જ લરી
રહ્યા.

સૂચક: તો તો સેવા જેવી ત્હેવી નંથી આપ કૃપાળુની.

જાનુકે: ખરું કહો તો કીધી છે આ માછીમારે. (કહી પુરુષને ઇર્ષ્યાથી ત્વે છે.)

પુરુષ: બહાદુરો ! આમાંથી અડધુંક તો તહમને ફૂલ-પાંખડી લલે થાય.

જાનુકે: આટલું બસ છે.

રાજસાગો: માછીમાર ! તું મહાનુભાવ છે. હાવાં પ્રિય મિત્ર થયો મ્હારો. કદમ્બ મધની સાક્ષીએ આપણી પ્રથમ મૈત્રી ઉજવિયે. તો ચાલો જઈએ કલાલખાને.

(કહી ગર્વે નય ■)

પ્રવેશકે સંપૂર્ણ.

(પાત્રી પ્રવેશે છે આકાશમાર્ગેથી સાનુભતી નામની અપ્સરા.)

સાનુભતી: પૂરો કરી પરવારી હું મ્હારો વારો, જ્યાં સુધી સાધુજનનો સ્નાનકાળ છે ત્યાં સુધી અપ્સરા-તીર્થે રહેવાનો. હવે આ રાજર્ષિની વાર્તાનજરે નિહાળું. મેનકાને સંબંધે શકુન્તલા તો જાણું મ્હારું અંગ. ને તેણે તો મ્હને પુત્રી નિમિત્તનો દઇ રાખ્યો એ છે પહેલેથી જ આદેશ. (આમેર નિહાળીને) કાં કંઈ ખરે! ઋતુહિતસવને એ અવસરે ઉત્સવના અનારંભ સરિખડો રાજમહેલ લાસે છે? મ્હારે સિદ્ધિ છે પ્રણિધાનથી સર્વસ્વ જાણવાની. છતાં સન્માનવો ઘટે મ્હારે સખીના આદરને. ભલે આ એ ઉદ્યાનઉછરી વેલીઓને ખડખે રહી અન્તર્ધાન વિદ્યાથી અણુછતી મેળવીશ હું સદ્ વર્તમાન.

(કહી ઉતરવાના અભિનય કરે છે, ને ફરે છે.)

(પાત્રી પ્રવેશે છે આંખામ્હોર અવલોકતી દાસી; ને તેની પાછળ ખીચ.)

પહેલી દાસી: ૨. લાલ લીલો કંઈ પાંડુર,
વસન્ત માસનું જીવનસર્વસ્વ,
ઋતુમંગલ દીઠો મ્હેં,
આમ્મહોર ! તુજ પ્રસન્નતા પ્રાર્થું.

બીજી દાસી: પરભૂતિકા ! એકલી એકલી કંઈ શુંજે છે ?

પહેલી દાસી: મધુકરિકા ! ઉન્મત્ત થાય છે પરભૂતિકા
આંખામ્મહોરને પેખીને.

બીજી દાસી: (હાજ બેઠેલી અને જાણે) શું ? જોઠો થે તે
મધુમાસ ?

પહેલી દાસી: મધુકરિકા ! અમ્મહોરે તો લહારી ઋતુ છે
આમ્મહોર ગીત ને મદ્યેશ વિલાસની.

બીજી દાસી: સખિ ! ટેકો દે મ્હને કે આગસ્ટા ફણાએ
હસી આંખામ્મહોર વીણી કામદેવનું પૂજન
કરી લઉં.

પહેલી દાસી: જો મ્હને યે ખરે ! અડધુંક પૂજનકાં
મળે તો.

બીજી દાસી: વણજોલ્યે યે એ તો સાંપડતાં કાં દે એક
જ છે આપણાં જીવિત, જો કે જૂદાં ઉભાં
છે શરીર. (સખીને રોકે કહી આંખામ્મહોર બીજી ઉ.)
અણી ! અધઉપડી યે આંખામ્મહોરની કમીઓ
આ જન્મનભંગથી બહેકી રહે છે.

(સ્ત્રી બોલતો ઠીને)

૩. આંખામ્હોર ! ત્હને હું સમર્પુ છું એ કામ ધનુર્ધરને;
લક્ષી પચિકબુવતીઓ પાંચેમાં તું થને અધિકુ' બાણ.

(કહી આંખા મ્હોરે વધાવે છે.)

(પડદો ઉઘાળી પ્રવેશીને કોવથી)

કંચુકી: ઉભી રહે જરા, ભાનભૂત્રી ! દેવે વસન્તોત્સવની
હુહાઈ દીધે એ તું આંખામ્હોરનો કાલકાલંગ
કરે છે ?

બન્ને દાસીઓ: (બીને) કૃપા રાખો, આર્ય ! બાણતાં
નથી એ અમે.

કંચુકી: શું ? નથી સાંભળ્યું ત્હમે કે વસન્તમાં વૃક્ષોએ
પણ દેવની હુહાઈ પાળી છે ? ને મંહી વસતા
પણીઓએ ય તે ? એમ જ છે.

૪. આંખે કંઈ દિનથી કળી ચ ઉધડી, ત્હને ન આવી રજ,
ફૂટ્યા છે, પણ ત્હો ચ હા ! કુરબકો ઝીણા કળીની સમા;
ને વીત્યે ય શિશિર કંઠ બળકે બોલ્યું નૃકોકિલનું:
ધારું, પાછું ધરે સ્મરે ચક્તિ થઈ લાગેથી એંચું શરે.

સાનુમતી: સન્દેહ નથી. મહાપ્રતાપી છે રાજર્ષિ.

પહેલી દાસી: આર્ય ! થોડાક જ દિવસથી શહેરકોટવાળ
મિત્રવસુએ અમને રાણીઓની સેવામાં પાઠવી

વિદ્વપક: જરાક ઘોલો. આ કાપ્ટકંડથી કામખાણુનો નાશ
જ કરું છું હું. (કહી દટ ઉપાડીને આંખાંધારે
મારવા નય ઉ.)

રાજા: (હસીને) ભલે. હીકું પ્રહાવચ્ચસને મખે !
પ્રિયાનું કંઈકે અનુકરણ કરતી લતાનાં દર્શનથી
કંઈકાં જોશીને તગ્ગશી આંખને ઠાફે ?

વિદ્વપક: વળી લ્હેનાતની દાસી ચતુરિકાને મહારાજે ફર
માખ્યું જ છે ને કે ‘ માધવીમંડપે આ અવસર
ગાળીશ; તે ત્હાં ચિત્રકૂલકે ઉતારી મ્હે સ્વ
હસ્તે ચીતરી દેવી ગકુન્તલાની ઇબિ આણુને’
એમ ?

રાજા: એવકું હૃદયવિનોદનું સ્થાન ? તો ત્હાંનો ?
માર્ગ દાખવ.

વિદ્વપક: આમ, મહારાજ ! આમ.

(જન્ને ચાલે છે. સાતુમતી પ્રાણ પાછળ ચાલે છે)

વિદ્વપક: મણિશિલાની પાટવાળો આ માધવીમંડપ. ફૂલ
પહોવના રચ્ચ ઉપહારથી નિશ્ચે આપણને સ્વા
ગત દર્ષ તે વધાવે છે. તો પ્રવેશી વિશલિએ
મહારાજ.

(જન્ને પ્રવેશને જસે છે)

નુમતી: વેલીને એઠેથી પેણું જરા સખીની છબિ. પછી
તેના સ્વામીની ગદ્ગદમુખી પ્રીત વર્ણવીશ
તેને.

(કહી એમ કરી હાલે છે.)

રાજા: મિત્ર ! સન્ધ્યે એ હાવાં સાંભરે છે શકુન્તલાનું
પ્રવૃત્તાન્તઃ ને કહ્યું એ છે તેને મ્હેં. નકાર્યાની
વેળાએ ન્હોતો તું મ્હારી કને ને તે મ્હેલમાં
એ નથી તેં કહી એ લીધું એ દેવીનું નામ.
રખે ને ! મ્હારી પેઠે તું ચ તે વીસર્યો તો
ન્હોતો ને ?

વેદ્ધપદ્મ: ન્હોતો વીસર્યો. પણ બધું કહી રહ્યા પછી
વળી આપે ' પરિહાસતુ જલ્પતુ' છે આ; બનેલી
કથા નથી એ: ' એમ ભાખ્યું હતું. ને મ્હેં એ
દક્ષાંબુદ્ધિનાએ એમ જ માની લીધું હતું. અથવા
તો, ભાવી ખરે જ ! બગવન્તુ છે.

નુમતી: એમ જ છે એ.

રાજા: (ધ્યાનમાં રૂખીને) મિત્ર ! ઉગાર મ્હને.

વેદ્ધપદ્મ: અરે ! શું આ ? ન જ ઘટે આવું આપને.
સત્પુરુષો કદી એ નથી થતા શોકનાં ધામ. વાવા-
ઝોડામાં એ ખરે ! અટોલ જ હોય ગિરિમરે.

રાજા: મિત્ર ! નકાર્યાથી જહાવરી પ્રિયાની હુઃખદય
સાંભરી આવ્યે છેક જ શરણસૂનો છું હું
તહેલો ય તે

૬. અહીંથી નાકાર્યે સ્વજન પૂંઠળે કીધું પળવા;
'ઉભી રહે' ઉચ્ચાર્યે ઉભી જ ગુરુશિષ્યે ગુરુ સમે;
પછી આંસુ ઉત્તર્યે મલિન નજરો ફેંકી મુજ શું-
હું નિર્દય શું: સૌ તે વિષમય દહે સદય શું મૂને.

સાનુમતી: અહો ! આવઆવડી નિજ કર્તવ્યપરાયણતા!
એમના સન્તાપે રીઝું છું હું.

વિદ્વપક: ને મહારી એક કપના છે કે કોઈ એક આકાશ
વિહારિણી એ દેવીને લેઈ ગઈ.

રાજા: પતિને પ્રભુ માનનારી અન્ય કોને અડવા જે
દે ? એનકા તહારી સખીની જનેતા છે એમ સાં-
ભળ્યું છે. તહેમની સહિયરો તુજ સખીને
હરી ગઈ એવી મુજ હૈયાની જે છે આશંક

સાનુમતી: મોહતન્દ્રા જ વિરમયકારિણી હતી; ન તે
આ જાગૃતિ.

વિદ્વપક: જો એમ જ હોય તો નિશ્ચય ઠાળાન્તરે જે સ
દેવીનો સમાગમ થશે.

રાજા: શાળી ઠહે છે ?

વિદ્વપક: કાં કે સ્વામીવિયોગી દુઃખિણી દુહિતાનું દીર્ઘ-
દર્શન માતાપિતા સહી જ ન શકે.

રાજા: મિત્ર !

૧૦. સ્વપ્નું શું ? માયા શું ? મતિબ્રમે શું ? હા !
કે અદ્ય ક્ષણનું હતું અદ્ય પુણ્ય એ ?
પાછું ન આવે ત્યમ તે ગયું જ સૈ;
પડતા તટો શા જ પડે મનોરથો.

વિદ્વપક: મા જોલો એવું. આ વીંટીનું સાંપડવું જ દાખે
છે કે મળવાનું તો અણુચિન્તબ્યું ચે
આવી મળે.

રાજા: (વીંટીને વિચારીને) અરેરે ! દુર્લભ સ્થાનેથી પડી
ગર્ધ કંઈ આ દામણી !

૧૧. વીંટી ! તુજ પણ પુણ્યરાશિ, સાચે !
ક્ષણથી જણાય જ અદ્ય, મ્હારી પેર;
અરુણ નખમનોહરી પ્રિયાની
મ્હડી વર અંશુલી, પણ સરી પડી તું.

આનુમતી: જો બીજાને હાથ મ્હડી હોત, તો આચ્ચેને જ
દામણી થાત.

વિદ્વપક: અને શા પ્રસંગે આ મુદ્રાવીંટી દેવીની આંગ-
ળીએ મ્હેરાવીંટી ?

સાનુભતી: મહારા જોટલું જ કુતૂહલ છે એને ય . . તે.

રાજા: સાંભળ. નિજ નગરો લણી વળવા નીકળ્યે મહને
પ્રિયાએ અશ્રુલીની આંખડીએ પૂછ્યું, 'દેવલેક
કાળે આર્યપુત્ર સમાચાર પાઠવશે ?'

વિદ્વપક: પછી ?-પછી ?

રાજા: પછી આ અુદ્વિગ્ધા એની અંશુલીએ ખેડેરાવી ને
ઉત્તર વાળ્યો:

૧૨. અફેકેક તો દિનદિને અંહીના જ મહારા
નામાક્ષરો તું ગણજે; ન પૂરા કરીશ
ત્હાં તો ત્હને મુજ પ્રિયે ! રણવાસ રૂઢેવા
લેવા હતો તુજ કને ઉભશે જ આવી.

ને તે ઘોરઆત્માના મુજથી મોહવશાત્ ન પળાયો.

સાનુભતી: એ અવધિ તો મુન્દર હતો, પણ નિાધએ
જગાડ્યો.

વિદ્વપક: ને શી રીતે તે માછીમારે ચીરેલી લાલ માછ-
લીના ઉદરમાં જઈ પડી ?

રાજા: રાચીતીર્યે વન્દન વન્દતાં ત્હારી સખીના હાથેથી
ગંગાના બેણમાં તે પડી ગઈ.

સાનુભતી: ને એથી જ તપસ્વિની શકુન્તલાને પરપ્રયાનો
આ અધર્મથીરૂ રાજર્ષિને સન્દેહ પડ્યો. નહિ
તો આ સમી પ્રીતને સંભારણીની જરૂર
શી આવડી ?

રાજા: ઠપકો હઉં આ સુદ્રિકાને જરા.

વિદ્વપક: (આભગત) લીધો એમણે માર્ગ ઉન્માદીઓનો.

રાજા: ૧૩. એ રમ્ય ને કોમલ અંગુલીકૂટયા
કરને તણ ફળી જલે ક્યમે ચ તું ?
અથવા

અથેત તો કેા શુષ્ક પારજે નહીં ?
મહેં ચે જ શા માટ ઉવેખી એ પ્રિયા ?

વિદ્વપક: (આભગત) શું બૂખ મ્હને અંહિયાં જ ખાઈ
જશે ?

રાજા: પ્રિયે ! અકારણે પરિત્યાગના પશ્ચાત્તાપી હૈયાના
આ જનની જરા અનુકમ્પા દાખવો પુનર્દર્શને.

(પડો હજળી, હાથમાં ચિત્રકવચ લઈ પ્રવેશીને)

ચતુરિકા: આ ચિત્રચીતર્યા દેવી. (કહી ચિત્રકવચ દાખવે છે.)

વિદ્વપક: (અવલોકીને) સરસ, મિત્ર ! મધુરી જ છે અવસ્થા-
દર્શનની ભાવલીલા. મ્હારી દ્રષ્ટિ જાણે ઠોકરાય
છે નીચા ઉંચા પ્રદેશોમાં.

સાનુભતી: ધન્ય છે રાજર્ષિની આ નિપુણતાને, જાણે કે સખી'જ મ્હારી સન્મુખે હભી !

રાજા: ૧૪. જે અધૂરું હતું ચિત્રે, તે તે લીધું સુધારી સૈ; ત્હેના લાવણ્યની ત્હો ચે કાંક આ છાય દાખવે.

સાનુભતી: પશ્ચાત્તાપભારે અણુજંખવ્યા એમના સ્નેહને ચોખ્ખ જ છે એ ખોલ.

વિદ્વપક: અહો મિત્ર ! આમાં તો ત્રણ સુન્દરીઓ દીમે છે; ને સર્વે ચે છે સુન્દર. તો આમાં કયી શકુન્તલા કિયાં ?

સાનુભતી: આવડાં રૂપનો ચે અણુપારખુ આ નિશ્ચે ! કે વૃથાદષ્ટિનો જ દીસે છે.

રાજા: તું ત્હારે કેને ધારે છે ?

વિદ્વપક: ધારું છું કે આ શિથિલ અંખોડલેથી ફૂલપડી વેણીવન્તી, સ્વેદમોતિયા, ઉગેલા વદનાળી, જગ વધારે ઢળકતા હાથની, જલસીંચનથી ચમકતી તરણ કુંપળાળા 'આંખાખાડને પડખે સ્હેજ યાકયા શી, આવેખેલી છે તે શકુન્તલા; ને ખીજી સખીઓ.

રાજા: હોંચિયાર તો ખગે. ને ત્હાં જ છે મ્હારાં લાવચિહ્નો.

૧૫. ભીની અંગુલી મૂક્યાનો રેખાપ્રાન્ત દીસે મલિન ડાઘ;
ગાલપડયું અશ્રુ ચે દેખાયે આ પીંછી છંટાયે.

ચતુરિકા ! અધીં જ આલેખેલી છે આ આનન્દ-
મૂર્તિને, જરા પીંછી લાવ.

ચતુરિકાઃ આર્ય માધવ્ય ! આવું ત્હાં સૂધી જરા આલસો
આ ચિત્રકલક ?

રાજાઃ હું જ એને આલીશ.

(કહી કલા પ્રમાણે કરે છે.)

(દાસી ન્યે છે)

રાજાઃ (નિશ્વાસ નાખીને)

૧૬. સાક્ષાત્ પ્રિયા મળી'તી તે તરછેડી પૂર્વે,
સન્માર્તું છું બહુ જ ચિત્રચિતારી આ હું;
પન્થે મહાજલ લરી નદી ઉતરી, હા !
બગી સખે ! પ્રોત મ્હને મૃગતૃષ્ણકાની.

વિદૂષકઃ (આત્યત્) મહારાજ તો નદી ઉતરી ઝાંઝવામાં
બહ્યા ?—અહો ! બીજું શું આમાં ચીતરવાનું છે ?

સાનુમતીઃ ને ને પ્રદેશો સુજ સખીને મનગમતા છે,
તે તે ચીતરવા પ્રચ્છતા લાગે છે.

રાજાઃ આંલળઃ

૧૭. દોરણું હંસનું જોડું વેળુરમણું, બહેતી નદી માલિની,
મૃગસોહન્ટ, ઢળેલ જોઈ પડખે ગૌરીપિતા પાવન;
ને વટકલ સૂકવેલ વૃક્ષવિટપો; ઇચ્છું નીચે માંડવા
ડાળી આંખડી શામળા હરણુને શીંગે ઘસન્તી મૃગી.

વિદ્વપક: (આત્મગત) હું પેણું છું ત્યાં સૂધી તો ભરશે
આ ચિત્રફલક લાંબી ફહાડિયાળા તપસ્વીઓનાં
ટોળાંથી.

રાજા: ને બીજું, મિત્ર ! શકુન્તલાને મનગમતાં અલં-
કાર તો આમાં હું વીસર્યો જ છું.

વિદ્વપક: એ શાં ?

સાનુમતી: ત્હેના વનવાસને મુકુમારતવને ને વિનયને ઘટા-
રત હોય તે સ્તો.

રાજા: ૧૮. નથી કર્મ કાનધર્મુ રૂડું, સખે !
શિરીષ, ગાલે શૂલતા જ તન્તુનું;
નથી શરશ્ચન્દ્ર શી કિરણકોમળી
રશી સ્તાનો મધ્ય મૃણાલમાગ મ્હેં.

વિદ્વપક: અને રાત્રી કમળપાંખડી શી ચોખતી હાથેટીથી
મુખ આવરીને ચઢિા ચઢિા સરિખણં દેવી કેવાં
ઉભાંછે ! (સામ્પ્રાપ્ત તાપરી, વિદાલીત) આરુહા !
આ દામોપુત્ર, કૃતણનો ગસંધાર, ભમરો ભમે છે
દેવીના વદનકમળ ફરતો.

રાજા: ખરે ! વાર એ ધૂળને.

વિદ્વપક: દુર્વિનિતોના શાસક આપ જ એક વારી શકો
એમ છો એને તો.

રાજા: વાહ. અરે જો ! દૂલવેલના બહાલા અતિથિ !
અંહી ચામેર લમવાનો ખેદ જ શું અનુભવવો
છે ત્યારે ?

૧૯. આ ફૂલડે બેઠેલી,
તુજ અનુરાગી, તરશી ચે લમરી,
વાટ જૂવે સતી ત્યારી;
ન ખરે ! ત્યારા વિષ્ણુ મધુને પીતી.

સાનુભતી: એ તો સજન શો વાર્યો એને.

વિદ્વપક: વાર્યાં છતાં ચે અવળી જ છે એ જાત.

રાજા: એમ ? અરે ! નથી માનતો મહારી આણુ ? તો
સાંભળ હાવાં.

૨૦. વણુમહીં જાળ તરુકુંપળ શો સુહન્તો,
મહેં પીધ જે ડસડસી રતિઉત્સવે, તે
જિંબાધરે અલિ ! અહીરા તું જે પ્રિયાનો,
તો તો ત્હને કમળકેદ મંહી પરીરા.

વિદ્વપક: એવી સખત સજાથી કેમ ન બહીએ ?
(હસીને, આત્મમત) મહારાજ જરા ઉન્માદમાં છે.

હું ચ તે પામ્યો જાણુ એમની સંગતે એમના
શે રંગ. (પ્રકાશ) અરે ! ખરે ! એ તો
ચિત્ર છે.

માનુભતી: મ્હને ચ તે હમણાં જ જાન આપ્યું કે આ
ચિત્ર છે. તો પછી અનુભવેલું જ આવેખનારનું
તો શું કહેવું ?

રાજા: મિત્ર ! શું આ ક્રીધું હતાભ્ય ?

૨૧. દર્શનસુખ અનુભવતો સાક્ષાત્ પેઠે હું તત્લીન હૃદયે;
સ્મરણુ જગાડી કરી છે' ચિત્રવાસિની કરી કાન્તા મહારી.
(હઠી આંસુ સારે છે.)

માનુભતી: પૂર્વાપરનો વિરોધી અપૂર્વ જ છે આ
વિરહમાર્ગ.

રાજા: મિત્ર ! શાથી આમ અખંડ દુઃખ થાય છે
મ્હને ?

૨૨. ઉત્તમરો નિરોધે છે હૈનો સ્વપ્ને સમાગમ;
આંસુદાં પેખવા ના દે એને ચિત્રે'ય ચીતરી.

માનુભતી: મધ્યું ચે ધોઈ નાંખ્યું આપે શકુન્તલાનું
નકારાયાનું દુઃખ.

(પ્રવચ્છે)

ચતુરિદ્રા: જય હો-જય હો બર્માનો પીંછીનો કંરંડિયો
લેઈને અંદી આવતી'તી—

રાજા: પછી શું ?

ચતુરિકા: તે મુજ હાથેથી વચમાં જ તરલિકા સંગાથેનાં દેવી વસુમતીએ 'હું જ આર્યપુત્ર કને લેઈ જમશ' કહીને બળાત્કારે છીનવી લીધો.

વિદ્વપક: ધન્ય ભાગ્ય કે ત્હને છોડી !

ચતુરિકા: દેવીનો ડાળીભરાયો સાળુ તરલિકા છોડવતી'તી ત્ય્હાં હું જીવ લેઈને નાઠી.

રાજા: મિત્ર ! દેવી પધારે છે, ને છે બહુ માનગર્વિતા. તું આ છબિને રક્ષણે.

વિદ્વપક: કહો કે 'ત્હને પોતાને જ.' (ચિત્રપત્ર લેઈને ઊઠીને) બે આપ અન્તઃપુરના દાવળેલથી પરવારો તો મ્હને મેઘપડછન્દ મહેલેથી બોલાવજો. (કદી ઉઠાવળે પગલે નય છે.)

સાનુમતી: બીજે ગ્રોવાયા હુમાના ચે પ્રથમ પ્રીતને સન્માને છે. અત્ય્હારે તો અતિ શિથિલ છે સૌહાર્દ એમનું.

(દાવમા પત્ર લેઈ પ્રવેશને)

પ્રતિહારી: જય હો-જય હો દેવનો.

રાજા: છડીપારિણી ! વચમાં દીકાં નહીં ત્હેં દેવીને ?

પ્રતિહારી: દીકાં જ. હાથમાં પત્રવાળી મુઠ્ઠાં પેખીને પાછાં
વળી ગયાં.

રાજા: કર્તવ્ય જાણુહારિણી કર્તવ્યઅવરોધે પરિહરે
છે મહારા.

પ્રતિહારી: દેવ! અમાત્યની વિનતિ છે: 'મહેસૂલ ગણવાનું
બહુ હોવાથી પુરનું કાર્ય એક જ જોવાયું છે. દેવ
તે પત્રલખ્યું પ્રત્યક્ષ કરશે.'

રાજા: આમ લાવ કાગળ.

(પ્રતિહારિણી પત્ર આપે છે.)

રાજા: (વાંચીને) શું? સાગરસફરી જગવ્યાપારી ધનમિત્ર
નાવ ડૂબ્યે ડૂબી ગયા? ને અપુત્ર કહે છે એ
તપસ્વીને? 'એમનો ધનભંડાર રાજાને જાય'
એમ અમાત્યે આ લખ્યું છે. ક્લેશકારિણી જ
છે નિઃસન્તાનતા પ્રતિહારિણી! બહુ ધનવન્ના
હતા તો બહુ પત્નીઓ યે હશે સ્ત્રી? તપામ
કરે ત્હેમની પત્નીઓમાં જો કોઈ ગર્ભવતી
હોય તો.

પ્રતિહારી: દેવ! સંકેતના ચેકની દીકરી—ત્હેમનો પત્નીને
ત્રીમન્તવિધિ હમણાં જ ગયાનું સાંભળ્યું છે.

રાજા: ને ખરે! ગર્ભને પિતાનો લક્ષ્મીવારમો ધટે જ.
જા એમ અમાત્યને કહે.

પ્રતિહારી: જેવી દેવની આજ્ઞા.

(કહી નય છે.)

રાજા: અંહિયાં જરા.

પ્રતિહારી: આવી છ.

રાજા: ને શા માટે ' સંતતિ છે કે નથી ' એટલું ચ તે ?

૨૩. વિઝાડાશે જેહ જેહ જહાલાં ભાંડુ થકી પ્રભ,
નિખાપે તહેમનો તે તે દુષ્યન્તઃ ઘોષ એ કરે.

પ્રતિહારી: એવો જ ગપે પડો વાજશે. (નય છે. ફરી પ્રવેશને)
માઝ્યા મેહુની પેઠે અલિનન્દાઇ એ દેવાજ્ઞા તો.

રાજા: (દીર્ઘ ને ઉંચો નિશ્વાસ નાંખીને) આમ જ અરેરે !
સંતતિવિચ્છેદ્યાં નિરાધાર કુટુંબોના મૂળ પુરુષ
વિદેહ થયે સંપત્તિ પરને ભાય છે. મહારી ય તે
અન્તે પુરવંશલક્ષ્મીની એ જ કથા થવાની.

પ્રતિહારી: અશુભ સહુ અળગાં થાવ.

રાજા: હા ! ચિકકૂ છે મહુને કે આઝ્યા કટ્યાણુને
અવમાન્નું.

આનુમતી: નિઃસન્દેહ, શકુન્તલાને જ હૈયે સ્થાપીને નિબ્ધ-
ત્માને નિન્ધો છે એમણે.

રાજા: ૨૪. નિજ પ્રાણ રોપેલી ય ધર્મપત્ની
ત્યાગી જ મહે, મુજ કુળની પ્રતિષ્ઠા;
બાણે 'મહાકાલની આશ દેતી,
છાંડી સકાળે ખીજવાવી પૃથ્વી.

સાનુભતી: અણઉચ્છેદી જ રહેશે હાવાં ત્હારી વંશવેલ,
રાજવી !

ચતુરિકા: (જ્ઞાનંતિકે) અરેરે ! આ બહેપારીની કથાથી તો
જમણો થયો ઉદ્દેગ મહારાજને. એમના આશ્વા-
સનને કાજ મેઘપડછન્દ મહેલેથી આર્થ માધવ્યને,
જા, તેડી લાવ.

(કહી નય છે.)

પ્રતિહારી: વાર કહ્યું.

રાજા: અરેરે ! મંશયદ્ધિયાં છે દુષ્યન્તનાં પિત્રિ-
ઓ. કાં કે.

૨૫ 'આના પછી સુતિવિધિવત્ અંજલીથી
હા ! કેા અરે ! અમ કુલે પિતૃદાન દેશે ?'
એવું વિચારી મુજ-પુત્રહીને દીધેલાં
રે ! આંસુ ધોઈ વધિયાં જલ પિત્રિ પીએ.

(બંદી મૂળ પામે છે.)

ચતુરિકા: (ચમત્કાર ને નિદાનને) ધીર ધરિયે-ધીર, મહારાજ !

માનુભતી: હા ધિક્ક ! હા ધિક્ક ! હીવો છતાં ચે અન્ત-
પટને દોષે અન્ધકારદોષને જ એ અનુભવે છે.
હમણાં જ એ નિવારું છું હું. કે નહીં ? ચક્ર-
ન્તલાને મુઆશ્વાસન દેવા મહેન્દ્રમાતાના મુખથી
સાંભળ્યું છે મ્હેં કે યરભાગ ઉત્સુક દેવો જ
એવું કરશે, કે લેઘી યોડુકમાં જ ધર્મપત્નીને
સ્વામી અભિનન્દશે તો એટલો અવગર વાટ
લેવી આરી ને ત્હાં સૂધી આ વાર્તા કહી પ્રિય
સખીને આશ્વાસન આપું.

(૬મી આજમા દીઠો આરી બલ છે.)

(નેશ્વમા)

અપ્રદક્ષણ્યમ્-અપ્રદક્ષણ્યમ્,

રાજા: (મૂર્ગ વત્તે, ૧૧૧ દર્શને) અરે ! માધવ્યનો જ એ
દુઃખનો પોકાર. કોણ-કોણ છે રે ?

(પ્રવેશને)

પ્રતિહારી: (ચમકે) ઉદ્ધારિયે દેવ ! સંશયઃખ્યા મિત્રને.

રાજા: કોણ પીડે છે માણવકને ?

પ્રતિહારી: અદશ્યમૂર્તિ કો સત્ત્વે ઉપાવીને મેધપાત્રન્દ મહે-
લને ઉપલે માલે મૂકવા છે.

રાજા: (હાત્રે) હાથ નહિ-બૂતોધી ભરેલો છે શું મ્હારો
ચે મહેલ ? અથવા

૨૬. દિને દિને કંઈ થતી નિજની ચે :
 ન જાણવી શક્ય પ્રમાદ ભૂલો;
 પ્રભ પળે કોણ ક્રિયે પથે, તે
 અરોષ જાણ્યાની જ શક્તિ તો કહ્યાં ?

(નેપથ્યમાં)

અહો મિત્ર ! બહાર કરો—રે બહાર.

રાજા: (ઉતાવળે ચાલીને) સજે ! બહીશ મા.

(નેપથ્યમાં)

(ફરીથી એ જ જોવાને) ક્યાં ન બહીઈ ? આ કોણક
 ડાકી વાળીને શેરડીની પેઠે મહારા તણુ કટકા
 કરે છે.

રાજા. (દષ્ટિ નાખીને) જરા મહારૂં ધનુષ્ય.

(હાથમાં ધનુષ્ય લેઈ પ્રવેશીને)

યવની: આ રહું, મહારાજ ! મહોળિયા સાથેનું જ ધનુષ્ય.

(રાજા ધનુષ્યમાંથી ગ્રહે છે.)

(નેપથ્યમાં)

૨૭. આ ત્હને હું નવલ કઠ્યોહીતરશ્યો
 મારું, વાઘ ન્યમ જ ધ્રજતા પશુને,
 દુઃખીના ભય હરવા ધનુષ્ય ધરે, તે
 દુષ્યન્ત જ તુજ શરણું છે હવાં હો.

રાજા: (રોષથી) કાં, મહને જ સંભારે છે ? થોભને,
ઓ ચખાહારી ! હાવાં તું નહીં જીવે. (ધડપ્પ
ચઢાળીને) છડીધારિણી ! નીસરણીનો માર્ગ દાખવ.

પ્રતિહારી: આમ, દેવ ! આમ.

(સર્વે સત્વર ઉપર જાય છે.)

રાજા: (ચોખેર નિદાળીને) આ તો બધું ચૂનું છે !

(નેપથ્યમાં)

બહારે ધાવ, બહારે ધાવ. હું અહીંથી મહારાજને
પેખું છું: આપ મહને નથી પેખતા. બિલ્લી-
પકડયા ઉદર શો હું જીવિતાશા છોડીને બેઠો છું.

રાજા: અહો ! અન્તર્ધાન-કલા-અર્વિત ! મહારું આ શસ્ત્ર
દેખ છે ? આ તે બાણ સાંધું છું, જે

૨૮. હણ્યા શો હણ્યો તુજને, રક્ષા શો રક્ષજે દિજ;
પીએ છે હસ તો દધ, વળે તહેમાં લગ્યું જવા.

(કહી બાણ સાધે છે.)

(પછી પ્રવેશે છે વિદુષકને હેડેલો માવલી.)

માતલી: ૨૯. ઇન્દ્રે કીધા દૈત્ય નિશાન આપના,
તો તેહ શું આ ધનુ ખેંચજો સુખે;
પ્રસન્નતાશીળી પડે સુહૃત પરે
સન્તોળી આંખકલી ન કારમાં શરો.

શકુન્તલાનું સંભારણું,

ઝાંકે સાતમે।

(પછી પ્રવેશે છે આકાશમાર્ગેથી રથે વિરાજેલા રાજાની માતલી)

રાજા: માતલિ ! નિર્ધારિતું કાર્ય પાર ઉતર્યું. પણ મહેન્દ્રના મહાસત્કારસારથી તો નિરુપયોગી જેવો જ પોતાને બાણે સ્કંધમણું છું હું.

માતલી: (સ્મિત કરીને) આશુભન! બન્ને ય તે અસન્તોષ જ માનો છે.

૧. પ્રથમે કીધ પહાડ ઈન્દ્ર શું તે
હીધ સન્માનથી આપ અદ્ય માનો;
વળી પ્રાકમવિસ્મિતે સુરેન્દ્ર
તમ સત્કાર વડો ગણે ન લેશે.

રાજા: માતલિ ! મા-મા કહે એવું. ખરેખર ! મનોરથ-લોભની જે પારનો હતો એ વિદાયવેળાનો સત્કાર તો દેવતાઓની સમક્ષે મહુને ખરે જ ! અર્ધાસને બેસાડ્યો; અને

૨. વાંછા ઉરે ધારી કને ઉભેલા
જયન્તને જોઈ સ્મિતે વધાવી
રોળાઈ ઉરના હરિચન્દને તે
ખેડેરાવી મન્દારની માળ ઇન્દ્રે.

માતલી: જોવું શું કાંઈ ચે છે જે આયુધમાનને અમરે-
શ્વર પ્રત્યેથી ન ઘટે? જૂનો:

૩. સુખરમન્ત સુરેન્દ્રની સ્વર્ગથી
અસુરકાંટ ઉખેડી જ એ વીરે;
તમ સુભોલલ પર્વ શરે હવાં,
વળી અગાઉ નખે નરસિંહને.

• રાજા: જોમાં તો ખરે! ઇન્દ્રદેવનો જ મહિમા સ્તુતિ-
યોગ્ય છે.

૪. સાધે વડેઈ પણ કાર્ય નીમ્યા જનો કો,
ગૌરવગુણો જ ગણુજો સહુ સ્વામીનદ તે;
અન્ધારને અરુણ થાત શું લેદનારો ?-
રહેને ચ ના કરત જો ધુરી કોટિકિરણી ?

માતલી: ઘટારત જ છે આપને તો જો. (કંઈક અન્તર વદાવીને
આયુષ્મન! પેજો અંહીથી આકાશપાટે મંડાયેલ
આપનું આ યશસાભાગ્ય.

૫. સુરસુંદરીના શણગારવધિયા
રંગો વડે કદપલ્લતાની મૂલ્યે,
ગીતયોગ્ય માની, ગણી અર્થવાહી,
દેવો તહમાસં ચારતો લખે છે.

રાજા: માતલિ ! અસુરસંહારની ઉત્સુકતામાં પહેલાંને
કિવસે આકાશે સ્ફુટતાં નિહાળાયો નથી મુજથી
સ્વર્ગમાર્ગ, કિયા વાયુના માર્ગમાં આ છીએ
આપણે ?

માતલી: ૬. જહે જ્યેહાં ત્રિવેણી સુરગંગ નલપ્રતિષ્ઠા,
જ્યેહાં ધૂમતા કિરણ વેરી જ તેજગોલ,
વિરાટની પદમલાથી તમજ નિવાર્યો,
ફહેવાય છે પથ પરિવહ વાયુનો આ.

રાજા: માતલિ ! એથી જ ખરે ! બાહર ને અંતરમાં
મુજ અંતરાત્મા પ્રસન્ન થાય છે. (સ્વયં નિહાળીને)
મેઘમાર્ગમાં ઉતર્યા છીએ આપણે.

માતલી: કેમ ભણ્યું મહારાજે ?

રાજા: ૭. મંહી-મંહીથી ખરન્ટા ચાતકો આરડીથી,
વીજળીઝગકથી જો ! ઘોડલા ઝળહળે, ને
જલકણથી લીના આ ચક્ર: સૌ દાખવે દે
રથ તુજ નીરભરિયા મેઘ માથે જ ચાલે.

માતલી: ક્ષણમાં જ હવે આયુષ્મન્ નિજ અધિકારદેશમાં
વિહરશે.

રાજા: (નાન અવલોકીને) માતલિ ! વેગે ઉતરવાથી
આશ્ચર્યદર્શન થાય છે આજ મનુષ્યલોકનાં.
એમ જ છે.

૮. પર્વતશૃંગ ઉચે ચડયાથી પૃથિવી જાણે વિશાળી બને,
પર્ણુમાંહિ રૂપાવું વૃક્ષ તજતાં પડદા ઉઠ્યે ડાળના;
જલલોપી હતી ગાંખી, વિસ્તરી જ તે વ્યક્તિત્વ નદીઓ ધરે:
જો કેાએ ય ઉછાળી જેવી ધરણી આવે છ મહારી ભણી.

માતલી: રહું જોયુ. (બહુ માનથી અવલોકીને) અહો ! વિશાળી
ને રમણીય છે પૃથ્વી.

રાજા: માતલિ ! આગળપાછળ સાગરખાંધ્યો, સુવર્ણરસ
નિર્જરતો, સન્ધ્યાના જાણે મેઘમેલ સરિખડો,
કિયો આ પર્વત દીસે છે ?

માતલી: આયુષ્મન ! એ તો ખરે ! હિમકૂટ નામ કિપુરુષો-
નો જ પર્વત, તપનું સિદ્ધક્ષેત્ર. પેખો !

૯. સ્વયંભૂના મરીચિથી યયા જેહ પ્રભપતિ,
તે શુરુ દેવદૈત્યોના સપત્ની તપ તપે અંહી.

રાજા: તો ખરે ! ન જવું ઘટે કલ્યાણને ઉલંઘીને. લગ-
વન્તની પ્રદક્ષિણા કરીને જવા ઇચ્છું છું

માતલી: ઉમદા વિચાર છે મહારાજનો.

(ઉતરવાનો 'અભિનય કરીને)

રાજા: (વિસ્મયતાથી)

૧૦. લેશે ધસાયાં ન અડથે ય પૃથ્વિને
રથચક્ર, કે ના ઉઠતી હીઠી રજે;
અને અછોડા ન નિરોધવે ય ત્હે,
આ ઉતર્યો રથ, પણ તે જણાય ના.

માતલી: એટલો જ મહેન્દ્રનો ને આયુધમાનનો વિશેષલાવ.

રાજા: માતલિ ! આ પ્રદેશમાં કિયો મારીયઆશ્રમ ?

માતલી: (હાથથી હાખવતાં હાખવતાં)

૧૧. ઢાંકયું અર્ધુ જ રાફડે તનુ, ઉરે તો સર્પકાંચળી ઉઠે,
કંઠે છુર્ણ લતાગૂચ્યા વલયથી અત્યન્ત પીડાયલા,
સ્કન્ધે ફેલી, શકુન્તમાળથી ભરી, સોઢે જટાની ઘટા:
છે જ્યાંહી થડ શા મુનિ અવળ આ સૂર્યે જ માંડી મુખ.

રાજા: નમસ્તે, હે કષ્ટતપસ્વીજી ! નમસ્તે.

માતલી: (રેનખેંચ્યા રથ કરીને) અદ્વિતિઉઠેર્યા મન્દારવૃક્ષાળા
બ્રહ્મપતિના આશ્રમમાં આ પ્રવેશ્યા આપણે.

રાજા: સ્વર્ગથી ચે અધિકું નિવૃત્તિસ્થાન છે આ. અમૃ-
તના ધરામાં જાણે રૂબકી જ મારી.

માતલી: (રથને ચંબળીને) ઉતરિયે, મહારાજ !

રાજા: (ઉતરીને) માતલિ ! તહાઈં કેમ હવે ?

માતલી: સાંતર્યો છે રથને મ્હેં. હું ચે ઉતરું છું. (જમ
કરીને) આમ, આયુધમન ! (આગળ ચાલીને)
ચેખો, મહારાજા ઋષિજીની આ તપોવનભૂમિને.

રાજા: ખરેજ ! વિસ્મયથી અવલોકુ છું.

૧૨ પ્રાણીને પણ કટપવૃક્ષવનમાં જો ! વાયુલક્ષી ડીધા,
મોનાપદ્મની રેણુરંગીત જલે ધર્માભિષેકો કરે,
મણિશિલાતલ ધ્યાન, સયમ ધર્યો જો ! અપ્સરાઓ કને,
જે વાટે તપથી બીજા મુનિવરો, તે મધ્ય તપ આ તપે.

માતલી: ઉન્નતગામિની જ હોય છે ખરે ! મહોટરાઓની
પ્રાર્થના

(આગળ ચાલીને, આગસ બણી)

અહો વૃદ્ધ શાકટ્ય ! કચ્છા વિરાજે છે ભગવાન
માગીય ? શું કહો છો ? શું ? 'અદિતિએ પતિ
મનાધર્મ વિશે પૂછ્યે મહર્ષિપત્નીઓ સગાથે
એમને સભળાવે છે એ,' એમ ને ?

ગાળા (બન દઈને) ત્યહારે તો વાટ જોવી જોઈશે ઠયાના
અવસર સૂધી

માતલી: (રાજાને નિહાળીને) મહેન્દ્રના પૂર્વજને નિવેદન
રવાની તક સાધી આવું ત્યહા સૂધી, આયુ-
ધ્મન ! આ અશોક વૃક્ષના થડ ઝને ઘોલિયે

રાજા જેવી ત્હારી ધારણા (હસી થાલે છે)

માતલી આયુધ્મન ! રજા લઉં છું હું (હસી નય)

ગાળા (શ્રુત શુકન ધ્યાન સચવીને)

૧૩ ના મનોરથની આશા, જા બાહુ ! ફરકે વૃથા ?
પૂર્વે તરછોડયું ભાગ્ય મહાદેવે ફજી મળે
(નેપથ્યમાં)

ચાલાકી કર મા કેમ ? ગયો જ ને પાછો પોતાના
સ્વભાવ ઉપર ?

રાજા : (મન દહને) અવિનયની આ લોમકા ન્હોત. તો
કોને વગી આ વારે છે ? (સખ અણસારે નિકાળીને,
વિસ્મયથી) અરે ! ને કોણ હશે ખરે ! આ બે
તાપસીઓએ વારેલો આ અભાલજીવનો બાળકો ?

૧૪. અડધુ ધાબ્યો, ને માથી વિછોડયે ચાળવીખર્યો,
સિ હળાલ બતાત્કારે જોયે છે એ રમાડવા.

(પછી પ્રવેશે છ વર્ણવ્યા દાર્ય કરતા તાપસીઓ ને
બાળક)

બાલ મ્હો ઉઘાડ, સિહ ! ત્હારા દાત ગણું.

પહેલી તાપસી ઉછાછળો બાળકો ! અમારે સન્તાન અગિ-
બડા પ્રાણીઓને કેમ પજવે છે ? સાચ્યે ! વધતાં
બાળ છે ત્હરા તો તોફાન અગ્નિને નથી
ખરે ! ઋષિજને ન્હને દીધેલું સર્વદમન એવું
નામાલિધાન.

રાજા ને કેમ બાણે આ બાલમા, ઔગમ પુત્રની પેડે,
પ્રોવાય છે મ્હાર મન ! ખરેખર ! મ્હારી અપુત્રતા
જ વસ્તવના ઉપે દળે છે.

બીજી તાપસી નિહાળી તુજ્જે વગણ માગ્યે દા-ને
એના બાળકાને નહિ ઠોડે તો

ખાલ: (હસીને) અહોહો ! બહુ જ જાણે બહી ગયો હું.
(નીચલો હોઠ કઢાડી દાખવે છે.)

રાજા: ૧૫. મહાન તેજનું બીજ ખાલ આ ભાસતો મહને;
અગ્નિ શું તણખાડપે ઈન્ધણાં માગતો ઉલો !

પહેલી તાપસી: બાળ ! આ નહાનકંઠા મૃગરાજને ઘોડ.
બીજું ત્હને રમવાનું આપું.

ખાલ: ક્યાં છે ? દો તો. (કહી લાવ લખાવે છે.)

રાજા: શું ? ચક્રવર્તીનાં લક્ષણે એ ધારે છે ? એમ
જ. એનો.

૧૬. લોભન્ત વસ્તુની મીતે પ્રસારિયો
સોહે છ કર અંશુલિગ્રન્થીથી ગૂંઘ્યો;
રંગે ભર્યા રમ્ય નવપ્રભાતમાં
પહેલું બીલું પાંખડીબાંધું પક્ષ શું ?

બીજી તાપસી: સુવ્રતા ! બોલ માત્રથી ફેાસલાવવાનું નહીં
બને એને જા; મહારી પર્ણકુટીમાં રંગરંગેલો
માર્કંડેય ઋષિકુમારોનો માટીનો મોર છે, તે
લેઈ આવ.

પહેલી તાપસી: વાડ. (કહી જાય છે.)

ખાલ: આનાથી જ ત્યાં સધી રગીશ.

(કહી તાપસીને નિદાની દસે છે.)

રાજા: ખરેખર ! કોઠ થાય છે મ્હને આ અજવીતરાના.

૧૭. અંખાય દન્તકળીઓ અમયાં જ હાસ્યે,
ને બોલડે અધુકડે રમણીય બોલી;
ખોળે રહડયાનું કરતા પૂત તેડંતા કો
થાયે જ ધન્ય જન અંગરળે રત્નળાં.

તાપસી: ભલે ! મ્હને એ બદતો નથી. (આનુભાવ નિહાળીને)
કોણ છે અંહી ઋષિકુમારો ? (રાજાને નિરખીને)
કલ્યાણમુદ્રાળા ! અંહી આવશે જરા ? ને
છોડાવો છોડવવી સુરકેલ આ બાથમાંથી બાળ-
ખેલમાં જકડેલ બાળ મૃગરાજને.

રાજા: (પાસે જઇને, સિમવથી) અરે ઓ મહર્ષિપુત્ર !

૧૮. યોગ્ય સંયમ ત્હને જ જન્મથી;
આમ આશ્રમવિરોધી વર્તને
કાં બગાડ સુખધામ પ્રાણીનાં ?
—જેમ નાગબચલાં જ ચન્દન.

તાપસી: કલ્યાણમુદ્રાળા ! નથી ખરે ! એ ઋષિકુમાર.

રાજા: મૂર્તિ સમોવડી ચેષ્ટા જ એની ભાખે છે તે.
સ્થાનપિછાનથી જ મ્હેં તો એવું ધાર્યું'તું.
(વિનવ્યા પ્રભાતે કરી બાળકનો સ્પર્શ પામીને, આત્મગત)

૧૯. આ કોકનાં ચે કુળની કળી જ
અડચે ઉઠે છે સુખ અંગ મ્હારે;
તો જેહને તે ઉછર્યો ઉછંગે,
કરે ન ત્હેને ઉર શાન્તિ શી શી ?

તાપસી: (બન્નેને નિહાળીને) આશ્ચર્ય ! આશ્ચર્ય !

રાજા: આર્યે ! શેનું વળી આશ્ચર્ય ?

તાપસી: આ બાળકની ને આપની આકૃતિઓ છે
લગતી, ને તેથી થાય છે વિસ્મય મ્હને
અપરિચિત છતાં ચે આપ વિરૂદ્ધ વર્તતો
નથી એ.

રાજા: (બાળકને લાડ લગાવતો) આ જો મુનિકુમાર નથી,
તો પછી કિયું છે એહનું કુળ ?

તાપસી: પુરુવંશ.

રાજા: (આત્મવ્રત) મહારા જ કુલનો ને શું ? ! એથી
જ ખરે ! એનામાં મુજ અણસાર ધારે છે આ
બાઇ. એ જ છે પૌરવેનું અન્તિમ કુલમત.

૨૦. પૃથિવી પરિરક્ષા જ પ્હેલ્યાં
રસઅધિકા લવને નિવાસ માણ્યા;
પછી તે વ્રતધારી મંથમીનાં
તરુમૂળિયાં જ બને છે ધામ ધીમાં.

(બહેર) ને વળી પોતા ત્રેજે તો મનુષ્યોથી
અહીં ઠમ્હાંથી પ્હેંચાય

તાપસી: ઠટ્યાણુમુદ્રાળા બાજે છે જોમ જ છે. અપ્સરા-
સંબંધથી ત્હેની જનનીએ અહીં દેવપિતાને
તપોવને પ્રસન્ન્યો છે ત્હેને.

રાજા: (મુખ વાળને) ખરે જ ! આ બીજું આશાકિરણ.
૬ પ્રકાશ) અને એ મહાદેવી, ક્રિયા નામના રાજ-
વીનાં રાણી થાય ?

તાપસી: ધર્મપત્નીના એ છાંડણુકારનું નામે લેવાયું
કોણ ધારે ?

રાજા: (સ્વમત) ખરે ! આ કથા તો બાલુ મ્હારી જ
ન હોય ! તો આ બાળકની માતાનું નામ
તો જરા પૂછી જોઉં.—નહીં નહીં, આર્યાચાર
નથી પરદારા શું વ્યવહાર.

તાપસી: (માટીનો મોર હાથમાં લેઈ, પ્રવેશને) સર્વદમન ! આ
શકુન્તલાવણ્યને જો !

બાળા: (હાથ નાંખીને) કુહાં છે મારી મા ?

અન્ને તાપસીઓ: લગતા શબ્દે છેતરાયો એ માથેલો.

બીજી તાપસી: બાળા ! આ માટીના મોરની રમ્યતા તું
જો, એમ 'હું તો જાણું છું.

રાજા: (અમત) શું ? શકુન્તલા એની માતાનું નામ ?
ન હોય શું વળી નામાલિધાનમાં ચે મળતા-
પણાં ? ને રખે ને મૃગજળની પેદશ નામ
માત્રનું જ કયને મ્હારા ખેદને કાળે જ
હોય.

અં. ૭, પા. ૧૬૪

ખાલ: મા ! ગમે છે મ્હને આ કટ્યાણુમોર. (કહી રમકટું લે છે.)

પહેલી તાપસી: (વિલોકને ઉદ્વેગથી) અરે ! રક્ષામાદળિયું એને ખેંચે નથી દેખાતું.

રાજા: ઉદ્વેગ મા કરો. એ તો આ એના સિંહખાળના બથમર્દનમાં પડી ગયું છે. (કહી લઈ આવવા લાય છે.)

બન્ને તાપસી: મા અડશે, એને મા અડશે. શું ? લીધુંય તે એહ ?

(કહી વિસ્મયથી હેથમૂઠ્યા હાથે પરસ્પરને નિહાળી રહે છે)

રાજા: શા માટે વારતાં'તાં મ્હને ?

પહેલી તાપસી: સાંભળિયે, મહારાજ ! આ છે અપરાંજિત નામની ઔષધિ: એના જાતકર્મઅવસરે ભગવાન મારીયે દીધેલી. માતપિતા કે પોતા વિના અન્ય કે એને કહી ચે ભોંયપડી પણ લે નહીં.

રાજા: ને લે તો ?

પહેલી તાપસી: તો તે સર્પ ચઢને ડાંચે.

રાજા: ને કહી ચે ત્હમે નજરે દીકું છે એ રૂપાન્તર ?

બન્ને તાપસીઓ: અનેક વેળા.

રાજા: (હર્ષાગ્રી આભગત) કેમ જાણે પૂરેપૂરા ભરાયેલા
મુજ મનોરથને અભિનન્દતો ન હોઈ ! (ક્ષી
બાળને ધંપાળે છે)

બીજી તાપસી: સુમતા ! આવ. આ વૃત્તાન્ત મતપરા-
ચણા શકુન્તલાને જઈને કહીએ.

(ક્ષી જાય છે)

બાળા: મૂકો મહુને કે આ કને જાઉં.

રાજા: દીકરા ! મહારી સાથે જ માતાને અભિનન્દતે.

બાળા: મહારા પિતા તો દુષ્યન્ત છે—ત્હમે નહીં.

રાજા: (હસીને) આ વિવાદ જ એની પ્રતીતિ છે.

(પણ પ્રવેશે છે એકવેણીધારિણી શકુન્તલા.)

શકુન્તલા: ‘ રૂપાન્તરઅવસરે યે હંતી ત્હેવી જ રહી સર્વ-
દમનની ઔષધી ’ એ સાંભળીને યે મહુને ન
પડી આશા મહારા સૌભાગ્યની અથવા સાતુ-
મતીએ કહ્યું તેમ સંભવે ય છે ‘ એ.

રાજા: (શકુન્તલાને વિદોશને) અથે ! એ જ મહાદેવી.

૨૧. વસનો ધૂળધૂસરાં ધરેલી,
તપઝંખું મુખ, બાંધી એકવેણી;
મુજ નિષ્કુરના ય વિરહનું તે
મત પાળી વહું સ્થાય શુદ્ધરીલા.

શકુન્તલા: (પથાપાપક્ષીમાં રાજને પેખાને) ન ખરે! આર્યપુત્ર
હોય ને જાણે! નહીં તો તો કોણ અત્થડારે
એ મંગલ રક્ષામાદળિયાળા મ્હારા બાળકાને
અંગ અડકીને રોળે છે?

બાળા: (માતા કને જીને) આ કોઈ પુરુષ મ્હને દીકરા
કહીને આલિંગે છે.

રાજા: પ્રિયે! કૂસ્તાથી જ મ્હેં ત્હને તરછોડી'તી. ત્હેનું
યે અનુક્રમ પરિણામ નીપજ્યું. કારણ કે અત્થડારે
ત્હેં મ્હને ઓળખ્યો પેખું છું હું.

શકુન્તલા (આત્મગત) હૈયા! ધીરજ ધર, ધીરજ ધર.
મત્સરઉતરી મુજ શું દૈવ અનુક્રમ્પા દાખવે
છે. આર્યપુત્ર જ ખરે! છે આ.

રાજા: પ્રિયે!

૨૨. મોક્ષતમસ્ તો સ્મૃતિથી
શીટ્યો, મુમુખિ! મન્મુખે ઉશી આ તું;
અહણ ઉતર્યે લાધ્યો
શશીને રોહણ રાણીનો ચોંગ.

શકુન્તલા: આર્યપુત્રનો જય હો! જય હો! (મેમ ના:૫
બાળા કંઠામાં નયો ૭.)

રાજા: મુન્દરી!

૨૩. આંસુકે ચે રૂપેલા એ 'જય' શબ્દે જીત્યો જ હું;
કાં કે હોઠલીડયું શીકકું વિવર્ણ, દીકુંતું મુળ.

બાળ: મા ! કેણુ છે એ ?

શકુન્તલા: બાળ ! તારા લાગ્યનિર્માણને પૂછ.

રાજા: (શકુન્તલાના પગમાં પડીને)

૨૪. સુતતુ ! ઉરથી નાકાર્યાનો અભાવ ઉતાર તું;
-શું કહું ?-મનનો ત્હારે સંમોહ મુજ બળિયો હતો;
તમસૂંબિયા પ્રાય: વર્તે છે એમ શુભે ચ તે:
અહીં લહી જ તરછોડે કૂલમાળ અન્ધા શિર પડી.

શકુન્તલા: ઉઠિયે, આર્યપુત્ર ! ખરે ! ત્હારાં પુણ્યના આઠ-
કોટ શું કેા પૂર્વકૃત્ય તે દિવસે ફળવાનું હશે
કે દયામીણા, ચે આર્યપુત્ર મુજ શું વિરસ
નીવડયા.

(રાજા ઊઠે છે)

શકુન્તલા: અને કય્હાંથી આર્યપુત્રને સાંભરી આવી આ
દુઃખભાગિણી ?

રાજા: ખેદનું શલ્ય ઉખાડી નાંખીને કહું છું કે

૨૫. મોહે ■ મહે સુતતુ ! અશ્ર ઉવેખ્યું પૂર્વે,
ને હા ! પડી અધર અંખવતુંતું જેહ,

તે ઘેરી પાંપણપરોઁયું જ અશ્રુ તહાં
આજે હું દહોઈ પરિતાપથી સુકત થાઉં.

(દશા પ્રગલ્ભે દરે છે.)

શકુન્તલા: (નામગ્રસ્ત થઈને) આર્યપુત્ર ! આ જ એ સુદ્રિકા.

રાજા: આ સુદ્રિકા લાઘ્યે જ ખરે ! સ્મૃતિ યે લાધી.

શકુન્તલા: કપરું કીધું એણે કે આર્યપુત્રની પ્રતીતિને જ
અવસરે એ દુર્લભ નીવડી.

રાજા: તો તો હવે ઋતુ પાક્યાના થિંહનરૂપે શોભવા
ઘો વેલ્લીને ફૂલ.

શકુન્તલા: નથી એનો વિશ્વાસ મ્હને. આર્યપુત્ર જ
એને ધારે.

(પણ પ્રવેશે માતલી.)

માતલી: ધન્ય ઘડી ! ધર્મપત્નીના સમાગમથી ને પુત્ર-
સુખદર્શનથી આયુધ્યમાન મ્હોરેલા છે.

રાજા: મીઠાં કળ આબ્યાં મુજ મનોરથને. માતલિ !
નહોતા બાલુતા શું ખરે ! ઇન્દ્રરાજ ત્યાં રત્નાન્ત ?

માતલી: (દશાને) ઇન્દ્રરને શું અભ્યર્ચ્યું છે ? તાલો.
આયુધ્યમાન ! શગવાન મારીય આપને
દર્શન દે છે.

રાજા: શકુન્તલા ! આંગળીએ લે પુત્રને. ત્હને આગળ
કરીને લગવાનને દર્શને જવા ઇચ્છું છું.

શકુન્તલા: લગઈ છું આર્યપુત્ર સંગાથે વડિલ સમીપે જતાં.

રાજા: એ ચે આચરવું પડે કસ્યાણુપ્રસંગે, ચાલ,
ચાલ.

(સર્વે ચાલે છે.)

(પછી પ્રવેશે છે અર્ધાસને અદિતિ બેઠેલાં છે એવા મારીચ.)

મારીચ: (રાજાને નિહાળીને) દક્ષપુત્રિ !

૨૬. આગે ધપે તું સુતને રણુભોજરે લે,
સર્તા બૂમડલ તણેા દુધ્યન્ત તે આ;
જેના ધનુથી નિપ્કર્મણુતા જ પામી
એ ઇન્દ્રનું ચળનિયું ગણુગાર વજ.

અદિતિ: આકૃતિ જ ઉચ્ચારે છે પ્રલાપ એમનો.

માતલડી: આયુધ્યમન ! આ પુત્રસ્નેહ નિર્જરતાં ચક્ષુ-
ઓથી દેવકુલના માતપિતા આયુધ્યમાનને
અવલોકે છે. ત્હેમની કને પધારો.

રાજા: માતલિ !

૨૭. દ્વાદશ રીત વડન્ત સૂર્ય-મુનિઓ રૂઢે ત્હેનું જે ઠારણ,
ભતી જન્મવિયો ત્તે ભુવનનો-જે યજ્ઞભાગેશ્વર;

અ. ૭, પા. ૧૭૦.

નેજરહાં સ્થાન પરમ્ સ્વયંભૂં પુરુષેલીધં જન્મવા,એ જ આ
નેહું દક્ષમરીચિથી જનમ્યું—જે બ્રહ્માથી પેઢી બીજી.

માતલી: નહીં તો શું બીજું ?

રાજા: (કને જઘે) જન્મેયને ઇન્દ્રઆજ્ઞાર્થી દુધ્યન્ત
પ્રણમે છે.

મારીચ: વત્સ ! ચિરં જીવજે ને પૃથ્વીને પાળજે.

અદિતિ: વત્સ ! નિઃશત્રુ થજે.

શકુન્તલા: બાળકો સંગાયે હું ચે પાદવન્દના કરું છું.

મારીચ: વત્સ !

૨૮. ઇન્દ્ર સમોવટો સ્વામી, જયન્ત સરિખો મુત;
ન આશિષ ત્હને બીજી ચોલે, શચી સમી થજે.

અદિતિ: લાલિલી ! સ્વામીની બહુમાનવતી થજે. ને આ
દીર્ઘાયુ બાળકો હલયકુવને આનન્દનારો થલે. બેશ-

(સર્વે પ્રનમતિ કૃતાં બરો ૭.)

મારીચ: (એએને નિરંશને)

૨૯. રૂપી શકુન્તલા સાધ્વી, રૂડેરો પુત્ર, આપ ઠા;
થદા ધન વિધિની આ ત્રિમૂર્તિ એકકી મળી.

રાજા: ભગવન્ ! ખેલી પામ્યો મનના મનોરથની સિદ્ધિ,
ને પછી પામ્યો દર્શન. એથી અપૂર્વ જ જાણ્યો
ખરે ! આપનો કૃપાપ્રસાદ. કારણ કે

૩૦. ખેલું ઉગે ફૂલ, પછી ફળે ફળ,
ખેલાં રહુ કે મેઘ, પછી પડે જળ;
એ માળ છે કારણકાર્યની, છતાં
પ્રસાદી ખેલ્લી, પછી તમ પ્રસન્નતા.

માતલી: વિધાતાઓ એમ જ પ્રસન્ન થાય.

રાજા: ભગવન્ ! આ આસાધારિણીને ગાન્ધર્વ વિવાહ
વિધિથી હું પરણ્યો. કેટલોક કાળ વીત્યે ભાંડુ-
ઓએ આણ્યે સ્મરણશિયલતાથી નકાર્યે અપરાધી
હું આપના સગોત્રી પૂજ્ય મહારાજ કહવનો.
પછી વીંટી દીઠે સાંભરી આવ્યું કે તહેમની દુહિ-
તાને પરણ્યો છું હું. વિચિત્ર જોવું જ લાગે છે
મ્હને તો એ સૌ.

૩૧. સમક્ષ દીઠે ‘ગજ આ ન’ થાય,
અથા પછી તેહ પડે જ બ્રાન્તિ;
પછી પદો પેળી પ્રતીતિ પામે;
એવા હતા મુજ મનના વિકારો.

માત્રીય: વત્સ ! છાંડ હવે નિજના અપરાધની શંકા. સંમોહ
જ ત્હને થયો હતો. સાંભળ—

રાજા: ધ્યાનથી આભળું છું.

મારીય: જ્યારે અસરાતીર્થથી ઉતરી દેખીતી જ વિદ્વળી શકુન્તલાને લેઈને મેનકા અદિતિ કને આવી ત્યારે જ ધ્યાનમાં જાણી ગયો હું કે દુર્વાસાના શાપથી આ તપસ્વિની સહધર્મચારિણીને આપે તરછોડી છે, અન્યથા નહીં. ને તે શાપ આ મુદ્રિકાદર્શને શમવાનો હતો.

રાજા: (જોડા શાસ લેઈને) આ વેળાથી છટ્યો છું હું.

શકુન્તલા: (સ્વમત) હૈવે અકારણે તરછોડી'તી મહને, ન આર્થપુત્રે. નથી વળી શાપાયાનું' ચે મહને કંઈ સાંભરતું. અથવા મળ્યો હોય મહને તો' ચે તે શાપ મુજ વિરહસૂના હૈયાળીની જાણમાં ચે નથી. એથી જ સખીઓએ દાખ્યું હશે મહને જાનને મુદ્રિકા દર્શાવવાનું.

મારીય: વત્સે ! ક્યાંનાં કળ મળ્યાં છે ત્હને. તો હવે સહધર્મચારી પ્રત્યે ન ત્હારે રીસ કરવી ઘટે. જો:

૩૨. તુજને નકારી સ્મૃતિજાંશી નઠાર શાપે,
ઉતર્યે તમસ્ પતિનું તું પ્રભુના ય પાગી;
મેલે છવાઈ અરિસો છજિ ના ઝીવે જ,
ને શુદ્ધ દર્પણતલે પડ છે ઉપાગ.

રાજા: ભગવાને ખડું ભાખ્યું.

મારીચ: વત્સ ! ત્હમે તો કંઈ અભિનન્દ્યો ને વિધિવત્
અમે જાતકર્મ કરેલા શકુન્તલાના આ પુત્રને ?

રાજા: ભગવન્ ! એ જ ખરે ! મહારી વંશપ્રતિષ્ઠા છે.
(કહીને બાળને હાથથી મઢે છે.)

મારીચ: એ યે એવો જ થશે. એને ચક્રવર્તી જ માનજો
આપ. જ્યૌષા:

૩૨. રથે વણુરોકેલે સ્થિર ગતિથી સિન્ધુ ઉતરીને
કરી નિઃશત્રુ તે પૃથિવિ જીતશે સમ દ્વીપની;
વને સૌ પ્રાણીના દમનથી લીધું 'સર્વદમન,'
જને લેશે તે યે 'ભરત'નું ગિરદ લોકભરણે.

રાજા: ભગવન્તે સંસ્કાર ક્રીધે એની કનેથી અમે સઘળી
યે આશા રાખિયે છીએ.

અદિતિ: ભગવાન ! એમની દુહિતાને મનોરથ સાંપડ્યાની
વાર્તા કણ્ણ મહર્ષિને યે જરા જણાવોને ? પુત્રી-
વત્સલ મેનકા તો અંહી જ ફરતી રહે છે.

શકુન્તલા: (આત્મગત) મનોરથ જ મહારો ભાખ્યો ભગ-
વતીએ.

મારીય: તપઃપ્રભાવથી મેં
શ્રીને તો.

રાજા: એથી જ ખરે ! મુજ શું અતિક્રોધ્યા નહિ
હોય મુનિશ્રી.

મારીય: તો એ મને પ્રિય તો મહારે પાઠવવું જ
લેઈએ કોણ-કોણ છે રે ?

(પ્રવચન.)

શિષ્ય: ભગવાન ! હું છું.

મારીય: ગાલવ ! અત્યુદારે જ આકાશમાર્ગે જઈને
મુજ વચનથી મહર્ષિ કવચને પ્રિય પડેઆડ
કે પુત્રવતી ચક્રાન્તલાને તે શાપ ઉતર્યો, ને
સ્મૃતિલાભ્યા હુમ્યન્તરાએ પાછી સ્વોકારી છે લેને.

શિષ્ય: જેવી આજ્ઞા ભગવાનની. (ઠી નવ ૭.)

મારીય: વત્સ ! તહમે ય તે નિજ પુત્રવતી સહિતે
મિત્ર મન્દિરેવને રથે વિરાજીને નિજ રાજ-
ધાનીએ સિંધાવે.

રાજા: જેવી ભગવાનની આજ્ઞા.

મારીય: અને વતી

વર્ષભે માગી વૃદ્ધિ,
રાત્રિ: ભગવાને ગઈ છે. ને નાન્દ યસે;
તોજાનું ધન
વીતી શત યુગમાલા એમ અન્યોન્ય રીતે
ઉભય જગત પામો કીર્તિ કીધી કૃપાની.

રાત્રિ: ભગવત! યથાશક્તિ શ્રેયસ્ કાને મધીશ હું.

મારીય: વત્સ! શું આપનું વળી પ્રિય કંઈ હું?

રાત્રિ: આધી એ પર પ્રિય કંઈ છે શું? છતાં એ ભે
ભગવાન પ્રિય કરવા ઇચ્છતા હો તો આ કરો.
(ભરતવાક્ય)

૩૫. પુશ્પીશ સૌ જગતહિતે પ્રવર્તભે!
સરસ્વતી શ્રતિવિઢને વધારભે!
સ્વયંભૂ ને જ સકલવ્યાપી શક્તિના
મહારો પુતર્ણવ પણ શંભુ દાગભે!

(સર્વે નય છે.)

સાતમેા અંક સમાપ્ત.

શકુન્તલાનું સંવર્ણન નામ આ મહાકવિ સમાપ્ત.

